

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

*Методичні рекомендації
для підготовки до семінарських занять*

**(для здобувачів вищої освіти
1 курсу денної форми навчання
юридичного факультету)**

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України
Л.Р. Наливайко*

Дніпро
2020

УДК 340.1
Т 338

*Схвалено Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
протокол №5 від 21.01.2020 року*

Рецензенти:

Костицький В.В., Президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України; **Максакова Р.М.**, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Інституту управління та права Національного університету «Запорізька політехніка», доктор юридичних наук, професор

Т 338 **Теорія держави і права** : методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять (для здобувачів вищої освіти 1 курсу денної форми навчання юридичного факультету) / Кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф., Заслуженого юриста України Л. Р. Наливайко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 256 с.

Укладачі:

Наливайко Л.Р., проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України; **Касяненко Є.В.**, старший викладач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; **Малихіна А.І.**, викладач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; **Орешкова А.Ф.**, старший викладач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; **Чепік-Трегубенко О.С.**, доцент кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять з тем, передбачених навчальним планом з дисципліни «Теорія держави і права».

Для здобувачів вищої освіти та викладачів юридичних закладів вищої освіти.

УДК 340.1

© Автори, 2020
© ДДУВС, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН	7
ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ	9
ТЕМА 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА	14
ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ, ПОХОДЖЕННЯ, СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ.....	27
ТЕМА 3. ФОРМА ДЕРЖАВИ.....	39
ТЕМА 4. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ.....	51
ТЕМА 5. ТЕОРІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ.....	64
ТЕМА 6. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВА.....	76
ТЕМА 7. ДЕМОКРАТИЧНА, СОЦІАЛЬНА, ПРАВОВА ДЕРЖАВА	89
ТЕМА 8. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА	101
ТЕМА 9. ФОРМИ ПРАВА.....	112
ТЕМА 10. ПРАВОТВОРЧІСТЬ. НОРМОТВОРЧА ТЕХНІКА. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ	126
ТЕМА 11. СИСТЕМА ПРАВА І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА	139
ТЕМА 12. ПРАВОВІДНОСИНИ.....	150
ТЕМА 13. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА.....	163
ТЕМА 14. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА	171
ТЕМА 15. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ	179
ТЕМА 16. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	190
ТЕМА 17. ЗАКОННІСТЬ ТА ПРАВОПОРЯДОК.....	200
ТЕМА 18. ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА. ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ.....	210
ТЕМА 19. ЮРИДИЧНА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС	221
ТЕМА 20. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	229
ТЕМА 21. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ	238
САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	247
ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	248
ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	249
СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА».....	251
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ (ЕКЗАМЕНУ) З КУРСУ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА».....	252

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Теорія держави і права» є фундаментальною юридичною дисципліною, що посідає вагоме місце в системі підготовки майбутніх фахівців-юристів.

Навчальна дисципліна «Теорія держави і права» викладається здобувачам вищої освіти (далі – Здобувач, ЗВО) 1 курсу юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ протягом 1 та 2 семестрів, що є запорукою глибокого та систематизованого вивчення цієї галузі знань. Цей курс є базовим у системі інших навчальних юридичних дисциплін.

Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Теорія держави і права» містять детальні вказівки щодо підготовки до кожної теми семінарського заняття, перелік основної літератури до навчального курсу та додаткової до кожної теми семінарського заняття, перелік питань, що виносяться на обговорення в межах семінарських занять, ключові поняття до кожної теми семінарського заняття, тематику рефератів та схем, зміст індивідуальної та самостійної роботи здобувачів, порядок проведення підсумкового контролю знань здобувачів, основні положення рейтингової системи оцінювання успішності навчання, а також питання до підсумкового контролю.

Мета дисципліни «Теорія держави і права» є надання здобувачам вищої освіти систематизованого матеріалу в сфері державно-правових явищ.

навчальна – полягає у наданні допомоги майбутнім юристам у розумінні державно-правових явищ як особливостей становлення державно-правової організації в Україні, особливостей регулювання суспільних відносин тощо;

розвиваюча – готувати наукові доповіді та реферати з тем, зазначених в програмі курсу, складати схеми з будь-якої теми курсу «Теорія держави і права», складати процесуальні документи;

виховна – у сприянні вихованню поваги до найважливіших державно-правових інститутів, державно-правової організації суспільства, отримання уявлень про основні категорії, що відображають особливі властивості держави і права тощо, а також у створенні передумов для формування правової культури майбутніх фахівців-правників.

Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Теорія держави і права» є процес усвідомлення здобувачами комплексу загальних базових знань про державно-правові явища, державно-правову організацію суспільства; отримання уявлень про основні категорії, що відображають особливі властивості держави і права; з'ясування закономірностей становлення та розвитку загальнотеоретичної юридичної науки та значення загальнотеоретичних знань для наступної практичної діяльності тощо.

Передумови для вивчення навчальної дисципліни: серед юридичних наук, з якими найбільш тісно взаємодіє «Теорія держави і права», слід відзначити конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне, трудове право, адміністративний процес, цивільний процес, кримінальний процес; *прикладних наук* – соціологія, психологія тощо. «Теорія держави і права» широко використовують знання з філософії, політології, загальної та юридичної психології, соціології.

За своїм міждисциплінарним статусом «Теорія держави і права» є фундаментальною навчальною дисципліною, своєрідною енциклопедією, що виконує функції орієнтації здобувачів в освітньому процесі, скорочення розриву, який завжди об'єктивно існує між системою професійної підготовки юристів та їх практичною діяльністю.

Результати вивчення навчальної дисципліни «Теорія держави і права»

Соціально-гуманітарна ерудованість:

Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки теоретико-правових явищ і процесів.

Вміти здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті теорії держави і права і демонструвати власне бачення шляхів її розв'язання.

Знати як проводити збір та інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел права.

Вміти формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої теоретико-правової проблеми.

Вміти давати короткий висновок щодо окремих фактичних обставин розвитку держави і права з достатньою обґрунтованістю.

Знати як оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому державно-правову проблему.

Дослідницькі навички:

Вміти складати та узгоджувати план власного дослідження і самостійно збирати матеріали за визначеними джерелами права.

Знати, як використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин виникнення функціонування та розвитку держави і права.

Вміти самостійно визначати ті обставини в контексті проблем теорії держави і права, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.

Комунікація:

Вміти вільно спілкуватися державною мовою, володіючи інструментарієм державно-правової тематики.

Знати, як володіти базовими навичками риторики при висвітленні теоретико-правових аспектів.

Вміти доносити до респондента матеріал з теоретико-правової пробле-

матики доступно і зрозуміло.

Вміти пояснювати характер державно-правових подій та процесів з розумінням професійного та суспільного контексту.

Професійна самоорганізація та використання інформаційних технологій:

Знати, як належно використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних державно-правових джерел для своєї професійної діяльності.

Вміти працювати в групі, формуючи власний внесок у виконання завдань з державно-правової проблематики.

Праворозуміння:

Знати, як виявляти знання і розуміння основних сучасних правових доктрин держави і права, цінностей та принципів функціонування національної правової системи.

Вміти демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних правових інститутів і норм фундаментальних галузей права.

Вміти пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів.

Правозастосування:

Знати, як застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки.

Вміти надавати консультації щодо держави і права, можливих прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Теорія держави і права» розраховані на здобувачів вищої освіти денного відділення юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (48 годин лекцій; 66 години семінарів; 126 годин індивідуальної та самостійної роботи).

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

з/п	Назва теми	Всього	Кількість годин, відведених на:		
			Лекції	Семінари	Самостійну та індивідуальну роботу
Перший заліковий кредит (1 семестр) Змістовий модуль І Предмет і методологія теорії держави і права. Сутність і типологія держави. Форма держави. Громадянське суспільство. Демократична держава					
	Всього	120	30	30	60
1.	Теорія держави і права як наука та навчальна дисципліна	14	4	4	6
2.	Поняття, походження, сутність та типологія держави	10	2	2	6
3.	Форма держави	14	4	4	6
4.	Механізм держави	10	2	2	6
5.	Теорія функцій держави	10	2	2	6
6.	Громадянське суспільство, політична система суспільства і держава	10	2	2	6
7.	Демократична, соціальна, правова держава	10	2	2	6

<p align="center">Змістовий модуль II Поняття і сутність права. Форми права. Правотворчість</p>					
8.	Поняття та сутність права	14	4	4	6
9.	Форми права	14	4	4	6
10.	Правотворчість. Нормотворча техніка. Систематизація нормативно-правових актів	14	4	4	6
	Форми підсумкового контролю	Залік			
<p align="center">Другий заліковий кредит (2 семестр) Змістовий модуль III Система права. Правовідносини. Реалізація норм права. Правомірна поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність</p>					
	Всього	120	18	36	66
11.	Система права і система законодавства	14	4	6	4
12.	Правовідносини	12	2	4	6
13.	Тлумачення норм права	12	2	4	6
14.	Реалізація норм права	12	2	4	6
15.	Правомірна поведінка. Правопорушення	10	2	2	6
16.	Юридична відповідальність	10	2	2	6
<p align="center">Змістовий модуль IV Законність і правопорядок. Правосвідомість та правова культура. Юридичний процес. Правове регулювання суспільних відносин</p>					
17.	Законність та правопорядок	8	-	2	6
18.	Правосвідомість та правова культура. Правове виховання	10	2	2	6
19.	Юридична практична діяльність. Юридичний процес	8	-	2	6
20.	Правове регулювання суспільних відносин	12	2	4	6
21.	Основні правові системи сучасності	12	-	4	8
	Форми підсумкового контролю	Екзамен			

ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ

- Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: О. С. Ліпкан, 2010. 260 с.
- Актуальные проблемы теории государства и права: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. / [М. М. Рассолов и др.]; под ред. А. И. Бастрькина. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. 471 с.
- Антошкіна В. К., Мурзіна О. А. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України: проблеми теорії та практики: навч. посіб. Донецьк: Юго-Восток, 2009. 252 с.
- Апт Л. Ф. Теория государства и права: учеб. / под ред. В. Н. Корнева. Москва: Росийская академия правосудия, 2013. 558 с.
- Артеменко В. Проектування нормативно-правових актів: навч. посіб. Київ: Фонд «Європа XXI», 2007. 256 с.
- Бабін Б. В., Ковбан А. В. Права людини та громадянське суспільство: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2014. 258 с.
- Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська та ін.; відп. ред. І. О. Голубовська. І. Ю. Штиченко. Київ: Київський ун-т, 2012. 543 с.
- Бухтерева М. А. Форма государства: учеб. пособ. Тюмень: Организ.-науч. и ред.-издат. отдел Тюмен. юрид. ин-та, 2010. 137 с.
- Васильєв А. С., Борщевський І. В., Іванов В. В., Канзафарова І. С., Притченко Р. С., Труба В. І. Теорія права і держави: підруч. Харків: Одиссей, 2007. 447 с.
- Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 333 с.
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: В. Д. Гончаренко (гол.) та ін. Харків: Право, 2016. Том 1: Історія держави і права України. 848 с.
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: С. І. Максимов (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 2: Філософія права. 1128 с.
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 3: Загальна теорія права. 952 с.
- Великий енциклопедичний юридичний словник. А-Я / за ред. Ю. С. Шемшученка. 2-е вид., переробл. і допов. Київ: Юридична думка, 2012. 1017 с.
- Венгеров А. Б. Теория государства и права: учеб. 10-е изд., стер. Москва: Омега-Л, 2014. 607 с.
- Власов В. И., Власова Г. Б., Денисенко С. В. Теория государства и права:

- учеб. посіб. / 3-е изд., перераб. и доп. Ростов-на-Дону: Феникс, 2014. 332 с.
- Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: МАУП, 2006. 240 с.
  - Воронин М. В. Основания и проявления системности права: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2016. 196 с.
  - Ганич О. А. Правотворчість в державному управлінні: навч. посіб. Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ, 2014. 414 с.
  - Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Персонал, 2011. 227 с.
  - Головка О. М. Теорія держави та права: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 277 с.
  - Гусарева С. Д., Тихомирова О. Д. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
  - Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: моногр. / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко, Є. В. Перегуда, О. М. Стойко та ін.; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Логос, 2007. 314 с.
  - Дудченко О. С. Теорія держави і права: навч.-метод. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 99 с.
  - Загальна теорія держави та права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): навч. посіб. / О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук, А. П. Засць, В. С. Журавський та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
  - Загальна теорія держави та права: навч. посіб. / Р. А. Калюжний, С. М. Тимченко, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша. Київ: Паливода А. В., 2007. 296 с.
  - Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави та права. Академічний курс: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
  - Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження: моногр. / ред.: О. В. Зайчук, С. В. Бобровник. Київ: ЮСТІНІАН, 2004. 211 с.
  - Зозуля Є. В., Іванов І. В., Гончаров А. В. Теорія держави і права: підготовка до державної атестації: навч. посіб. / за заг. ред. Є. В. Зозулі. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 163 с.
  - Камінська Н. В. Словник міжнародно-правових термінів. Київ: КУТЕП, 2013. 150 с.
  - Кармаліта М. В., Старостюк А. В. Теорія держави: навч. посіб. Ірпінь: [б. в.], 2013. 152 с.
  - Карпунов В. М. Теорія держави та права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. 208 с.
  - Каткова Т. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. 2-ге вид., допов. Харків: Право, 2020. 96 с.
  - Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підруч.

- Київ: Кондор, 2006. 477 с.
- Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави та права: модульний курс: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2010. 264 с.
  - Коталейчук С. П. Теорія держави та права: навч. посіб. для підготов. до держ. іспитів. Київ: КНТ, 2009. 320 с.
  - Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підруч. для юрид. ВНЗ. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 581 с.
  - Кузнецов И. А. Теория государства и права: учеб. 4-е изд., доп. и перераб. Волгоград: Волгоградского фил. ФГОБУ ВПО РАНХиГС, 2013. 319 с.
  - Кузьмін С. А., Карпенко Д. М. Теорія держави та права в питаннях і відповідях: посіб. Київ: Паливода А. В., 2010. 128 с.
  - Лациба М. В. Місцева демократія в Україні: нові стандарти. Київ: Агентство «Україна», 2013. 232 с.
  - Лемак В. В. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. Ужгород: Медіум, 2003. 251 с.
  - Леоненко Н. Т. Законодательная техника: науч. пособ. Новосибирск: РАНХиГС, 2015. 275 с.
  - Лившиц Р. З. Теория права: учеб. 2-е изд. Москва: БЕК, 2001. 224 с.
  - Лукашева Е. А. Права человека и правовое социальное государство в России: учеб. пособ. Москва: Норма, 2011. 399 с.
  - Макушев П. В., Хрідочкін А. В. Теорія правозастосування: навч. посіб. Дніпро: Гельветика, 2018. 360 с.
  - Марченко М. Н. Теория государства и права: учеб. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект; Изд-во Московского ун-та, 2016. 636 с.
  - Марчук В. М., Корольков О. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 415 с.
  - Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учеб. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Дело, 2016. 525 с.
  - Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
  - Наливайко Л. Р., Беляєва М. В. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2013. 316 с.
  - Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Неурядові правозахисні організації України: навч. посіб. (2-ге вид., перероб. та допов.). Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 245 с.
  - Нерсисянц В. С. Загальна теорія права і держави: підруч. для юрид. вуз. і фак. Москва: НОРМА ИНФРА, 2010. 552 с.
  - Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. / В. Г. Ротань та ін.; відп. ред. В. Г. Ротань. Харків: Право, 2013. 751 с.
  - Пендюра М. М. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: О. С. Ліпкан, 2013. 302 с.

- Письменицький А. А., Слинко Д. В., Спаський А. С. Теорія держави та права: навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. 242 с.
- Плавич В. П. Проблеми сучасного праворозуміння: навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 215 с.
- Правова доктрина України: у 5-ти т. / редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / [О. В. Петришин та ін.]; за заг. ред. О. В. Петришина. 2013. 975 с.
- Правові системи сучасності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2012. 490 с.
- Рассказов Л. П. Теория государства и права: учеб. 6-е изд. Москва: РИОР, 2014. 473 с.
- Ришелюк А. М. Законотворчість в Україні: навч. посіб. Київ: Ін-т законодавства, 2013. 383 с.
- Рудик П. А. Основи теорії держави: навч. посіб. Київ: Алерта, 2013. 206 с.
- Сидоренко М. Й. Теорія держави і права (курс лекцій): навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Ун-т «Україна», 2013. 197 с.
- Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність; Алерта, 2014. 524 с.
- Скірський І. В. Теорія держави та права: навч. посіб. Вінниця: [б. в.], 2006. 292 с.
- Словник юридичних термінів і понять: навч. посіб. / [В. Г. Гончаренко та ін.]; за ред. В. Г. Гончаренка та З. В. Ромовської. Київ: Юстініан, 2013. 597 с.
- Субботін В. М., Філонов О. В. та ін. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 327 с.
- Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2005. 536 с.
- Теорія держави і права: підруч. / [О. М. Бандурка та ін.]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 415 с.
- Теорія держави і права у схемах та таблицях: навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро: Хай-Тек, 2020. 296 с.
- Теорія держави і права в тестових завданнях: навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. Наливайко Л. Р. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 715 с.
- Теорія держави і права: навч. посіб. / [С. К. Бостан та ін.]. Київ: Академія, 2013. 346 с.
- Теорія держави і права: навч. посіб. для підготов. до держ. іспитів / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський, Г. О. Христова; за заг. ред. О. В. Петришина. 5-те вид., допов. і змін. Харків: Право, 2016. 198 с.
- Теорія держави і права: практикум / О. М. Гришко, В. І. Риндюк, Ю. М. Рижук; за заг. ред. Ф. П. Шульженка. Київ: КНЕУ, 2013. 308 с.
- Теорія та практика правозастосування у тестових завданнях: навч. посіб. /

- кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. унів. внутр. справ, 2019. 252 с.
- Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.
  - Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави та права в схемах та визначеннях: навч. посіб. Донецьк: Донбас, 2011. 340 с.
  - Шестопалова Л. Теорія права та держави: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2012. 256 с.
  - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 1: А-Г. 672 с.
  - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Том 2: Д-Й. 744 с.
  - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. Том 3: К-М. 792 с.
  - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 4: Н-П. 720 с.
  - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 5: П-С. 736 с.
  - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 6: Т-Я. 768 с.
  - Ямбушев Ф. Ш., Тараканова Н. Г. Теория государства и права: учеб. пособ. 2-е изд., перераб. и доп. Саранск: Принт-Издат, 2013. 315 с.

**ТЕМА 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА**

Семінарське заняття – 4 год.

1. Юридична наука: поняття, ознаки, призначення, структура та характеристика груп (видів):
  - 1.1. теоретичні науки та історичні науки;
  - 1.2. галузеві та міжгалузеві юридичні науки;
  - 1.3. прикладні юридичні науки;
  - 1.4. науки, що вивчають публічне і приватне міжнародне право, конституційне право інших країн.
2. Поняття та система теорії держави і права, її об'єкт, предмет, ознаки.
3. Етапи становлення теорії держави та права як науки в Україні та світі.
4. Функції теорії держави і права: поняття, види та їх характеристика.
5. Методологія і методи в пізнанні держави і права:
  - 5.1. загальні (філософські) підходи до дослідження держави і права;
  - 5.2. загальнонаукові методи пізнання держави і права;
  - 5.3. спеціальні та власні методи правознавства.
6. Понятійно-категоріальний апарат та концепція теорії держави і права.
7. Теорія держави і права як навчальна дисципліна: поняття, система, завдання.
8. Сучасні тенденції розвитку теорії держави і права як науки та навчальної дисципліни.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Розгляд змісту першого семінару з дисципліни «Теорія держави і права» слід розпочати з аналізу поняття та структури юридичної науки. Необхідно проаналізувати її співвідношення з суміжними поняттями – правознавство, юриспруденція; ознаки юридичної науки. Слід розкрити сутність юридичної науки через аналіз її об'єкту, предмета, методу і функцій. Далі слід проаналізувати групи юридичних наук та надати їх загальну характеристику: теоретичні, історичні, галузеві, міжгалузеві, прикладні та науки, що вивчають публічне і приватне міжнародне право. В межах першого питання доцільно вказати на місце теорії держави і права в системі юридичної науки.

Друге питання є ключовим у цій темі та заслуговує особливої уваги. В межах цього питання варто розглянути та критично оцінити найбільш поширені і авторитетні визначення поняття «теорія держави і права», порівняти їх зміст. Поглибити розуміння цього поняття варто через аналіз дуалістичного об'єкту та предмету теорії держави і права. Під час визначення об'єкта теорії держави і права варто акцентувати на конкретні сфери об'єктивної дійсності,

на які спрямоване пізнання, а під час вивчення предмета науки – на конкретні зрізи/сторони об'єкта.

Далі слід дослідити основні історичні етапи і загальні передумов виникнення науки теорії держави і права. Необхідно звернути увагу на процес становлення і подальшого розвитку цієї науки крізь призму поглядів як провідних світових, так і вітчизняних вчених.

Аналіз функції теорії держави і права (основних напрямів її впливу на юридичну науку і практику) треба почати з її ролі у процесі дослідження державно-правових та інших соціальних явищ і феноменів. Доцільно визначити зміст кожної з функцій теорії держави і права з наведенням конкретних прикладів їх реалізації. Необхідно враховувати, що функції не є статичними і знаходяться в постійному розвитку, як і сама наука теорії держави і права.

Важливою складовою вивчення цієї теми є аналіз і характеристика методів теорії держави і права (сукупності засобів, способів і прийомів дослідження предмету). Слід дослідити поняття методології та методу теорії держави і права та окрему увагу приділити класифікації сучасних наукових методів. Необхідно зазначити, що методологія теорії держави і права включає такі складові: 1) загальні (філософські) методи; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи; 4) власні методи теорії держави і права. Окремої уваги заслуговують методологічні підходи (сукупність прийомів дослідження держави і права), що застосовуються в науці теорії держави та права, такі як діяльнісний, системний, інструментальний, інтегративний, комунікаційний та інші.

Понятійно-категоріальний апарат теорії держави і права слід розкрити через аналіз процесу створення дефініцій. Вони є результатом інтелектуальної діяльності плеяди юристів-науковців, здобутки яких необхідно проаналізувати в межах цього питання.

Наступне питання передбачає розгляд теорії держави і права як навчальної дисципліни. В межах вивчення цього питання необхідно розкрити поняття, систему, мету та завдання сучасної навчальної дисципліни «Теорія держави і права». Слід приділити увагу структурі навчальної дисципліни, передумовам та результатам вивчення цієї навчальної дисципліни. Необхідно звернути увагу на місце та роль цієї навчальної дисципліни у підготовці майбутніх правників.

В межах останнього питання, присвяченого сучасним тенденціям розвитку науки теорії держави і права, слід розглянути новаторські виклики та проблеми дослідження державно-правових явищ. Трансформації, що відбуваються в суспільстві та інтенсивно впливають на державу та право.

Надати визначення понять:

теорія, закономірність, концепція, дефініція, система знань, наукознавство, суспільне явище, теорія держави і права, призначення теорії держави і права, ознаки теорії держави і права, суспільно-гуманітарна наука, загаль-

нотеоретична наука, методологічний характер теорії держави і права, об'єкт теорії держави і права, предмет теорії держави і права, структура предмета теорії держави і права, дуалізм предмета теорії держави і права, закономірності виникнення держави і права, закономірності функціонування розвитку держави і права, закономірності розвитку держави і права, інтегрованість теорії держави і права, диференційованість теорії держави і права, функції теорії держави і права, загальні функції теорії держави і права, спеціальні(власні) функції теорії держави і права, дослідно-функціональні можливості теорії держави і права, констатаційна функція, аксіологічна функція, інтерпретаційна функція, онтологічна функція, гносеологічна функція, евристична функція, прогностична функція, методологічна функція, ідеологічна функція, політична функція, системотворча функція, комунікативна функція, навчальна функція, науково-прикладна функція, метод теорії і держави права, методологія теорії держави і права, методологічний підхід, структура методології теорії і держави права, філософські підходи, загальнонаукові методи, власні методи, спеціальні методи, теорія держави і права як наука, теоретичні юридичні науки, історичні юридичні науки, галузеві юридичні науки, прикладні юридичні науки, понятійно-категоріальний апарат теорії держави і права, концепція теорії держави і права, загальнотеоретичні юридичні поняття, теорія держави і права як навчальна дисципліна, демократизація теорії держави та права, матеріальні і духовні потреби людини, людська гідності, правовий та політичний світогляд, гуманістичний зміст науки про державу і право

I. Скласти схеми:

- ✓ Поняття, ознаки та структура юридичної науки.
- ✓ Ознаки теорії держави і права.
- ✓ Етапи становлення теорії держави та права як науки в Україні та світі.
- ✓ Критерії класифікації та види методів теорії держави і права.
- ✓ Функції науки теорії держави і права.
- ✓ Теорія держави і права як навчальна дисципліна: поняття, система, завдання.
- ✓ Теорія держави і права та суспільні науки: питання взаємодії.
- ✓ Місце теорії держави і права в системі юридичних наук.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Теорія держави і права: стан, тенденції та перспективи розвитку».
- ◆ «Місце та значення теорії держави і права у вітчизняній науці».
- ◆ «Проблеми розвитку методології сучасного правознавства».
- ◆ «Системно-інформаційний підхід у контексті методологічного забезпечення наукового аналізу проблем теорії правової системи України».
- ◆ «Проблеми методології дослідження правових феноменів у творчості Б. Кістяківського».

- ◆ «Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві».
- ◆ «Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права».
- ◆ «Теорія та філософія права: проблема розмежування».
- ◆ «Біоюриспруденція як новий напрям правових наукових досліджень».
- ◆ «Цифрова юриспруденція в Україні: тенденції розвитку».

III. Теми есе:

- «Юридична наука і практика: пошук гармонії».
- «Компаративістика як сучасний напрям юридичної науки».
- «Стан наукових пошуків з проблеми становлення та розвитку правової освіти в Україні».
- «Сутність та значення юридичної освіти для розбудови незалежної правової держави».
- «Розвиток юридичної антропології в Україні».
- «Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві».
- «Соціологічний підхід у сучасному правознавстві».
- «Інтегративний підхід у правознавстві».
- «Синергетичний підхід у правознавстві».
- «Функціональний вплив сучасного правознавства на розвиток правової системи».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Мікрофон. Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач має надати кожному ЗВО можливість коротко і швидко висловити свої думки чи позиції на тему: «Навіщо здобувачам вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 081 «Право», вивчати дисципліну «Теорія держави і права»? Говорити може тільки той ЗВО, який отримав «уявний» мікрофон.

Інтерактивне завдання №2

Інтерактивна гра «Бумеранг». Час – 20 хв. ЗВО необхідно поділити на малі підгрупи. Викладач на дошці записує ключове питання для обговорення «Функціональне призначення теорії держави і права». Кожна підгрупа ЗВО складає на аркуші конкретні 5 запитань із заданої теми, направляє їх «бумерангом» будь-якій підгрупі ЗВО та слухає відповідь. Якщо відповідь не повна/неточна, «бумеранг» повертається до тієї підгрупи, яка його «відправила». ЗВО, які «отримали бумеранг», посилають вже свій перелік іншій підгрупі.

Викладач фіксує відповіді й рахує кількість балів, які набрала кожна підгрупа (кожне складне запитання – 2 бали, кожна правильна відповідь на просте запитання – 2 бали, об’ємне – 3 бали).

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Система (групи) юридичних наук:

1.	Теоретичні юридичні науки	
2.	Історичні юридичні науки	
3.	Галузеві юридичні науки	
4.	Міжгалузеві юридичні науки	
5.	Прикладні юридичні науки	
6.	Науки, що вивчають публічне і приватне міжнародне право, конституційне право інших країн	

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер:

1.	Юридична наука	А	Об’єктивні властивості права і держави в їх поняттєво-юридичному розумінні та вираженні, загальні й окремі закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права в їх структурній багатоманітності.
2.	Предмет юридичної науки	Б	Система знань про об’єктивні властивості права і держави в їх поняттєво-юридичному розумінні й вираженні; про загальні та окремі закономірності виникнення, розвитку й функціонування держави і права в їх структурній багатоманітності.
3.	Об’єкт юридичної науки	В	Загальне вчення про право, що виникло у XVII ст. й охоплювало весь зміст правознавства в єдності і системі, в його основних і загальних засадах.

4.	Енциклопедія права	Г	Держава і право в їх єдності, відмінностях і взаємодії.
5.	Філософія права	Д	Система наукових знань про об'єктивні властивості держави і права (їх внутрішню структуру і логіку розвитку); про основні та загальні закономірності виникнення, розвитку й функціонування державно-правових явищ.
6.	Теорія держави і права	Е	Сукупність логічних прийомів і конкретних засобів пізнання загальних та основних закономірностей виникнення, розвитку й функціонування держави і права.
7.	Предмет теорії держави і права	Є	Основні напрями її теоретичного і практичного призначення, що виконуються в суспільстві з метою його прогресивного перетворення.
8.	Функції теорії держави і права	Ж	Об'єктивні властивості держави і права, основні та загальні закономірності виникнення розвитку й функціонування державних і правових явищ.
9.	Методи теорії держави і права	З	Філософське вчення про право, предметом якого є сенс права, ідея права, специфіка вияву закономірностей права серед інших соціальних закономірностей.

Практичне завдання №3

Проаналізуйте зазначений текст.

«Грунтовний аналіз співвідношення та міжгалузевий, міждисциплінарний взаємозв'язок правової категорії «державний лад» з категоріями «державність», «конституційний лад», «суспільний лад», «політична система», «тип держави», «форма держави», комплексне вивчення теоретичних підходів до змісту поняття «державний лад» дозволили сформулювати його авторське визначення» (Л.Наливайко, д.ю.н., професор).

Які, на Вашу думку, наукові методи використала вчена для визначення поняття «державний лад»? Надайте коротку характеристику цих методів та аргументуйте свою відповідь.

Практичне завдання №4

Проаналізуйте зазначений текст.

Антон Лященко, правник: «З власного досвіду, а також під час спілкування з колегами я дійшов висновку, що з року в рік на ринку юридичних послуг України з'являється щось нове. Набувають актуальності питання щодо роботи юристів з новими технологіями, віртуальними грошима та автомати-

зованими системами. Це лише один з головних трендів сучасного юридичного бізнесу, але він чітко демонструє, що завжди потрібно бути на крок попереду. Це стосується усього: введення в роботу персоналу автоматизованого документообігу, пошук нових практик, які відповідають потребам клієнтів, постійна увага до останніх маркетингових течій на ринку тощо».

Вкажіть, про який напрям юриспруденції говорить юрист? Надайте його коротку характеристику. Вкажіть, які, на Вашу думку, він має переваги та недоліки.

Спеціалізована література:

1. Айтов С. Ш. Історична антропологія та пізнавальний потенціал синергетики. *Гуманітарний журнал*. 2014. № 1-2. С. 64-67.
2. Андріюк В. В. Теоретико-методологічні основи юридичного прогнозування: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2006. 207 с.
3. Антологія української юридичної думки / ред.: Ю. С. Шемшученко. Київ: Юрид. кн., 2005. Т. 10. Юридична наука незалежної України. 944 с.
4. Антологія української юридичної думки: в 6-ти т. / ред.: Ю. С. Шемшученко. Київ: Юрид. кн., 2002. Т. 1. Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. 568 с.
5. Арнаутова Л. П. О. В. Сурілов про призначення та функції теорії держави і права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 214-221.
6. Баранова Ю. О. Методологічні правила порівняльно-правових досліджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 24 с.
7. Білас І. Г., Білас Ф. І. Трансформація загальної теорії держави і права у сучасну юриспруденцію та її функціональне призначення у формуванні праворозуміння юристів. *Наше право*. 2015. № 4. С. 5-16.
8. Бобрик В. І. Методологічні підходи до поняття «диференціація» в юридичній науці. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 14-18.
9. Богуцька Н. М. Методологічне значення юридичних конструкцій у контексті методу правознавства. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. С. 10-17.
10. Бойко І. Розвиток права як важливої ознаки Галицько-Волинської держави (1199-1349 роки). *Право України*. 2020. № 1. С. 97-115.
11. Буга Г. С., Буга В. В. Історичні витоки та сучасність юридичної освіти та науки в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 14-20.
12. Буран В. В. Місце науки поліцейського права в сучасній системі юридичних знань та правовій системі України. *Наука і правоохорона*. 2016. № 2. С. 229-235.
13. Бурдін В. Реформування юридичної освіти в Україні: реалії та перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2019. Вип. 66. С. 3-13
14. Варламова Н. Методологія юридичної науки: спокуса постмодерном.

- Право України*. 2014. № 1. С. 69-77.
15. Ветютнев Ю. Методологічні проблеми розуміння істини як правової цінності. *Право України*. 2014. № 1. С. 106-112.
  16. Вільчинська С. Проект методології нового типу (підхід філософської антропології). *Університетська кафедра*. 2018. № 7. С. 93-98.
  17. Габаковська Х. В. Дослідницький підхід як елемент методології у сучасній юриспруденції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
  18. Гавриленко О. Зародження права на території України в античну добу. *Право України*. 2020. № 1. С. 64-84.
  19. Гаврилук Р. Чи можливо наукове неklasичне пізнання права? *Право України*. 2014. № 1. С. 94-105.
  20. Гальченко М. С. Методологічна природа мислення в еволюції пізнавальних дискурсів. *Гілея*. 2018. Вип. 131. С. 251-255.
  21. Гладкий С. О. Практично-орієнтоване вивчення загальної теорії права: ауторефлексивний підхід. *Держава і право*. 2019. № 4. С.3-13.
  22. Голюк В. Я. Методологія системного аналізу та його використання у формуванні державної економічної політики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 19 (1). С. 32-35.
  23. Горгота О. Б. Методологія історико-філософського дослідження: від раціоналістичного монізму Г.В.Ф. Гегеля до комунікативного плюралізму К. Ясперса: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2007. 185 с.
  24. Гуменюк Т. Концепти функціонування сучасної юридичної науки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 188-192.
  25. Гусарев С., Колодій А. Фундаменталізація теорії держави і права. *Право України*. 2009. № 4. С. 194-196.
  26. Денисов С. Використання діалектико-матеріалістичного методу в пізнанні права. *Право України*. 2014. № 1. С. 86-93.
  27. Дубов Г. О. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретацій та умов формування юридичної науки на сучасному етапі розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 48-51.
  28. Дубов Г. О. Становлення методології юридичних досліджень: особливості радянського та сучасного етапів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 16 с.
  29. Єрмолаєв В. Становлення українського права та його вплив на державотворчі процеси в Київській Русі. *Право України*. 2020. № 1. С. 85-96.
  30. Єрмоленко І. Проблеми методології дослідження правових феноменів у творчості Б. Кістяківського. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 8. С. 126-129.
  31. Завальнюк В. Юридична антропологія влади. *Юридичний вісник*. 2013. № 4. С. 5-9.
  32. Завальнюк В. Юридична антропологія та типологія сучасного праворозу-

- міння. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 14-18.
33. Завальнюк В. Юридична антропологія у формуванні правової культури сучасного українського суспільства. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2014. Svazek 1., 6. vydání. С. 38-46.
  34. Зайчук О. В. Проблеми теорії держави і права. *Правова держава*. 2004. Спец. вип. С. 26-31.
  35. Захарченко П. Історія українського права: поняттєва, історіографічна та компаративістична складові її ідентифікації. *Право України*. 2020. № 1. С. 52-63.
  36. Зякун А. І., Дегтяр Р. О. Методологічні основи юридичної психології як науки. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 6. С. 7-10.
  37. Кампо В. Філософія і розвиток інноваційної методології досліджень у сфері конституційної юстиції в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С. 33-38.
  38. Кельман М. Аналіз традиційності і новацій у розвитку теорії держави і права. *Право України*. 2006. № 9. С. 38-42.
  39. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 35 с.
  40. Ковальова С. Місце українського права у правовій системі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. *Право України*. 2020. № 1. С. 116-128.
  41. Козюбра М. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи. *Право України*. 2010. № 1. С. 32-43.
  42. Козюбра М. І. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22-32.
  43. Козюбра М. І. Право, наука та інші форми світосприйняття і методологія: лінії взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 3-12.
  44. Козюбра М. І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 3-8.
  45. Кольбенко А. Звичаєве право Запорозької січі як важливий етап української державності. *Право України*. 2020. №1. С. 129-139.
  46. Косович В. Юридичний техніко-технологічний інструментарій та верховенство права (методологія дослідження). *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2018. Вип. 66. С. 14-26.
  47. Коцюбинська О. Ю. Теорія держави і права: системний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 199 с.
  48. Кравец К. А. Синергетика – теорія самоорганізації. *Управління розвитком*. 2013. № 14. С. 141-142.
  49. Кравчук С. М. Феномен соціології права (загальнотеоретичні аспекти). *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 45-48.
  50. Кресін О. Формування теоретико-методологічних засад порівняльного правознавства у працях Пауля Йоганна Анзельма фон Файсрбаха. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 380-394.

51. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 233 с.
52. Кривчик Г. Г. Методологічні принципи як норми етичного і професійного кодексу історика. *Проблеми політичної історії України*. 2018. Вип. 13. С. 270-280.
53. Кротов К. В. Теологія як антропологія у філософії неопротестантизму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 9. С. 50-54.
54. Крушельницька Т. А. Теорія синергетики – нова методологія розвитку податкової системи. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління*. 2010. № 2. С. 25-29.
55. Кукарцев О. В. Значення методу типологізації у методології порівняльного історико-соціологічного дослідження імперій Ш. Айзенштадта. *Гілея*. 2018. Вип. 131. С. 387-391.
56. Курінний Є. Об'єкт права: доктринальні питання визначення категорії. *Право України*. 2003. № 10. С. 33-36.
57. Кучеренко Д. С. Правничі поняття і термінологія у методології юридичної науки. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 30-38.
58. Кучук А. М. Методологія правознавства: пропедевтичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4 (1). С. 21-24.
59. Кучук А. М. Моделі розвитку юридичної науки: філософсько-правовий дискурс. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 62-67.
60. Кучук А. М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 36 с.
61. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: моногр. Харків: Права людини, 2015. 277 с.
62. Ляшук А. В. Поняття, термін і концепт у сучасній мові права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 213-219.
63. Мамченко Н. Теорія та філософія права: проблема розмежування. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 12. С. 3-5.
64. Манжук І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 11-17.
65. Минченко О. Герменевтика как философско-правовая основа юридической лингвистики. *Leges si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 97-100.
66. Михайлюк О. В. Соціокультурний підхід як методологія історичного дослідження. *Український селянин*. 2016. Вип. 16. С. 9-14.
67. Молодцов О. В. Методологічні аспекти теорії інституціональних матриць у контексті динаміки інституціональних змін. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2018. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2018_1_8

68. Мосьондз С. О. Орієнтири ефективного публічного адміністрування науки в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 172-177.
69. Оборотов Ю. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 33-39.
70. Оніщенко Н. М. Методологія теорії держави і права (деякі аспекти розгляду). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 3-20.
71. Оніщенко Н. М. Правова освіченість у контексті рівнів правової освіти. *Віче*. 2012. № 23. С. 35-37.
72. Паночко М. М. Розвиток української юридичної термінології в Західній Україні (1772-1918 рр.): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2013. 20 с.
73. Парпан У. М. Основні напрямки державної політики у сфері вищої освіти. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 48. С. 84-91.
74. Парпан У. М. Провідні принципи розвитку сучасної вищої освіти України в контексті євроінтеграції. *Lex Portus*. 2018. № 1 (9). С. 62-71.
75. Парпан У. Стратегічний потенціал реформування системи вищої освіти в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2019. № 884. С. 163-169.
76. Петришин О. В. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010 № 4. С. 133-141.
77. Рабінович П. Категорії та закони діалектики – актуальний інструмент сучасного правопізнання (за матеріалами практики Страсбурзького суду). *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4. С. 8-19.
78. Рабінович П. М. Виявлення соціальної сутності правових і державних явищ – головне завдання юридичної науки. *Юридична наука*. 2011. № 1. С. 7-13.
79. Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного правознавства: деякі сучасні тенденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 11-21.
80. Рабінович П. Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 5-17.
81. Рабінович П. Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права. *Право України*. 2013. № 5. С. 240-244.
82. Рабінович С. Природно-правовий підхід у державно-юридичній діяльності. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 135-144.
83. Ракітянська Л. М. Наукові підходи як теоретико-методологічне підґрунтя педагогічних досліджень. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 163. С. 124-129.
84. Сердюк І. А. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній прав-

- ничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52-58.
85. Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права: моногр. Харків: Яшма, 2007. 320 с.
  86. Скакун О. Загальна теорія права і держави: проблематизація та переосмислення метатеорії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 27-36.
  87. Сковронська І. Ю. Формування й апробації основ професійної культури судового оратора у творчості давньогрецьких мислителів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 28-31.
  88. Скрипнюк В. М. Методологія компаративного аналізу в сучасних конституційно-правових дослідженнях. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 85-90.
  89. Сорока М. В. Методологічні засади дослідження історії української політичної філософії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. 2014. Вип. 3. С. 26-32.
  90. Стеценко С. Біоюриспруденція – фундаментальна частина сучасного загальнотеоретичного правознавства. *Право України*. 2013. № 9. С. 194-216.
  91. Страшинський Б. Р. Сучасний стан та перспективи наукового дослідження принципів права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 43-37.
  92. Тимошина О. Методологічні підстави соціології права: Л. Петражицький vs. С. Ерліх. *Право України*. 2014. № 1. С. 195-202.
  93. Тихомиров О. Компаративний метод: постнекласична інтерпретація. *Право України*. 2014. № 4. С. 197-203.
  94. Тихомиров О. Методологія юридичної компаративістики: проблеми філософського осмислення. *Право України*. 2006. № 2. С. 32-34.
  95. Тягнирядно Є. В., Яворська Г. Х. Риторичні вміння правників: теорія і практика: моногр. Одеса: ОДУВС, 2009. 188 с.
  96. Фрончко В. До питання про цифрову юриспруденцію. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 2 (18). 144-148.
  97. Халилова Р. М. Специально-юридическая методология исследования реализации права человека на защиту закона. *Современное право*. 2013. № 6. С. 25-28.
  98. Хахуліна К. С. Теорія держави і права як основа буття юриспруденції. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 116-121.
  99. Хохлова І. В. Реформування юридичної освіти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 153-158.
  100. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Антропологія права і влади як філософсько-правова проблема. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 2. С. 7-20.
  101. Честнов І. Посткласична методологія права. *Право України*. 2014. № 1. С. 78-85.

102. Чорноморденко І. Позанаукова і наукова методологія. Постановка проблеми. *Університетська кафедра*. 2018. № 7. С. 85-92.
103. Шафіров В. Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві. *Право України*. 2014. № 1. С. 148-155.
104. Шевцова А.В. Співіснування позитивізму та юснатуралізму в українській правовій традиції ХІХ – початку ХХ ст. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 57-61.
105. Шевченко М. Є. Деякі аспекти методологічного комплексу сучасної методичної науки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2017. Вип. 58. С. 178-183.
106. Шемшученко Ю. Академічна юридична наука: історія і сучасність. *Право України*. 1998. № 11. С. 3-16.
107. Шмоткін О. В. Філософія права як фундаментальна юридична наука. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 307-320.

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ, ПОХОДЖЕННЯ, СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Теорії походження держави: основні положення та їх представники.
2. Загальні закономірності, причини та передумови виникнення держави. Східний та західний шляхи виникнення держави.
3. Поняття, ознаки та атрибути держави.
4. Сутність та соціальне призначення держави.
5. Основні способи державоутворення (поділ держав, ліквідація, сецесія, об'єднання та ін.).
6. Історичні типи держав: формаційний, цивілізаційний і технократичний підходи. Критерії типології сучасних держав.
7. Народовладдя та суверенітет держави: поняття, ознаки та нормативно-правова регламентація. Суверенітет держави, суверенітет народу, суверенітет нації: питання співвідношення та взаємодії.
8. Державна влада: поняття, елементи та співвідношення з іншими суміжними поняттями («соціальна влада», «публічна влада», «муніципальна влада», «державна» тощо).

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Починаючи вивчення теми, необхідно охарактеризувати зміст поняття «теорія походження держави», слід проаналізувати, які історичні та політичні чинники впливали на створення і розвиток різноманітних теорій походження держави, після чого слід перейти до розкриття суті найпоширеніших теорій походження держави. Розглядаючи теологічну теорію походження держави, необхідно назвати її основних прибічників, проаналізувати їх внесок у створення та розвиток цієї теорії, визначити основні положення теорії на сучасному етапі та причини її популярності. Характеризуючи патріархальну теорію, слід прослідкувати аналогію держави із родиною, а правителя – із головою родини. Аналізуючи договірну теорію походження держави, варто звернути увагу на абстрактність поняття суспільного договору, проте наголосити на позитивній ролі цієї теорії у питанні визначення обумовленості державної влади народом, її залежності від волі народу та можливості зміни влади, у тому числі, і насильницьким шляхом. Важливо провести межу між категоріями «теорії походження держави» та «закономірності, причини та передумови виникнення держави».

У межах наступного питання потрібно розкрити чинники, що вплинули на виникнення держави (перехід від привласнювальної до виробничої економіки; три великі розподіли праці тощо). Окрему увагу необхідно приділити

розгляду поняття «первісний лад», виділивши етапи розвитку, які послідовно призвели до виникнення державно-організованого суспільства. Після чого розглянути ознаки держави, які відрізняють її від суспільної (публічної) влади первіснообщинного ладу. Здобувачі повинні визначити різницю між звичаями і правовими нормами. Необхідно враховувати, що закономірності утворення, походження і розвитку держав є узагальненими, а кожній окремій державі світу притаманний власний, особливий шлях розвитку. Доцільно звернути увагу на особливості формування Української держави. Потребують обговорення східний та західний шляхи становлення держави.

У межах третього питання важливе значення має висвітлення плюралізму поглядів щодо тлумачення поняття «держава», їх історичної еволюції. ЗВО необхідно обрати найбільш вдале визначення терміну «держава» на сьогоднішній день та обґрунтувати свою позицію. Виходячи з обраного визначення, слід виокремити основні ознаки держави, розкрити сутність кожної з них. Доцільно проаналізувати основні атрибути держави з наведенням конкретних прикладів.

Висвітлюючи сутність держави, слід, по-перше, надати визначення цьому поняттю та перейти до розкриття аспектів її сутності (загальносоціального та класового). У рамках цього ж питання слід наголосити на дискусійності питання сутності держави та проаналізувати чинники, що впливали на визначення сутності протягом всього періоду функціонування держави.

Вивчаючи основні способи державоутворення (поділ держави, ліквідація, сецесія, об'єднання та ін.), необхідно проаналізувати їх зміст з наведенням конкретних історичних прикладів. Слід проаналізувати типові чинники, що впливають на державоутворення.

Розкриваючи типологію держав, слід дати поняття типу держави, визначити чинники, що впливають на віднесення держав до того чи іншого типу та перейти до розкриття двох найпоширеніших підходів до типології держав. Аналізуючи підходи, необхідно назвати їх прибічників, критерії поділу держав, їх види, а також порівняти ці підходи, визначивши переваги і недоліки кожного з них. Важливе значення мають критерії типології та типи сучасних держав.

Окремо слід зупинитися на характеристиці понять «народовладдя» та «суверенітет». Народовладдя є сучасною ознакою цивілізованих держав, тому заслуговує посиленої уваги та аналізу. Вивчення суверенітету як однієї з головних ознак держави передбачає: розгляд внутрішнього і зовнішнього аспектів суверенітету, суверенітету народу і його втілення у демократичних державах, національного суверенітету і права нації на самовизначення, суверенітету у федеративній державі. Потрібно розкрити ознаки суверенітету, такі як єдність, неподільність і невідчужуваність.

Розглядаючи останнє питання, потрібно проаналізувати поняття «влада», розкрити її структурні елементи. Необхідно навести класифікацію влади залежно від тих або інших критеріїв, виділивши при цьому з усіх видів влад

найбільш впливову у суспільному процесі – державну владу. Охарактеризувати два головні методи реалізації влади, а саме переконання та примус.

Надайте визначення таких понять:

держава, ознаки держави, територія, населення, публічна влада, громадянство, територіальна організація населення, патріархальна теорія походження держави, теологічна теорія походження держави, договірна теорія походження держави, органічна теорія походження держави, теорія насильства, класова теорія походження держави, олігархічна теорія походження держави, квазідержава, державо-подібне утворення, конкордат, поділ держав, ліквідація держави, сецесія, об'єднання держав, деколонізація, національно-визвольний рух, легалізований та легітимний примус держави, патерналістська держава, партисипітарна держава, етатистська держава, демократична держава, автократична держава, партійна держава, диктатура, секулярна держава, клерикальна держава, атеїстична держава, ресурсні та податкові держави, етнічна держава, станова держава, гуманітарна (гуманітарно-правова) держава, відкрита держава, цифрова держава, міжнародне визнання держави, суверенітет, суверенітет держави, види державного суверенітету, суверенітет народу, суверенітет нації, суверенні права, внутрішня сторона суверенітету держави, зовнішня сторона суверенітету держави, гарантії державного суверенітету, десуверенізація держави, верховенство, соціальна влада, державна влада, нація, первісна держава, рабовласницька держава, феодальна держава, капіталістична держава, соціалістична держава, світська держава, теократична держава, постсоціалістична (перехідна) держава, типологія держави, тип держави, формаційний підхід до типології держав, цивілізаційний підхід до типології держав, первісна цивілізація, вторинна цивілізація, класифікації держав за цивілізаційним підходом, економічний базис соціалістичної держави.

I. Скласти схеми:

- ✓ Поняття, ознаки, атрибути держави.
- ✓ Переваги та недоліки формаційного та цивілізаційного підходів до типології держав.
- ✓ Суспільство та його структура. Соціальні інститути.
- ✓ Держава і місцеве самоврядування.
- ✓ Ознаки суверенітету держави.
- ✓ Типологія держав.
- ✓ Державна влада і первісне суспільство.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Феномен держави: теоретичні засади формування та розвитку».
- ◆ «Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми».
- ◆ «Державна символіка: теоретико-правові засади».

- ◆ «Теоретико-правовий аналіз підходів до типології держав».
- ◆ «Соціальна сутність держави: теоретико-методологічні засади дослідження».
- ◆ «Проблема реалізації народного суверенітету в умовах державно-правової модернізації».
- ◆ «Народний суверенітет у формуванні державно-правової зовнішньої і внутрішньої політики держави».
- ◆ «Вчення Аристотеля про поняття держави».
- ◆ «Правовий статус держави: поняття, структура, правове забезпечення».
- ◆ «Концепція держави у праці Платона «Держава»/«Політея».
- ◆ «Політичне вчення Нікколо Макіавеллі (на основі книги «Державець»)».
- ◆ «Концепція держави у творі філософа і гуманіста Томаса Мора «Утопія».
- ◆ «Концепція держави у філософському творі Томмазо Кампанелла «Місто Сонця».
- ◆ «Концепція Ф. Енгельса щодо походження держави (на основі книги «Походження сім'ї, приватної власності і держави»)».

III. Теми есе:

- «Глобалізація: поняття, вплив на сучасні державу і право».
- «Просторове буття сучасної держави».
- «Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави».
- «Тенденції розвитку сучасних європейських держав».
- «Цифрова держава: поняття, зміст, тенденції формування в Україні».
- «Віртуалізація держави як сучасний процес державотворення».
- «Десуверенізація сучасних держав: проблеми та шляхи їх вирішення».
- «Сутність і зміст сучасних демократичних держав світу».
- «Глобалізація і демократизація сучасного світу: їх взаємозв'язок і взаємозалежність».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Робота в малих групах. Час – 15 хв. ЗВО поділяться на групи по 4-5 осіб. Кожна група отримує від викладача на картці назву певного виду держави (*патерналістська держава, демократична держава, правова держава, етатистська держава, автократична держава, диктатура, секулярна держава, клерикальна держава, атеїстична держава тощо*). Протягом 5 хв. студенти радяться в середині малої групи щодо презентації свого виду держави.

Завдання: за 2 хв. презентувати вид держави, описуючи, але не називаючи його. Інші ЗВО мають здогадатися, про який вид держави йдеться та назвати його. Викладач корегує відповіді ЗВО, за потреби.

Інтерактивне завдання №2

Брейнстормінг «Мапа ідей». Час – 25 хв. Обладнання – маркери, ватман А-1, наліпки. ЗВО необхідно поділити підгрупи по 9-10 осіб.

Тема для обговорення: Сутність та соціальне призначення сучасної провідної держави.

Етап 1. Формулювання ідей. ЗВО на наліпках індивідуально формують до 10 речень (своїх думок) стосовно заданої викладачем теми.

Етап 2. Оцінка ідей. ЗВО в межах підгрупи обмінюються власними думками, обговорюють їх зміст та за потреби формулюють нові.

Етап 3. Створення Мапи ідей. На ватмані ЗВО мають накреслити чотири колонки та розділити обрані ідеї відповідно до наступних блоків:

Якою має бути держава?	→	Як досягти таких вимог?	→	Які є ризики?	→	Які є переваги?
-------------------------------	---	--------------------------------	---	----------------------	---	------------------------

Етап 4. Презентація Мапи ідей. Представники від кожної підгрупи презентують спільне бачення та проговорюють найбільш важливі ідеї.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Проаналізуйте текст Акту проголошення незалежності України.

«Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України,

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто **проголошує незалежність України** та створення самостійної української держави – **УКРАЇНИ**.

Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України».

Вкажіть, який спосіб державоутворення відбувся. Свою думку обґрунтуйте. Проаналізуйте зміст права на самовизначення та його міжнародно-правове забезпечення. Кому належить це право? Як і ким воно забезпечується?

Практичне завдання №2

Встановіть відповідність між прикладами протиправних дій та їх назвою.

1.	Порушення державного суверенітету	А	Насильницьке приєднання Автономної Республіки Крим до складу Російської Федерації в односторонньому порядку.
2.	Узурпація влади	Б	Введення Державний військ Російської Федерації на територію України за рішенням Державної думи.
3.	Порушення територіальної цілісності держави	В	Функціонування на території Російської Федерації центрів видачі паспортів Російської Федерації громадянам України, які проживають на тимчасово окупованих Росією територіях в Донецькій і Луганській областях України.
4.	Обмеження незалежності держави	Г	Економічний тиск на центральні органи державної влади з боку іншої держави з метою досягнення її примусового вступу до міждержавного військово-економічного об'єднання.
5.	Анексія	Д	Консолідація верховним секретарем держави Н представницької та виконавчої влади, встановлення контролю за судовою владою. Втручання у процес проведення виборів та фальсифікація їх результатів.

Практичне завдання №3

Проаналізуйте нижченаведені тези дослідників:

С. Джолос: «Сильна елітарна патерналістська держава, яка претендує на роль визначальної політичної цінності громадянського суспільства, проголошує пріоритетність своїх інтересів, позиціонує себе вище волеустановленого права, активно впливає на економічну, політичну і духовну сфери соціального буття».

Г. Касьянов: «Нація тотожна з державою, тобто з територіально-політичною одиницею, нація існує лише в державі і як держава».

С. Лисенков: «Ця ідеологія є антиподом анархізму і народовладдя, і розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку, обґрунтовує необхідність її втручання в економічне і політичне життя суспільства та ін.».

Який вид держави описано у запропонованих тезах. Наведіть її недоліки. Чи є актуальною сьогодні така концепція держави? Як вона співвідноситься з ідеями гуманізму? Наведіть характеристику протилежного виду держави.

Практичне завдання №4

Встановіть відповідність між назвою теорії та її авторами.

1.	А. Августин, Т. Аквінський		А. Класова теорія
2.	Ж.-Ж. Руссо		Б. Органічна теорія
3.	Г. Гуго		В. Теологічна теорія
4.	Е. Аннерс		Г. Природно-правова
5.	Ф. Енгельс		Д. Патріархальна теорія
6.	Арістотель, Р. Фільмер, М. Михайловський		Е. Теорія примирення
7.	Г. Гроцій, Ш.-Л. Монтеск'є, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро		Є. Договірна теорія
8.	Г. Спенсер		Ж. Історична теорія

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
- ❖ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
- ❖ Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.

- ❖ Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 46. Ст. 617.

Спеціалізована література:

1. Nalyvayko L. The principle of state sovereignty in terms of globalization processes. *International Journal of Experimental Education*. 2012. № 12. С. 33-35
2. Rak S. The official negligence: comparative and legal analysis of legislation of Ukraine, the Republic of Moldova and the Republic of Latvia. *Leges si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 135-138.
3. Барабаш Ю. Президент у змішаних республіках: деякі питання конституційно-правової теорії та практики. *Право України*. 2012. № 8. С. 93-99.
4. Беззубко Б. І. Вдосконалення державних механізмів стратегічного планування соціально-економічного розвитку територій: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Маріуполь, 2017. 20 с.
5. Бережанський Г. І. Співвідношення легітимності та легальності державної влади: теоретико-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 36-42.
6. Галаган Л. Вищі органи державної влади в Україні (1991-2012 рр.): формування та взаємодія: моногр. Київ: [б. в.], 2013. 174 с.
7. Гапотій В. Д. Інформаційне суспільство та інформаційний суверенітет: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 24-32.
8. Гаращук І. Теоретичні основи феномена публічної влади у сфері місцевого самоврядування. *Юридична Україна*. 2015. № 1. С. 10-17.
9. Герилів Д. Ю. Загальнотеоретична характеристика інтегративного підходу до типології держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1 (1). С. 12-15.
10. Герилів Д. Ю. Типологія держави: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: ПАІС, 2016. 191 с.
11. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенства права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу (частина третя: права людини). *Право України*. 2015. № 1. С. 13-92.
12. Гордимов А. Доктринальні джерела права в умовах глобалізації. *Право України*. 2014. № 9. С. 147-154.
13. Гаровська І. М. Правова природа державної влади: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: СПОЛОМ, 2013. 533 с.
14. Заєць А. Концепції правової держави та верховенства права в українській правовій доктрині. *Право України*. 2013. № 9. С. 243-269.
15. Зварич Р. В. Національна держава: поняття, ознаки, функції: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 214 с.
16. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти: моногр. Харків: Фактор, 2014. 214 с.

17. Колінко Я. Регіоналізація як принцип побудови територіальної організації публічної влади в країнах Європи. *Юридична Україна*. 2015. № 1. С. 18-22.
18. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика. *Право України* 2013. № 9. С. 270-282.
19. Косінов С. Народ як первинний суб'єкт здійснення контролю над публічною владою. *Право України*. 2013. № 10. С. 178-184.
20. Кравчук В. М. Механізм реалізації народного контролю в організації й діяльності органів державної влади. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 1. С. 85-90.
21. Куян І. А. Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: моногр. Київ: Академія, 2013. 558 с.
22. Лазарєв В. В. Основні етапи становлення і розвитку процедур з питань громадянства. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 171-178.
23. Лазарєв В. В. Юридична природа і ознаки громадянства України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 1. С. 68-70.
24. Лафітський В. Правова держава і фактори її розвитку в порівняльно-правовому вимірі. *Право України*. 2013. № 3-4. С. 169-182.
25. Литвин І. Історико-правові аспекти становлення публічної влади на місцевому рівні в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 6. С. 67-71.
26. Мамутов В. К. Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення: моногр. Донецьк: Юго-Восток, 2012. 405 с.
27. Мануїлова К. В. Традиція децентралізації публічної влади України: від розпізнавання до конструювання: моногр. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2018. 331 с.
28. Мартинюк Р. «Суперпрезидентська республіка»: конституційно-правова оцінка феномену та досвід пострадянських країн. *Право України*. 2013. № 7. С. 252-262.
29. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 2015. 32 с.
30. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 376 с.
31. Медведчук В. Державотворчий потенціал федеративної трансформації України: конституційно-правові аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 98-107.
32. Медведчук В. Доктринальна модель побудови федеративної держави: українська ретроспектива і сучасність. *Право України*. 2013. № 9. С. 289-305.
33. Мішина Н. Проблеми доктринального супроводження розвитку конституційної юстиції в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015.

- № 4. С. 122-126.
34. Нагорняк Т. Л. Брендинг території як державна та регіональна політика: моногр. Донецьк: Ноулідж, Донец. від-ня, 2013. 359 с.
  35. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
  36. Наливайко Л. Р., Беляєва М. В. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2013. 316 с.
  37. Настюк А. А. Роль князівської влади у процесі державотворення Київської Русі в IX - на початку XII ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
  38. Ніколаєнко Т. Б. Звичаєве право скіфської держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 8. С. 51-57.
  39. Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства. *Право України*. 2010. № 1. С. 44-49.
  40. Оборотов Ю. Современное государство: от образа к реалиям. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 6-13.
  41. Оніщук М. В. Організація влади в Україні: шляхи конституційного удосконалення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 70-79.
  42. Оніщук М. Відповідальне правління і народний суверенітет: нотатки до конституційного творення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 115-125.
  43. Осипова С. А. Процесс государствообразования в современном мире: особенности протекания и современные риски. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 229-235.
  44. Павлюк Н. В. Організаційно-правовий механізм розвитку публічного управління у контексті децентралізації влади в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Львів, 2018. 20 с.
  45. Панкратов В. О. Сутність принципу правової визначеності. *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 2. С. 19-24.
  46. Пашуля Г. Я. Глобалізація як явище, що впливає на формування нового типу держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 2. С. 22-31.
  47. Петришин О. Демократичні засади правової соціальної держави. *Право України*. 2013. № 8. С. 63-71.
  48. Підкова І. «Парад суверенитетів» историко-правовые аспекты принятия декларации о государственном суверенитете Украины. *Leges et Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 130-134.
  49. Пікуля Т. О. Типологізація держав світу: методологія та класифікація. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Вип. 1. С. 213-221.
  50. Поклонська О. Співвідношення влади й авторитету. *Підприємництво,*

- господарство і право*. 2012. № 12. С. 6-9.
51. Приходько Х. Роль правових позицій Конституційного Суду України у становленні та розвитку доктрини конституційного процесу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 43-54.
  52. Пухтинський М. Проблеми трансформації територіальної організації влади та місцевого самоврядування в контексті розвитку конституційного процесу в Україні. *Право України*. 2012. № 8. С. 68-77.
  53. Рябошапка Г. Х. Суверенітет в Україні: від радянської федерації – до незалежної держави: моногр. Львів: Простір-М, 2012. 519 с.
  54. Сergygin S. G. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: моногр. Харків: Право, 2010. 272 с.
  55. Сіваш О. М. Розвиток українськими і російськими юристами-міжнародниками вчення про державний суверенітет (XVIII - початок ХХ ст.): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 204 с.
  56. Сіренко В. Про розуміння державної влади як соціальної залежності. *Право України*. 2015. № 5. С. 11-16.
  57. Скрипнюк О. Місцевий референдум як форма забезпечення реального народовладдя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 37-44.
  58. Скрипнюк О. Сучасна теорія демократії: питання генези та дослідження у правовій традиції. *Право України*. 2013. № 8. С. 40-52.
  59. Смородинський В. Проблема впровадження люстраційних процедур очищення державної влади: європейський і вітчизняний досвід. *Право України*. 2015. № 5. С. 111-120.
  60. Софінська І. Д. Ефект консюмеризму в концепції громадянства. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 203-204.
  61. Співак В. М. Соціальна держава в процесі соціалізації глобалізації: політологічний аспект. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 442-449.
  62. Ставнійчук А. Місцевий референдум-пріоритетна форма прямої демократії у місцевому самоврядуванні. *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 24-28.
  63. Стеценко С. Соціальна держава: теоретико-методологічні основи дослідження. *Право України*. 2014. № 2. С. 252-261.
  64. Теплюк М. Конституційні основи ефективності державної влади в Україні в умовах здійснення реформ. *Право України*. 2015. № 6. С. 47-53.
  65. Толстенко В. Поєднання правових і політичних форм держави в сучасній державотворчій практиці. *Юридична Україна*. 2014. № 4. С. 21-28.
  66. Толстенко В. Правові форми сучасної держави: теорія і методологія дослідження. *Юридична Україна*. 2014. № 2. С. 39-47.
  67. Толстенко В. Принцип поділу влади в генезі форми сучасної держави. *Юридична Україна*. 2014. № 5. С. 15-21.
  68. Толстенко В. Форма держави в системі основ конституційного ладу:

- проблеми теорії і практики. *Право України*. 2014. № 2. С. 283-290.
69. Туркіна І. Є. Судова влада в системі державного управління: моногр. Харків: Апостроф, 2012. 201 с.
70. Харченко С. Основні методологічні підходи до типології соціальних держав. *Гілея*. 2013. № 78. С. 382-386.
71. Шай Р. Я. Питання типології держави і права з позиції формаційного підходу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 175-180.
72. Шатіло В. Політико-правові чинники інституціоналізації поділу державної влади в Україні. *Право України*. 2013. № 5. С. 274-279.
73. Шемшученко Ю. Проблеми децентралізації публічної влади в контексті підвищення її ефективності. *Право України*. 2015. № 5. С. 28-38.
74. Шемшученко Ю. С. Правове забезпечення державного суверенітету України: моногр. Київ: Юридична думка, 2011. 298 с.

ТЕМА 3. ФОРМА ДЕРЖАВИ

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття та загальна характеристика елементів форми держави. Фактори, що зумовлюють багатоманітність форм держави.
2. Форма державного правління: поняття та види:
  - 2.1. монархія як форма державного правління: поняття, ознаки та види;
  - 2.2. республіка як форма державного правління: поняття, ознаки та види;
  - 2.3. нетипові форми правління: монархічна республіка, республіканська монархія;
  - 2.4. суперпрезидентська республіка як новітня форма політичного правління.
3. Загальна характеристика форми державного устрою:
  - 3.1. унітарна держава: поняття, ознаки та види;
  - 3.2. федерація: поняття, ознаки та види;
  - 3.3. інші форми державного устрою.
4. Міжнародні об'єднання держав: поняття, види та загальна характеристика.
5. Державно-правовий режим як елемент форми держави: поняття та види.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

При розкритті поняття форми держави слід надати загальне визначення форми держави шляхом аналізу декількох джерел, а також у загальному вигляді висвітлити структуру форми держави та надати визначення окремих її елементів. Після пояснень поняття форми як такої, потрібно звернутися до аналізу форми держави, в різні часи різними дослідниками, які вкладали у неї неоднаковий зміст. Завершуючи висвітлення цього питання, слід зазначити, що під час розгляду форм держави необхідно враховувати їх динамічну мінливість, чутливу реакцію на зміни у соціально-економічній структурі суспільства.

Наступним питанням при розгляді цієї теми є вивчення форми державного правління. Необхідно зазначити про існування двох основних форм державного правління: монархії (необмежена (абсолютна) та обмежена (станово-представницька, конституційна, дуалістична і парламентська, сучасні монархії) та республіки шляхом визначення їх ознак та різновидів, особливості парламентської, президентської та змішаної (президентсько-парламентської, парламентсько-президентської) форм республіканського правління. Необхідно також окремо проаналізувати чинники, що впливають

на становлення тієї чи іншої форми правління. Підзвітність та відповідальності уряду як один з основних факторів визначення форми державного правління. Особливості форми державного правління в Україні, перспективи її розвитку. Здобувачі вищої освіти повинні навести приклади ідеократичних (нетипових) форм правління, таких як республіканська монархія, монархічна республіка, правління політичної організації, правління колегіального органу, правління політичного лідера, джамархія, тощо. Феномен суперпрезидента. Суперпрезидентські республіки диктаторського та недиктаторського типу.

У межах цього семінару важливим є розкриття поняття форми державного устрою, простих і складних форм державного устрою, особливостей унітарних та федеративних держав (розмежування сфер повноважень між федерацією та її суб'єктами), передумов виникнення і розвитку держав певної форми устрою. Розглядаючи способи устрою державної влади, слід зазначити, що в навчальній літературі частіше за все вживається термін «форма державного устрою». Він, по суті, охоплює всю форму держави на певному етапі розвитку у конкретній країні. Окремо слід зупинитися на визначенні, ознаках та загальній характеристиці конфедеративної держави, співдружності (Європейський Союз, СНД) та міждержавних об'єднань (ЮНЕСКО, ООН, НАТО тощо).

Також необхідно детально зупинитися на визначенні державного (політичного) режиму як елемента форми держави. В залежності від того, які методи здійснення політичної влади запроваджуються і практикуються в державі, можна виділити такі види режимів: демократичний і антидемократичний. Серед демократичних режимів приділити увагу: демократично-ліберальному, демократично-радикальному, демократично-консервативному. Умови формування демократичного режиму в державах постсоціалістичного періоду. До антидемократичного типу в історії держав належали: тоталітарний режим, авторитарний режим, деспотичний, тиранічний, військово-диктаторський, військово-поліцейський, режим військової диктатури, расистський, фашистський, мусульмансько-фундаментальний. Особливу увагу слід приділити чинникам, що впливають на становлення певних режимів.

Надайте визначення таких понять:

форма держави, структура форми держави, форма державного правління, монархія, республіка, абсолютна монархія, конституційна монархія, парламентська монархія, обмежені монархії, необмежені монархії, деспотична монархія, теократична монархія, станovo-представницька монархія, дуалістична монархія, парламентська республіка, президентська республіка, капіталістична республіка, буржуазна республіка, феодална республіка, змішана республіка, форма державного устрою, унітарна держава, федерація, конфедерація, імперія, форма державного режиму, демократичний режим, антидемократичний режим, авторитарний режим, тоталітарний режим, ліберально-демократичний режим, консервативно-демократичний

режим, радикально-демократичний режим, виборна монархія, суперпрезидентська республіка, теократична республіка, неklasичні республіки, поліархічна форма правління, джамахірія, аристократична форма правління, олігархічна форма правління, тиранічна форма правління, геронтократична форма правління, співтовариство, співдружність, апарат держави, політичний режим, політична система, суверенітет, уряд, парламент, президент, верховенство права, верховенство закону, міжнародні об'єднання держав, міжнародні міжурядові організації, міжнародні неурядові організації.

I. Скласти схеми:

- ✓ Монархія як форма державного правління.
- ✓ Демократичний та антидемократичний державні режими: порівняльно-правовий аналіз.
- ✓ Міжнародні об'єднання держав: загальна характеристика.
- ✓ Ознаки унітарної держави.
- ✓ Порівняльно-правовий аналіз федерації та конфедерації.
- ✓ Основні ознаки видів республік: президентської, парламентської та змішаної.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Загальні закономірності та особливості розвитку монархій».
- ◆ «Форма державного правління сучасної Української держави: сучасний стан та тенденції розвитку».
- ◆ «Тоталітаризм: походження та сутність».
- ◆ «Республіка як гарантія демократії».
- ◆ «Форма державного режиму в постсоціалістичних країнах: теоретико-правовий аналіз».
- ◆ «Президентська форма правління: юридична модель та політична практика».
- ◆ «Правовий і державний режими: поняття і співвідношення».
- ◆ «Форма державного правління в теорії та практиці українського державотворення».
- ◆ «Парламентарна форма державного правління: особливості та видові ознаки».
- ◆ «Актуальні питання бікамералізму (двопалатної структури парламенту) в класичній європейській державно-правовій теорії».
- ◆ «Повноваження президента змішаної республіки та доктрина «прихованих» президентських повноважень».

III. Теми есе:

- «Форма держави як предмет дослідження сучасної держави і права».
- «Форма держави» і «форма правління»: проблема співвідношення понять

- у державно-правовій теорії».
- «Концептуальні засади розуміння сутності форми держави».
  - «Перспективи розвитку форми Української держави».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Гра передбачає оволодіння словниковим запасом з вивченої теми «Форма держави» та загальнонавчаними словами.

Grabamminute-гра, в якій здобувачу вищої освіти надається 1 хвилина для представлення терміну, написаного на інтерактивній картці. Учасник має надати найбільше інформації про даний предмет/термін, його значення, використання тощо. Отримує перемогу ЗВО, який надав найбільш повну та зв'язну інформацію про вказаний в картці предмет або термін.

Перевірка знань: словниковий запас з певної теми у поєднанні з граматиною. Хороший спосіб для закріплення пройденого матеріалу.

Особливості гри: покращується навички швидкого реагування, критичного мислення.

Терміни для інтерактивних карток: *конфедерація, імперія, тиранічна форма правління, демократичний режим, унітарна держава, теократична монархія, президентсько-парламентська республіка, ООН, НАТО.*

Інтерактивне завдання №2

Chainstory – гра на логіку, прояв фантазії та індивідуальності. Суть гри полягає у продовженні історії попереднього здобувача вищої освіти.

Перевірка знань: словниковий запас з теми «Форма держави» та загального словникового запасу в поєднанні з граматиною.

Особливості гри: покращується навички швидкого реагування, логічного мислення, підвищується увага, не меншу роль віддають фокусуванню на сюжеті історії, що допомагає розвивати пам'ять.

Гра проводиться в другій частині заняття для підвищення активності здобувачів вищої освіти та покращення сприйняття інформації. Вони не потребують значної підготовки та залежать від теоретичного рівня пізнання здобувачів.

Теми для обговорення:

Форма держави як предмет дослідження теорії держави і права.

Класифікація сучасних форм державного правління.

Політико-правова характеристика сучасних федеративних держав.

Політичний режим сучасної України: перспективи еволюції.

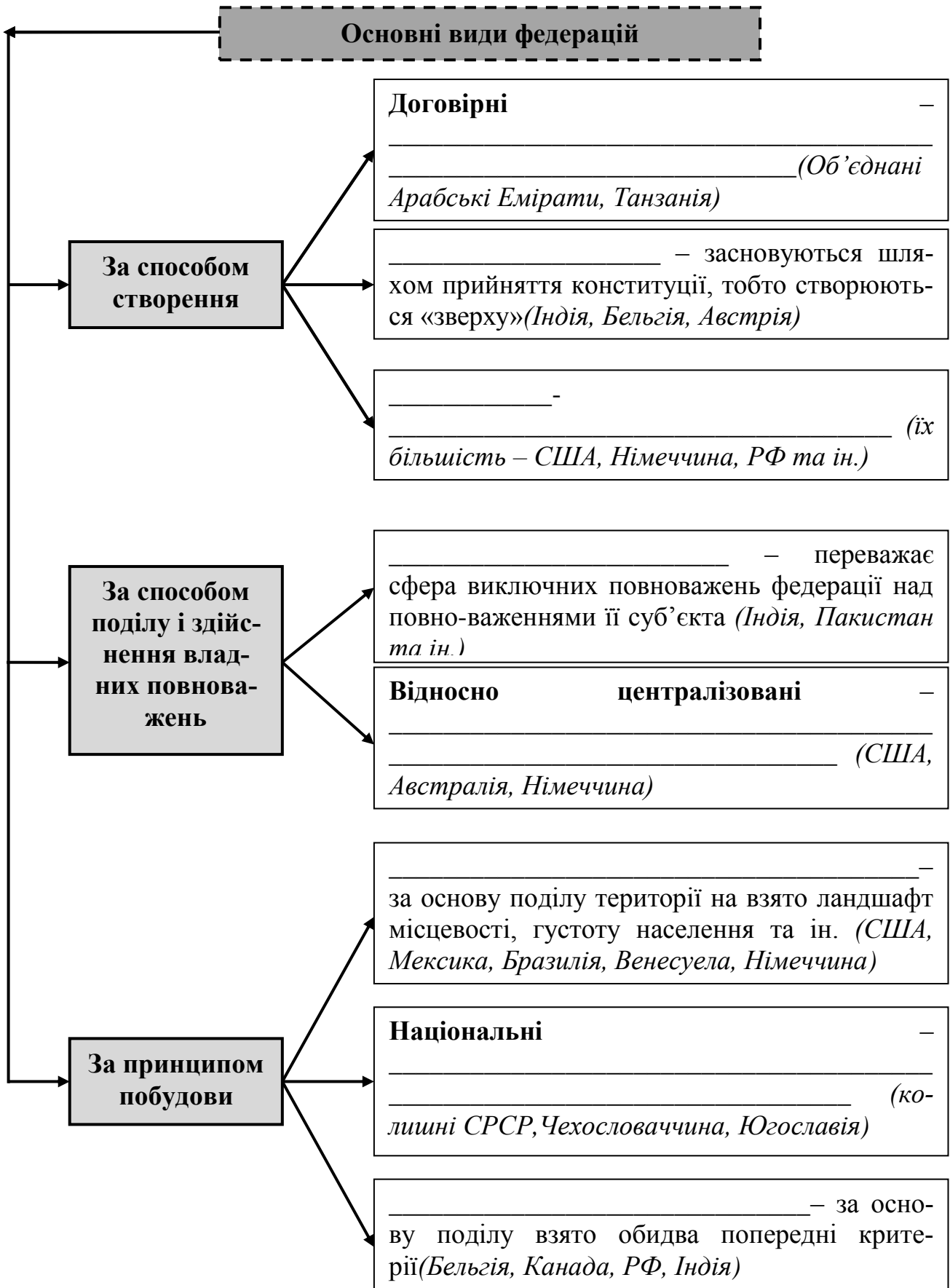
V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Форма держави. До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер:

1.	Форма держави		Порядок (спосіб) організації та здійснення державної влади у країні
2.	Форма державного правління		Порядок здійснення державної влади в певні способи певними методами й засобами
3.	Форма державного устрою		Форма державного правління, при якій державна влада зосереджена цілком або частково в руках однієї особи – монарха, передається у спадщину, не залежить від населення
4.	Форма державного режиму		Порядок утворення й організації вищих органів влади в державі
5.	Монархія		Порядок поділу території держави на певні складові частини і співвідношення влади між ними і державою в цілому
6.	Республіка		Проста єдина держава, частинами якої є адміністративно-територіальні одиниці, що не мають суверенних прав
7.	Унітарна держава		Форма державного правління, за якої вища державна влада здійснюється представницьким загальнонаціональним органом влади (парламентом), обраним народом на певний термін
8.	Федерація		Тимчасовий союз суверенних держав, які об'єдналися для досягнення певних цілей і спільно здійснюють низку напрямів державної діяльності (оборона країни, зовнішня торгівля, митна справа, грошово-кредитна система тощо) при збереженні в інших питаннях повної самостійності
9.	Конфедерація		Складна союзна держава, частинами якої є державні утворення, що мають суверенні права

Практичне завдання №2
Заповніть таблицю.

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
- ❖ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

Спеціалізована література:

1. Arnaut V. Competența legislativă a parlamentului și limitele acesteia. *Legea si Viata*. 2017. № 9, ч. 1. С. 22-28.
2. Carnat T., Popa C. Considerații teoretice privind guvernarea, regimul politic și regimul de guvernare. *Legea si Viata*. 2017. № 5, ч. 1. С. 4-10.
3. Costachi G. Democrația – condiție indispensabilă afirmării societății civile și a cetățeanului în statul de drept. *Верховенство Права*. 2017. № 1. (30). С. 43-47.
4. Cuculescu A. Democrația – principiu intrinsec instituirii organelor puterii în stat. *Legea si Viata*. 2016. № 3, ч. 2. С. 41-46.
5. Goncharova Y. International legal endorsement of gender equality principle and its contribution to the democratic society development. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 2, ч. 2. С. 29-34.
6. Jankurová A. Efektivna verejná správa. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 2. С. 7-12.
7. Maiko T. Democratic aspects of Ukrain legislation on local democracy institutions. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 2. vydání. С. 155-158.
8. Moldovean B. Mecanismul puterii în stat: istorie și actualitate. *Legea si Viata*. 2016. № 11, ч. 1. С. 51-53.
9. Morhun A. Scientific comprehension of ways of researching political regime in Ukraine: modern tendencies. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 5. vydání. С. 68-75.
10. Ondrová D. Public administration, ethical integration and globalization. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 1. С. 22-30.
11. Алебастрова И. А. Территориальное деление и территориальное устройство публичной власти в государстве: основные модели. *Lex Russica*. 2012. № 5. С. 925-937.
12. Байрачная Л. Политическая власть и легитимность: к вопросу о соотношении. *Legea si Viata*. 2017. № 8, ч. 2. С. 8-12.
13. Баликіна Л. І. Парламентаризм – система політичної організації держа-

- ви. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 100-106.
14. Барабаш Ю. Президент у змішаних республіках: деякі питання конституційно-правової теорії та практики. *Право України*. 2012. № 8. С. 93-99.
  15. Барикова А. Роль парламента и публичной администрации в процессе систематизации права электронных коммуникаций. *Legea si Viata*. 2016. № 4, ч. 3. С. 2-5.
  16. Березенко В. В. Правовий режим державного кордону України: конституційно-правові аспекти регулювання та захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 21 с.
  17. Белєвцева В. В. Організаційно-правове забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки України: моногр. Харків: Право, 2013. 349 с.
  18. Біла-Кисельова А. Від антидемократичних тенденцій до сучасної концепції прав людини в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 43-48.
  19. Бойко Ю. П. Федерализм как принцип государственного устройства: вопросы теории. *Евразийский юридический журнал*. 2013. № 1. С. 78-81.
  20. Бондарева К. В. Теоретичне питання визначення основних суб'єктів процесу правової інституціоналізації політичних режимів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 3. С. 3-8.
  21. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: моногр. Запоріжжя: Дике поле, 2005. 540 с.
  22. Волощук О. Т. Причини бікамералізму. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 35-44.
  23. Вороніна К. Ю. Особливості легітимації політичного режиму в умовах демократичного транзиту: дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2011. 244 с.
  24. Габінет Д. А. Унітарна форма державного устрою України у поглядах представників вітчизняної політико-правової думки в період між світовими війнами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 19. С. 14-18.
  25. Гавриленко В. В. Державний суверенітет як політико-правова категорія: підходи до визначення та інтерпретації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 15-18.
  26. Генадій Ш. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2014. Вип. 5. С. 329-338.
  27. Георгієвський Ю. Оптимізація співвідношення деконцентрації та децентралізації як вимога конституційної модернізації. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 118-122.
  28. Гончаренко В. Бікамералізм у контекст конституційної реформи в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 67-77.
  29. Гончаренко В. Склад верхньої палати бікамерального парламенту (історико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук*

- України. 2013. № 3. С. 48-55.
30. Грабіна Г. Субкультура влади в сучасній Україні: особливості ціннісного коду президентів. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. С. 130-135.
  31. Гречко О. Територіальний устрій України як конституційно-правовий інститут: сутність, структура і зміст. *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 17-23.
  32. Грибовський Б. О. Еволюція юридичного контролю: інституційно-функціональний аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 18-21.
  33. Грицай І. О. Загальнотеоретичний аналіз гендерного збалансування в національних парламентах. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6. С. 3-7.
  34. Грицай І. Ретроспектива та сучасний зміст паритетної демократії: теоретико-правовий аспект. *Верховенство Права*. 2017. № 3. (30). С. 44-50.
  35. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 97-115.
  36. Данелія О. С. До питання захисту політичних прав юридичної особи в Європейському суді з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 18-26.
  37. Дроботова Т. Б. Державно-правовий режим в Україні: зміст, ознаки і основні тенденції розвитку: дис. ... канд. юрид. наук. Острог, 2011. 205 с.
  38. Дубняк М. Зміцнення прямої демократії на місцевому рівні шляхом удосконалення правового регулювання інформаційної взаємодії. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 3. vydání. С. 109-117.
  39. Єрмакова Г. С. Проблема взаємовідносин і трансформації права, релігії та держави: історіографічний аналіз і перспективи теоретичного дослідження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6. С. 8-12.
  40. Жуков Є. В. Теоретико-методологічні засади розуміння форми державного устрою в добу інформатизації. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2013. № 5. С. 196-201.
  41. Журавльова Ю.О. Реформа децентралізації та її вплив на надання суспільних благ в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 20-24.
  42. Загурська-Антонюк В. Ф. Сучасні тенденції децентралізації державної влади та їх реалізація в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2019/26.pdf
  43. Задорожня Г. В. Правосуб'єктність глави держави: конституційно-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 49-57.
  44. Звоздецька І. В. Правові ознаки парламентських процедур. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 35-38.
  45. Искужин Р. К. К вопросу о дуализме федерализма: традиции и инстру-

- ментарии. *Евразийский юридический журнал*. 2012. № 11. С. 122-125.
46. Ільницький М. С. Референдум як форма безпосередньої демократії в Україні. *Форум права*. 2016. № 3. С. 103-105.
  47. Коваль О. Я. Підходи до розуміння легітимності влади в історії політичних і правових учень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 21-24.
  48. Коваль О. Я. Проблеми легітимності влади в сучасному інформаційному суспільстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 5. С. 11-15.
  49. Коваль О. Я. Співвідношення понять «легітимність», «легальність» та «легалізація». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 2. С. 7-10.
  50. Козак Ю.-М. Р. Правові засади легітимації державної влади в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 15-19.
  51. Колінко Я. А. Надзвичайний стан як особливий державно-правовий режим: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 20 с.
  52. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 103-109.
  53. Кормич А. Виклик Національної безпеки сучасної держави: Український погляд. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 102-106.
  54. Кормич Л. Демократизація – базовий компонент трансформаційних процесів в сучасній Україні. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 185-189.
  55. Косінов С. Міжнародний контроль як засіб забезпечення внутрішньодержавної демократії. *Право України*. 2015. № 5. С. 139-148.
  56. Кравченко Т. А. Права людини як основний критерій легітимності державної влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 4. С. 13-17.
  57. Кублік К. Ю. Політичні механізми взаємовідносин регіональних та місцевих влад в умовах унітарної держави: дис. ... канд. політ. наук. Дніпропетровськ, 2012. 237 с.
  58. Кукарцев О. Варіативність дефініювання терміна «імперія» у науковому дискурсі. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 28-32.
  59. Куфтирєв П. В. Електронна демократія як особлива форма державно-політичного режиму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 34-38.
  60. Лучко М. О. Поняття та сутності децентралізації публічної влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 3. С. 29-34.
  61. Лясковець О. В. Парламент – орган народного представництва в зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (1). С. 13-17.
  62. Магновський І. Й. Особливості референдної демократії в Україні: кон-

- ституційно-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 3. С. 22-26.
63. Мазуренко А., Колесник С. Правотворческа форма антикоррупционной политики в условиях децентрализации государственной власти. *Sciences of Europe*. 2016. № 2, ч. 2. С. 131-133.
64. Макаренко Л.О. Демократія як явище правової дійсності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ 2016. 20 с.
65. Манташян М. Політико-правові засади політичної стабільності у нових демократіях. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 3. vydání. С. 88-93.
66. Мартинюк Р. «Суперпрезидентська республіка»: конституційно-правова оцінка феномену та досвід пострадянських країн. *Право України*. 2013. № 7. С. 252-262.
67. Мартинюк Р. Змішана республіка – напівпрезидентська форма правління? *Право України*. 2018. Вип. 1. С. 172-183.
68. Мартинюк Р. Класифікація форми правління: проблема вибору критеріїв. *Право України*. 2018. № 12. С. 207-219.
69. Марченко М. В. Конституційно-правова природа права вето глави держави. *Форум права*. 2017. № 4. С. 141-146.
70. Меженська О. Наслідки державного перевороту: минуле та сучасність. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 4. vydání. С. 132-137.
71. Михайлов М. Б. До питання про принципи безпосередньої демократії. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 82-84.
72. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
73. Новиков О. В., Черніков Д. Ю. Політичний режим як характерна ознака суспільства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 24-27.
74. Омелян С. Гарантії реалізації принципу незалежності конституційного правосуддя у демократичних державах. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 2. С. 155-160.
75. Орзіх М. Президентська республіка – різновид республіканської форми правління. *Право України*. 2009. № 10. С. 72-77.
76. Орловська І. Г., Фаст О. О. Значення принципу верховенства права для сучасного демократичного суспільства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 30-33.
77. Остапенко О. Г. Реалізація Україною політичних цілей угоди про асоціацію. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 28-31.
78. Піонтковська О. О. Проблематика процесу децентралізації державної влади і розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 46. С. 207-216.
79. Процюк І. В. Втілення принципу поділу влади в дуалістичних і парламе-

- нтських монархіях. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 120. С. 3-13.
80. Пушкарев С. В. Нетипичные формы республик с президентской системой правления. *Современное право*. 2012. № 7. С. 16-19.
81. Слинько Т. Эволюция права на свободу слова: сравнительно-правовой аспект. *Legea si Viata*. 2017. № 9, ч. 2. С. 110-114.
82. Сухонос В. В. Монархія як державна форма: історико-теоретичний та конституційно-правовий аспекти: моногр. Суми: Мрія-1, 2010. 368 с.
83. Толстенко В. «Форма держави» і «форма правління»: проблема співвідношення понять у державно-правовій теорії. *Юридична Україна*. 2013. № 10. С. 23-31.
84. Федоренко В. Л. Парламенти і парламентаризм – пріоритетний напрямок конституційно-правових досліджень в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 5. С. 129-133.
85. Фрицький Ю. О. Сутність влади як філософсько-правової категорії. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 4. С. 23-29.
86. Чепульченко Т. О. Демократичні цінності: теоретико-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 2. С. 35-39.
87. Черкасов А. И. Президентизм и парламентаризм в странах современного мира. *Государство и право*. 2012. № 9. С. 35-43.
88. Черняк Є. В. Зміна форми правління як мета конституційних перетворень: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 2. С. 40-43.
89. Шаповал В. Парламент як представницький орган. *Право України*. 2015. № 3. С. 114-134.

ТЕМА 4. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття та ознаки механізму держави. Складові механізму держави: державні органи, державні підприємства, установи та організації.

2. Принципи механізму держави: поняття, види, нормативно-правова регламентація.

3. Державний апарат: поняття, ознаки та структура. Співвідношення державного апарату та механізму держави.

4. Органи держави як основний елемент механізму держави: поняття, ознаки, класифікація.

5. Загальна характеристика, функції та принципи діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Особливості втілення принципу поділу державної влади в Україні. Система стримувань і противаг.

6. Поняття державної служби та її види. Класифікація державних службовців. Посадова особа державного апарату: основи правового статусу.

7. Особливості механізму федеративної та унітарної держави. Організація здійснення влади на місцях. Взаємодія місцевих державних органів з органами місцевого самоврядування. Співвідношення системи державних органів та органів місцевого самоврядування в Україні.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Динамічна система представлена сукупністю державних організацій, що взаємодіють між собою, є механізмом держави. У свою чергу він є цілісним, єдиним та містить у собі органи, підприємства, установи та організації, що посідають неоднакове місце у структурі державного механізму. Всі структурні елементи державного механізму повинні діяти злагоджено і без перешкод. У межах цього семінару при розкритті поняття механізму держави слід висвітлити його загальні ознаки та структуру. Ознаки надають можливість визначити ключові категорії, без яких неможливим є існування будь-якого механізму. Необхідно зазначити, що систему комплексного інституту законодавства про механізм Української держави складають декілька груп нормативно-правових актів: 1) Конституція України як Основний Закон; 2) закони; 3) кодифіковані акти галузевого законодавства; 4) підзаконні акти; 5) міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України. Серед принципів побудови та функціонування механізму Української держави доцільно виділити наступні: 1) демократизм; 2) верховенство права, законність; 3) поділ влади; 4) народовладдя, представництво інтересів громадян у всіх ланках державного апарату; 5) гласність і відкритість; 6) субординація та ко-

ординація; 7) професіоналізм та компетентність; 8) гуманізм¹.

Перед розглядом поняття державного апарату слід акцентувати увагу на ототожненні його з поняттям «механізм держави». Зазначене зумовлено як правило тим, що у юридичній літературі поняття механізму держави ширше за поняття державного апарату за складом і структурою. Перед розглядом поняття та структури державного апарату доцільно сформулювати визначення поняття «державний апарат» та його ознак.

Також, потрібно визначити поняття «державне підприємство» та «державна установа», назвавши їх властивості та види. Порівняно з недержавними визначення поняття «державне» вказує, що досліджувані підприємства і установи мають особливе правове становище. Проте, не слід ототожнювати державні підприємства і установи з органами держави, але не можна їх протиставляти один одному, адже вони належать до державних організацій, які діють у єдності та взаємозв'язку².

Важливим також є розгляд змісту поняття «державний орган» та його загальних ознак. Варто відзначити, що в юридичній науці немає єдиного підходу щодо розуміння поняття «державний орган». Перш ніж проаналізувати існуючі погляди та точки зору науковців щодо визначення поняття «державний орган», необхідно звернутися до його етимології. Важливим є аналіз співвідношення понять «державний орган» та «орган держави», «орган державної влади», «державна організація», «державний інститут», «орган публічної влади», «орган місцевого самоврядування». Після цього слід визначити види державних органів за різноманітними критеріями класифікації.

У межах семінарського заняття важливим є дослідити питання поділу влади як принципу організації і діяльності державного апарату. Необхідним є вивчення історико-правового аспекту принципу поділу влади. Важливим теоретичним аспектом цієї теми є поділ органів державної влади на законодавчі, виконавчі та судові. В рамках відповіді на питання слід на прикладі Української держави надати визначення кожної з гілок державної влади, проаналізувати їх ознаки, розкрити структуру, принципи діяльності та функції. Як однієї з необхідних умов ефективного функціонування усіх гілок державної влади окремо слід акцентувати увагу на характеристиці механізму стримувань і противаг. Необхідно розглянути передбачені Конституцією України 1996 р. інститути системи «стримувань і противаг».

Налагоджена державна служба, яка представлена діяльністю державних службовців та посадових осіб в контексті практичного виконання їх завдань і функцій є необхідною умовою належного функціонування державних органів. Останнє питання передбачає розгляд визначення поняття «державна служба» та її загальних ознак, а також принципів, на яких ґрунтується їх дія-

¹ Наливайко Л.Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 600 с.

² Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2006. 477 с.

льність. Доцільно зазначити, що державна служба включає такі види, як цивільна і мілітаризована (військова і воєнізована). Необхідним є розгляд декількох класифікацій державних службовців.

Необхідно порівняти механізм федеративної та унітарної держав. Також, доцільно проаналізувати особливості співвідношення державних органів та органів місцевого самоврядування в Україні.

Надайте визначення таких понять:

механізм держави, структура механізму держави, державний апарат, структура державного апарату, державний орган, державні підприємства, державні установи, принципи організації і діяльності державного апарату, влада, суб'єкт влади, об'єкт влади, державно-владні відносини, соціальна влада, політична влада, публічна влада, державна влада, принципи діяльності державної влади, принцип єдності державної влади, принцип розподілу державної влади, принцип суверенітету, принцип законності, принципи виборності, принципи розділення і з'єднання влади, принцип єдиноначальності, принцип колегіальності, принцип ієрархічності, принцип професіоналізму, форми здійснення державної влади, методи здійснення державної влади, система «стримувань і противаг», парламент, уряд, судочинство, правосуддя, орган законодавчої влади, орган виконавчої влади, орган судової влади, місцеві державні органи, органи місцевого самоврядування, державна служба, державний службовець, посада, посадова особа, безпосередній керівник, керівник державної служби в державному органі, посада державної служби, професійна компетентність, рівнозначна посада, службова дисципліна, цивільна державна служба, мілітаризована (військова, воєнізована) державна служба.

I. Скласти схеми:

- ✓ Принципи організації та функціонування механізму держави.
- ✓ Структура механізму держави.
- ✓ Принципи організації і діяльності державного апарату.
- ✓ Державний орган як первинний елемент державного апарату: поняття, ознаки, структура.
- ✓ Поділ влади як принцип організації і функціонування державного апарату.
- ✓ Органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади: загальна характеристика, функції та принципів діяльності.
- ✓ Державна служба та її види.
- ✓ Співвідношення понять виконавчої влади і державного управління.
- ✓ Взаємозв'язок понять «судова влада», «правосуддя» і «судочинство» у контексті сучасного реформування.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Органи державної влади як суб'єкти державного управління».
- ◆ «Вплив принципу поділу державної влади на формування демократичної моделі влади: зарубіжний досвід і Україна».
- ◆ «Державні органи влади та органи місцевого самоврядування як суб'єкти забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні».
- ◆ «Органи прокуратури в системі координат державної влади на сучасному етапі».
- ◆ «Удосконалення діяльності органів державної влади щодо забезпечення прав людини і громадянина в контексті євроінтеграційних процесів».
- ◆ «Державна служба в умовах становлення громадянського суспільства: трансформація стилю державно-управлінської діяльності».
- ◆ «Державний службовець в умовах реформування державного управління в Україні».
- ◆ «Державний службовець і публічний службовець: понятійно-правова характеристика».
- ◆ «Національне антикорупційне бюро України як інституційна гарантія забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції».
- ◆ «Національне агентство з питань запобігання корупції в системі органів протидії корупції в Україні».

III. Теми есе:

- «Ідея поділу влади в українській політико-правовій думці».
- «Значення принципу розподілу гілок влади як основа для створення дієвої системи стримувань і противаг».
- «Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина».
- «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування».
- «Децентралізація влади в Україні як засіб посилення демократії та підвищення її стабільності».
- «Співвідношення визначень понять «децентралізація» та «деконцентрація» влади».
- «Ідеальний державний службовець очима молоді: міф чи реальність?».
- «Основні проблеми та напрями залучення молоді до державної служби».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Робота в малих групах. Час – 15 хв. ЗВО поділяються на групи по 4-5 осіб. Кожна група отримує від викладача на картці назву органу державної влади (*орган законодавчої влади, орган виконавчої влади, орган судової влади, місцеві державні органи, органи місцевого самоврядування тощо*). Протягом 5 хв. студенти радяться в середині малої групи щодо презентації діяльності свого органу державної влади.

Завдання: за 2 хв. презентувати вид органу державної влади, описуючи, але не називаючи його. Інші здобувачі вищої освіти мають здогадатися, про який вид органу державної влади йдеться та назвати його. Викладач може корегувати відповіді здобувачів вищої освіти у разі потреби.

Інтерактивне завдання №2

Мікрофон. Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач має надати кожному здобувачу вищої освіти можливість коротко і швидко висловити свою думку чи позицію на тему: «*Значення принципу поділу гілок влади як основа для створення дієвої системи стримувань і противаг*». Висловлює думку чи позицію тільки здобувач вищої освіти, який отримав «уявний» мікрофон.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Види інститутів держави:

1.	Види інститутів держави за структурно-функціональним принципом	1)
		2)
		3)
		4)
2.	Види інститутів держави за ступенем складності	1)
		2)
3.	Види інститутів держави за пріоритетністю положення	1)
		2)
4.	Види інститутів держави за принципом «поділу влади»	1)
		2)

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Органи державної влади. До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер:

1.	Глава держави		штаб з організації виконавчо-розпорядчої діяльності всіх органів виконавчої влади
2.	Вищий виконавчий орган держави		єдиний представницький орган народу і єдиний законодавчий орган, який цілком або частково створює інші вищі органи держави, визначає основи внутрішньої і зовнішньої політики держави і бере участь у її здійсненні, контролює діяльність інших вищих органів і посадових осіб
3.	Вищий законодавчий орган держави		становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави
4.	Конституційний Суд України		є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України
5.	Місцеві суди		є найвищим судом у системі судустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним
6.	Верховний Суд		окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах)
7.	Прокуратура		державний колегіальний орган який від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням
8.	Правоохоронні органи		державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України
9.	Служба безпеки України		структуровані колективи службовців, що здійснюють державні і недержавні функції контролю, нагляду, досудового слідства, охорону і захист усіх форм власності, охорону природи, охорону прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина інші правоохоронні функції

10.	Рахункова палата	найвища посадова особа держави і водночас конституційний орган, який займає найвище місце в системі органів державної влади, здійснює верховне представництво у внутрішній і зовнішній політиці, є символом державності та національної єдності
-----	------------------	---

Практичне завдання №3

Заповнити таблицю. Механізм держави, державний апарат та державні органи:

1.	Ознаки механізму держави та його елементів	1)
		2)
		3)
		4)
		5)
2.	Принципи організації та функціонування механізму держави	1)
		2)
		3)
		4)
		5)
		6)
3.	Структура механізму держави	1)
		2)
		3)
		4)
4.	Склад державного апарату	1)
		2)
5.	Сфери відносин державного апарату	1)
		2)
6.	Ознаки державного апарату	1)
		2)
		3)
		4)
		5)
		6)
		7)

		8)
7.	Основні принципи організації та діяльності державного апарату	1)
		2)
		3)
		4)
		5)
		6)
8.	Принципи організації і діяльності державного апарату	1)
		2)
		3)
		4)
		5)
		6)
		7)
		8)
9.	Структура державного органу	1)
		2)
10.	Ознаки державного органу	1)
		2)
		3)
		4)
		5)
		6)

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. Ст. 133.
- ❖ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991.

№ 38. Ст. 502.

- ❖ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
- ❖ Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 799.
- ❖ Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14-15, №16-17. Ст. 133.
- ❖ Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.
- ❖ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
- ❖ Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7-8. Ст. 50.
- ❖ Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.
- ❖ Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190.
- ❖ Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
- ❖ Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
- ❖ Про Автономну Республіку Крим: Закон України від 17 березня 1995 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 11. Ст. 69.
- ❖ Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим: Закон України від 10 лютого 1998 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 29. Ст. 191.
- ❖ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
- ❖ Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.
- ❖ Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

Спеціалізована література:

1. Агафонова Н. В. Президент України як суб'єкт конституційної реформи і гарант додержання Конституції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 4. С. 12-17.
2. Андрійко О. Ф. Органи державної влади як суб'єкти державного управління. Судова апеляція. 2019. № 2. С. 35-38.
3. Артеменко І. В. Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у формуванні й реалізації молодіжної політики: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Дніпро, 2017. 20 с.
4. Бабенко К. А. Конституційно-правовий вимір реалізації принципу поділу державної влади. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 7 (105). С. 19-27.
5. Батанов О. Проблеми конституційної регламентації компетенції місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних країнах. *Право України*. 2015. № 9. С. 104-113.
6. Баштанник А. Г. Механізми регулювання діяльності органів державної влади в умовах децентралізації: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Львів, 2017. 20 с.
7. Безпалюк В. А. Відповідальність виконавчої влади в Україні (на прикладі Кабінету Міністрів України). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 2. С. 36-39.
8. Берназюк О. О. Конституційно-правовий статус допоміжних органів при вищих органах державної влади України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2016. 20 с.
9. Бондаренко К. В. Деякі принципи державного управління адміністративно-політичною сферою. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2). С. 158-163.
10. Бортун М. І. Становлення правового регулювання органів прокуратури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
11. Бриль К. І. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації державної влади в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 39 с.
12. Булкат М. С. Деякі питання теоретико-правової природи та сутності судової влади. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 97-108.
13. Валькова А. І. Правова природа конституційного контролю та його місце в державно-правовому механізмі. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 9-12.
14. Вандін Є. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.
15. Возний С. О. Механізми взаємодії органів місцевого самоврядування з органами державної виконавчої влади щодо формування дієздатних територіальних громад: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2017. 20 с.

16. Добровольський Д. М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.
17. Дрозд О. Ю. Характеристика окремих етапів проходження державної служби, що регулюються нормами адміністративного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 1. С. 70-73.
18. Дудченко О. С. Теоретична визначеність і змістовне наповнення поняття «механізм держави». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 1. С. 10-12.
19. Дьячков Д. Принцип политической нейтральности прокуроров при осуществлении ими функций прокуратуры. *Leges si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 44-47.
20. Жувака С. О. Історико-теоретичний аналіз розвитку функцій прокуратури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 19 с.
21. Завадяк О. П. Структура механізму адміністративно-правового забезпечення законності та дисципліни в органах виконавчої влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 275-279.
22. Запара С. Безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя: імітація чи реальність? *Право України*. 2015. № 9. С. 114-119.
23. Ізотова М. О. Правовий статус керівника місцевої прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 20 с.
24. Калінкін А. С. Конституційна реформа у сфері децентралізації державної влади: проблеми теорії та практик: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2016. 17 с.
25. Карпунцов В. В. Процесуальна компетенція органів прокуратури України: адміністративно-правовий аспект. Київ: Логос, 2018. 376 с.
26. Качний О. С. Інноваційні механізми державного управління соціально-економічним розвитком регіонів України: теорія, методологія, практика: моногр. Київ: [б. в.], 2018. 626 с.
27. Квітка С. А. Державне управління формуванням партнерських відносин між владою та бізнесом в умовах соціальних перетворень: моногр. Дніпро: Грані, 2017. 266 с.
28. Кіріка Д. В. Вплив місцевого самоврядування на демократичну трансформацію державної влади в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 32-36.
29. Кічмаренко С. М. Адміністративно-правові аспекти місця і ролі судової влади в механізмі держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 2. С. 34-39.
30. Кобизаєв В. Є. Принципи виконання судових рішень в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 4. С. 133-137.
31. Ковалёв Я. Электронное правительство – будущее уже сегодня. *Leges si Viata*. 2018. № 5, ч. 2. С. 86-88.
32. Козачук О. С. Військові прокуратури в Україні: організаційно-правові за-

- сади функціонування: моногр. Київ: [б. в.], 2018. 242 с.
33. Кондратенко В. М. Реалізація принципів гласності та відкритості на окремих стадіях адміністративного судочинства. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 159-164.
  34. Косінов С. Види контролю в демократичній державі. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 3. С. 40-47.
  35. Кубаєнко А. Общественное доверие к органам Национальной полиции как ключевой фактор эффективности правоохранительной системы. *Leges si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 80-84.
  36. Кухтик С. В. Трансформація держави під впливом глобалізації (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 22 с.
  37. Ладиченко В. В., Ємельяненко К. О. Особливості правового регулювання місцевого самоврядування в умовах децентралізації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 1. С. 32-34.
  38. Лашук О. С. Механізм державного управління розвитком регіону в контексті децентралізації владних повноважень: дис. ... канд. наук з держ. упр. Чернігів, 2019. 183 с.
  39. Литвинова Л. Проблемы формирования эффективных коммуникаций государственных служащих и общества в Украине: социально-психологический аспект. *Leges si Viata*. 2018. № 1, ч. 2. С. 72-75.
  40. Любимов О. К. Основні підходи щодо розуміння сутності поняття «державна служба». *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2017. № 2. С. 53-61.
  41. Лясковець О. В. Парламент – орган народного представництва в зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 1. С. 13-17.
  42. Мазурик С. В. Інформаційно-правове забезпечення діяльності органів прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2017. 20 с.
  43. Мартинюк О. Г. Адміністративна діяльність органів прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2018. 20 с.
  44. Наливайко Л. Р. Державний лад України: поняття, система, гарантії: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 535 с.
  45. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
  46. Наливайко О. І. Державний контроль у системі місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 22-28.
  47. Олійник В. М. Принципи взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 24. С. 9-12.
  48. Панова Н. С. Державний службовець і публічний службовець: понятійно-правова характеристика. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5. С. 155-159.
  49. Пильгун Н. В. Особливості механізму держави в Україні. *Журнал схід-*

- ноєвропейського права. 2016. № 24. С. 62-67.
50. Пильгун Н. В. Поняття «механізм держави» в сучасній юридичній думці. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 46-51.
  51. Пильгун Н. В., Хомченко О. В. Особливості механізму держави в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 24. С. 62-67.
  52. Политанский В. Доктрина поняття електронного управління. *Leges et Viata*. 2018. № 1, ч. 2. С. 98-101.
  53. Радченко О. О. Генезис легітимації інститутів публічної влади в Україні: державно-управлінський аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2017. 20 с.
  54. Різак М. В. Діяльність уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо захисту персональних даних. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. Т. 1. С. 45-49.
  55. Родченко І. Ю. Розвиток механізмів самовпорядкування в системі державного управління: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2018. 21 с.
  56. Роман В. Ф. Механізми державного управління процесами децентралізації влади: досвід країн ЄС для України: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Львів, 2017. 20 с.
  57. Савченко О. В. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 20 с.
  58. Селіванов А. Судове право як самостійна галузь системи сучасного українського права. *Право України*. 2015. № 3. С. 9-17.
  59. Селіванов О. А. Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади України: моногр. Київ: Парлам. вид-во, 2018. 184 с.
  60. Стефанчук М. М. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади реалізації прокуратурою України представницької функції: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 40 с.
  61. Федина Д. І. Судова влада як конституційно-правова категорія. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2), ч. 3. С. 39-45.
  62. Шаповал В. Виконавча влада в Україні в контексті форми державного правління (досвід до прийняття Конституції України 1996 р.). *Право України*. 2016. № 3. С. 200-212.
  63. Шатіло В. А. Поняття та ознаки конституційного механізму державної влади. *Публічне право*. 2019. № 1. С. 9-17.
  64. Яценко І. С. Деякі питання методології історико-правових досліджень ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади на прикладі республіки Польща. *Юридична Україна*. 2017. № 7-8. С. 12-20.

ТЕМА 5. ТЕОРІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття та ознаки функцій держави.
2. Критерії класифікації та види функцій держави, їх характеристика.
3. Об'єктні функції сучасної держави (внутрішні та зовнішні). Технологічні функції держави (законодавча, виконавча, судова).
4. Форми (правові та організаційні) і методи (переконання, заохочення, примус) реалізації функцій держави.
5. Механізм реалізації функцій держави: поняття, елементи та їх характеристика.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Функції держави перебувають у центрі уваги багатьох науковців, спеціалістів у сфері загальнотеоретичної юриспруденції. Розробка теорії функцій Української держави дає можливість прогнозувати конкретні ситуації, пов'язані з трансформацією державності, її окремих інститутів, проведенням певної державної політики. Аналіз функцій держави на сучасному етапі дозволяє виділити пріоритетні напрями в її діяльності, структури, що забезпечують реалізацію. Функції держави на сучасному етапі державотворення соціальних потреб, а також встановити рівновагу соціальних відносин і сприяти подальшому розвитку суспільного прогресу¹.

У зв'язку з тим, що держава виконує багато функцій, зміст яких досить різноманітний, доцільно перейти до класифікації функцій держави, причому для цієї мети слід застосовувати якомога більше критеріїв: за об'єктами (сферами) діяльності держави; за змістом діяльності держави; за формами державної діяльності; за суб'єктами; за способами діяльності держави; за тривалістю дії (за умовами діяльності держави) та ін.

Кожен з пунктів класифікації має підкріплюватися конкретним прикладом. Розгляд поняття основних функцій держави потребує відповіді на питання про їхню взаємодію з її завданнями і принципами діяльності. В сучасний період Українській державі властиві такі головні внутрішні функції: економічна, соціальна, розвитку культури, науки й освіти, оподаткування і стягування податків, екологічна, охорони прав і свобод громадян, усіх форм власності, правопорядку; зовнішні: оборонна, зовнішньополітична, зовнішньоекономічна, екологічна, зовнішньокультурна (гуманітарна). Здобувачі вищої освіти повинні розкрити основні положення кожної функції.

---

¹ Наливайко Л. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.

Держава здійснює свої функції в особливих формах і специфічними методами. Форми реалізації функцій держави показують, якого зовнішнього вигляду набуває діяльність держави, як вона оформлена. Форми реалізації функцій держави – це об'єктивація (зовнішній вираз) практичної діяльності держави щодо здійснення її функцій у конкретних умовах. Доцільно виокремити два підходи щодо трактування форм реалізації функцій держави. Згідно з першим підходом, форми реалізації функцій держави є діяльністю основних складових механізму держави, специфічними видами державної діяльності. Такими формами є: 1) законодавча, 2) виконавча, 3) судова, 4) контрольно-наглядова діяльність. Згідно з другим підходом, форми реалізації функцій держави – це однорідна за характером та змістом діяльність органів держави щодо здійснення її функцій. Відповідно до такого підходу, форми можна поділити на правові: правотворча, правозастосовна (правовиконавча, правоохоронна, договірна); та організаційні (фактичні): організаційно-регламентуюча, організаційно-економічна (організаційно-господарська), організаційно-ідеологічна.

Методи реалізації функцій держави – це система засобів, способів та прийомів здійснення напрямів та видів її діяльності. Методи є важливою складовою процесу реалізації функцій держави, наявність прогресивних методів та їх правильне використання є передумовою ефективності процесу реалізації функцій держави. Необхідно розкрити класифікацію методів реалізації функцій держави. Вони поділяються на: загальні (загальнофункціональні) методи – переконання, стимулювання, примус; спеціальні – методи, необхідні для здійснення конкретно визначеної функції держави.

Також необхідно детально зупинитися на визначенні механізму реалізації функцій держави. Механізм реалізації функцій держави охоплює не тільки форму реалізації функцій держави, а й нормативно-правові, організаційно-правові, матеріально-фінансові та інші основи діяльності держави. Використання теоретико-правової конструкції «механізм реалізації функції держави» дозволяє розкрити функцію держави як динамічну, фактичну й постійну діяльність держави, проникнути в її внутрішню структуру, дослідити роботу всіх її елементів. Після цього слід перейти до елементів механізму реалізації функцій держави та надати їм розгорнуту характеристику. Зокрема, механізм реалізації економічної функції сучасної держави, що характеризується єдністю організаційних (інституціональних), нормативно-регулятивних, бюджетно-фінансових, фіскальних, грошово-кредитних та інших способів і засобів матеріалізації економічної влади держави та політики держави в економічній сфері; нормативно-правова та інституціональна складові механізму реалізації політичної функції Української держави; механізми соціальних функцій держави здійснюються через системи: соціального захисту; соціального страхування; зайнятості; пенсійну тощо. Механізми реалізації державної екологічної політики можна поділити на основні (організаційний, правовий, економічний) та допоміжні (кадровий, інформаційний та громадського впливу).

Надайте визначення таких понять:

функції, функції держави, класифікація функцій держави, внутрішні функції держави, зовнішні функції держави, економічна функція держави, соціальна функція держави, політична функція держави, екологічна функція держави, культурна функція держави, інформаційна функція держави, правоохоронна функція держави, правозахисна функція держави, ідеологічна функція держави, фінансова функція держави, законодавча функція держави, виконавча функція держави, судова функція держави, контрольно-наглядова функція держави, функція співробітництва та інтеграції з сучасними державами, функція забезпечення миру та підтримка світового правопорядку, функція оборони, зовнішньополітична функція, зовнішньоекономічна функція, зовнішньокультурна функція, правова форма здійснення функцій держави, ознаки правових форм здійснення функцій держави, нормотворча форма здійснення функцій держави, правозастосовна форма здійснення функцій держави, правоохоронна форма здійснення функцій держави, контрольна форма здійснення функцій держави, інтерпретаційно-правова форма здійснення функцій держави, методи реалізації функцій держави, засоби державного впливу, заохочення, примус, переконання, механізм реалізації функцій держави, ознаки механізму реалізації функцій держави, елементи механізму реалізації функцій держави.

I. Скласти схеми:

- ✓ Ознаки функцій держави.
- ✓ Критерії класифікації та види функцій держави.
- ✓ Форми і методи реалізації функцій держави.
- ✓ Об'єктні функції сучасної держави.
- ✓ Проблеми правового забезпечення інформаційної функції держави у сучасній Україні.

II. Тематика рефератів:

- ◆ «Функції держави у сучасному державознавстві».
- ◆ «Класифікації зовнішніх функцій України».
- ◆ «Шляхи та перспективи розвитку економічної функції сучасної Української держави».
- ◆ «Аналіз визначення поняття “функції сучасної держави”».
- ◆ «Аналіз функцій держави та специфіка їх співвідношення в державно-правовій теорії Т. Гоббса».
- ◆ «Поняття функцій держави у правовій теорії Г. Єллінека: теоретико-методологічні аспекти».
- ◆ «Системно-структурні зв'язки політичної системи суспільства та політичної функції держави».

- ◆ «Проблема визначення функцій держави в консервативно-правовій теорії».
- ◆ «Правові аспекти реалізації оборонної функції сучасної держави».
- ◆ «Інформаційна функція держави: теоретико-правова характеристика».
- ◆ «Економічні функції держави в умовах сучасної економіки».
- ◆ «Система суб'єктів правотворчого забезпечення реалізації культурної функції держави».
- ◆ «Сутність та значення наглядової функції держави».
- ◆ «Реалізація ідеологічної функції держави».

III. Теми есе:

- «Механізм реалізації політичної функції держави».
- «Технологічні функції держави».
- «Інформаційна функція держави: конституційні та інституційні аспекти».
- «Функція оборони у системі функцій держави».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

ДИСКУСІЯ

Групова дискусія – це спільне обговорення спірного питання, що дозволяє прояснити думки, позиції та установки учасників групи щодо визначення такого поняття як «функції держави» відповідно до умов існування більшості сучасних держав, а також висвітлення змістовної та філологічної гармонізації поняття «функції держави» з поняттям «реалізація функцій держави» у процесі безпосереднього спілкування. Дискусія підвищує мотивацію учасників та їхню залученість у пошуки рішень, що стосуються проблемних питань у визначенні, характеристиці та реалізації функцій Української держави. У процесі дискусії учасники формують більш визначену і закінчену думку. Важливо, що дискусія дає сильний емоційний поштовх до того, щоб здобувач вищої освіти проявив подальшу пошукову активність. Учасники, набуваючи досвіду дискусій, вчаться аналізувати реальні ситуації, слухати і взаємодіяти з іншими учасниками. Вони набувають навичок розуміння суті проблеми, пов'язаної із вченням про функції сучасної держави, які традиційно розглядаються як невід'ємна частина державознавства та загальнотеоретичної юриспруденції у цілому, вчаться відрізняти важливе від другорядного. Також метод дискусій допомагає побачити численні варіанти вирішення проблем, в тому числі сучасного функціонування держави. В учасників розвивається навик подолання страху, недовіри до себе і побоювання бути незрозумілим в очах оточуючих.

Конкретна мета дискусії полягає в виявленні теоретичних засад сучасно-

го підходу до розуміння функцій держави, їх класифікації та характеристики на основі аналізу домінуючої парадигми державознавства. З точки зору мети можна виділити три важливих види розмови: власне дискусія, дебати та переговори. Власне дискусія використовується, якщо метою є спільний пошук істини, коли потрібно розглянути проблему визначення функцій держави з багатьох позицій до моменту прийняття рішення, коли важливим є залучення у спільний процес мислення багатьох учасників. Дебати доцільні, коли йдеться про гостре одночасне бачення проблеми, щодо визначення функцій держави, їх класифікацію та механізм реалізації, коли погляди розділені між учасниками групи, яка повинна здійснити вибір, а не узгодити позиції. Переговори використовуються, коли метою є узгодження спільної дії, коли необхідні знання вже має кожен з учасників групи, натомість потрібно почати спільну дію, досягнути певної згоди або залагодити суперечності (наприклад, щодо визначення проблеми віднесення функції охорони правопорядку до функцій держави).

Учасники навчального процесу:

ВИКЛАДАЧ

Викладач володіє знаннями та досвідом у сфері теми. Він вміє також застосувати техніку ефективного викладання, завдяки чому може подати нову інформацію для групи цікаво та доступно. Використання інтерактивної стратегії змінює роль і функції викладача – він перестає бути центральною фігурою і лише регулює навчальний процес, займається його загальною організацією, визначає загальний напрям (готує матеріали до заняття, тримає групу у рамках даної теми та поставлених завдань, акцентує увагу на значущих відкриттях та результатах групи, звертається до джерел). Під час інтерактивного заняття від викладача потрібно набагато більше активності і творчості, ніж тоді, коли заняття проходить у формі переказу вичитаних в книгах або давно відомих істин. Форми участі викладача в дискусії можуть бути найрізноманітнішими, але в жодному випадку йому не слід нав'язувати свою думку. Найкраще це робити шляхом тонко розрахованого управління ходом дискусій, через постановку проблемних питань даної теми, які потребують продуктивного мислення, творчого пошуку істини. Викладацька функція найбільше розкривається під час міні-лекцій, коли необхідно надати певну концептуальну інформацію, супроводжуючи її фактами, наочністю, відеоматеріалами.

ФАСИЛІТАТОР

Фасилітатор (англ. facilitate – бути посередником, допомагати) – це нейтральний лідер, який робить процес групової роботи легким і ефективним, забезпечуючи дотримання правил зустрічі, її процедури та регламенту. Фасилітатор не пропонує готові рішення, він надає засоби, за допомогою яких група сама знаходить рішення. Основне завдання фасилітатора полягає в стимулюванні і направленні процесу пошуку та аналізу інформації учасниками групової роботи. Завданням фасилітатора є концентрування на площині процесу.

Фасилітатор виконує наступні дії: задає відкриті запитання; позитивно реагує на будь-який сигнал групи; заохочує індивідуальні висловлювання учасників; забезпечує ясність у конфліктних і заплутаних бесідах між членами групи; отримує відповіді від групи, переадресовує групі і окремим учасникам звернені до фасилітатора запитання та коментарі, не втручається у групові процеси, нав'язуючи власну думку; допомагає групі зробити висновки; готовий надати необхідну інформацію; сприяє прийняттю рішень; піддає обробці висновки, зроблені в групі, та подає їх у прийнятній для учасників формі, резюмує¹.

Запропоновані теми для обговорення:

Шляхи та перспективи розвитку економічної функції сучасної Української держави.

Правові аспекти реалізації оборонної функції сучасної держави.

Інформаційна функція держави: теоретико-правова характеристика.

Економічні функції держави в умовах сучасної економіки.

Проблеми віднесення функції охорони правопорядку до функцій держави.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Розв'язати кросворд².

По горизонталі:

1. Основні напрями і сторони діяльності держави, що виражають її сутність та соціальне призначення.

4. Спонування до суспільно-корисної поведінки, стимулювання суб'єктів, які беруть участь або сприяють ефективному здійсненню функцій держави.

5. Полягає у прийнятті, зміні, призупиненні дії і скасуванні законів та підзаконних нормативно-правових актів законодавчим органом державної влади.

7. Комплексний, об'єктивно обумовлений та необхідний, визначений нормами права фізичний або психічний вплив уповноважених державних органів, їх посадових осіб на свідомість та поведінку фізичних і юридичних осіб всупереч їх волі у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод, інтересів у випадку вчинення ними протиправних діянь з метою досягнення комплексної ретроспективної мети.

По вертикалі:

---

¹ Інтерактивні методи викладання. Практичні поради для суддів-викладачів. Київ: Демчинський О.В., 2017. 64 с.

² 1. функція; 2. політична; 3. економічна; 4. заохочення; 5. законодавча; 6. переконання; 7. примус; 8. соціальна.

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Методи здійснення функцій держави. До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер:

1.	Правові методи		Засоби, способи і прийоми, що одержали закріплення у відповідних нормативно-правових актах (метод організації і перевірки виконання, інформаційного забезпечення, підбору і розміщення кадрів та ін.)
2.	Організаційні методи		Роз'яснення доцільності і необхідності певної діяльності або дій через засоби масової інформації та іншими шляхами
3.	Організаційно-правові методи		Стимулювання діяльності громадян шляхом наділення суб'єктивними правами, пільгами тощо
4.	Переконання		Засоби, способи і прийоми, за допомогою яких здійснюються відповідні форми організаційної діяльності держави. Вони можуть бути загальними і конкретними
5.	Заохочення		Засоби, способи і прийоми, за допомогою яких здійснюється нормотворча, правоохоронна, правозастосовна, установча, контрольно-наглядова, інтерпретаційно-правова форми діяльності держави
6.	Переконання		Законне обмеження свободи вибору поведінки шляхом силового тиску
7.	Безпосереднє управління		При наданні свободи вибору дій орієнтування громадян на бажаний варіант поведінки
8.	Легалізований примус		Оповіщення про рішення, прийняті державою, з метою формування суспільної думки
9.	Рекомендації		Здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності державних органів відповідно до їх компетенції
10.	Інформування		Роз'яснення доцільності і необхідності певної діяльності або дій через засоби масової інформації та іншими шляхами

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
- ❖ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

Спеціалізована література:

1. Kolodkina A., Lazarenko V., Ponomarev O. State financial control: problems and solutions. *Sciences of Europe*. 2016. № 9, ч. 3. С. 25-28.
2. Nalyvaiko L. R., Oreshkova A. F. Mass Media as Actors of Public Control over the Activities of Judicial Authorities. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 47. С. 16-24.
3. Андрусяк В. Г. Правозахисна функція сучасної держави (на прикладі інституту прокуратури): загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
4. Аносов А. В. Электронное правосудие как инструмент развития информационной функции государства. *Общество и право*. 2013. № 1. С. 239-241.
5. Асірян С. Універсальний періодичний огляд, як основний механізм Ради ООН з прав людини. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 46-51.
6. Бакумов О. С. Правові пропозиції Європейського суду з прав людини щодо прав на вільні вибори: спірні питання практики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 183-193.
7. Бамбізов Є. Є. Інформаційна функція Державної фіскальної служби України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 17 с.
8. Басс Д. Я. Про функції сучасної держави. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 1. С. 5-8.
9. Батраченко О. В. Форми правоохоронної діяльності Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки та порядку в державі. *Форум права*. 2016. № 2. С. 5-10.
10. Безпалова О. І. Особливості реалізації правоохоронної функції держави інституціями громадянського суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 20. С. 4-7.
11. Білозьоров Є. В., Вишковська В. І. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні: моногр. Київ: Кандиба Т. П.,

2015. 167 с.
12. Бодак Н. Местное управление и местное самоуправление в государствах Восточной Европы. *Leges et Viata*. 2016. № 4, ч. 2. С. 5-9.
  13. Булкат М. С. Теоретико-правові питання зовнішніх функцій сучасної держави: моногр. Київ: Логос, 2014. 179 с.
  14. Буркальцева Д. Д. Економічна безпека підприємництва в Україні: функції у системі економічної безпеки держави та інституціональні перешкоди забезпечення. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2013. № 1. С. 35-40.
  15. Варич О. Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 22 с.
  16. Веклич В. О. Функція держави щодо забезпечення й захисту прав та свобод людини і громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 16 с.
  17. Виговська Н. Г. Контрольні функції держави в умовах глобалізації економіки. *Наукові праці НДФІ*. 2008. Вип. 3. С. 100-107.
  18. Волинець В. Правове забезпечення державної підтримки науки, освіти і культури в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 9-15.
  19. Волинець В. Правові аспекти реалізації оборонної функції сучасної держави. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 4-10.
  20. Волинець В. Соціальна функція держави і соціальна політика: правові проблеми реалізації. *Юридична Україна*. 2012. № 9. С. 15-23.
  21. Гаврилук Р. Чому в Україні не відбулась Оголошена Революція у сфері прав людини? *Право України*. 2016. № 6. С. 35-43.
  22. Гвасалія Д. С. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Донецьк, 2014. 19 с.
  23. Головченко М. Ф. Культурна функція сучасної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 19 с.
  24. Грицай Т. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави: теоретико-правові аспекти: моногр. Київ: Правова Єдність, 2016. 215 с.
  25. Гусарев С. Д. Становлення та розвиток внутрішніх функцій сучасної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 24 с.
  26. Дембіцька С. Л. Профілактика правопорушень як спосіб встановлення та зміцнення правопорядку в суспільстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 2. С. 107-110.
  27. Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.
  28. Дученко А. Ю. Свобода слова в Україні: стан, гарантії, перспективи. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 39. С. 54-58.
  29. Євенко Д. В. Конституційно-правове забезпечення оборонної функції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2014. 20 с.
  30. Жаровська І. М., Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий

- суд. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 3-6.
31. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 78-87.
  32. Кіктенко О. В. Контрольна функція державного регулювання фондового ринку України: моногр. Запоріжжя: КПУ, 2013. 307 с.
  33. Кіріка Д. В. Вплив місцевого самоврядування на демократичну трансформацію державної влади в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 32-36.
  34. Козьмініх А. В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2008. 17 с.
  35. Коломощь О. В. Митна функція сучасної української держави: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 20 с.
  36. Конопелько О. В. Особливості формування ідеологічної функції сучасної держави: постановка проблеми. *Право і Безпека*. 2013. № 1 (48). С. 18-23.
  37. Костицький В. В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави: моногр. Київ; Дрогобич: Коло, 2013. 171 с.
  38. Костова Н. Доступ до публічної інформації: порівняльний аналіз українського законодавства і країн Європейського Союзу. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 2, ч. 2. С. 88-92.
  39. Костюченко Я. На шляху до ефективної імплементації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: українські перспективи. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 38-45.
  40. Котляренко О. Військова служба правопорядку – суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 1. С. 116-121.
  41. Кошіль Н. М. Кодифікація в статутах актів місцевих рад із питання участі населення в здійсненні місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 16-19.
  42. Кравченко В. В. Контрольно-наглядові функції вищих органів державної влади України: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
  43. Кузенко У. І. Політична функція держави та її реалізація в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
  44. Легеза Ю. О. Забезпечення безпеки використання природних ресурсів в умовах адміністративно-правового режиму антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 75-78.
  45. Мельниченко В. Л. Податкова функція сучасної держави: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2012. 228 с.

46. Митник О. В. Питання вдосконалення механізму захисту прав і свобод людини у зв'язку з конституційними перетвореннями в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 70-74.
47. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
48. Наливайко Л. Р. Культурна функція української держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1. С. 58-67.
49. Наливайко Л. Р. Політична функція Української держави. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1. С. 146-158.
50. Наливайко Л. Р., Беляєва М. В. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2013. 316 с.
51. Наливайко О. І. Правові засади політичної функції сучасної Української держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 4-13.
52. Онопенко П. В. Правоохоронні функції держави України: моногр. Київ: Варта, 2003. 128 с.
53. Панов В. М. Адміністративно-правове забезпечення реалізації органами прокуратури України правозахисної функції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 19 с.
54. Рабінович С., Панкевич О. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 97-111.
55. Рогатюк О. В. Трансформація економічної функції держави в ринковій економіці: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Запоріжжя, 2016. 20 с.
56. Сидор І. П. Функції держави та необхідність їх бюджетного фінансування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Економіка. 2013. Вип. 24. С. 123-127.
57. Федоров В. А. Боргова функція сучасної держави: моногр. Одеса: Гельветика, 2017. 176 с.

ТЕМА 6. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВА

Семінарське заняття – 2 год.

1. Особливості становлення та формування концепції громадянського суспільства.
2. Поняття та ознаки громадянського суспільства.
3. Інститути громадянського суспільства. Прибуткові та неприбуткові об'єднання. Громадські організації, їх мета та принципи діяльності. Діяльність професійних спілок. Релігійні та благодійні організації. Комерційні організації як інститути громадянського суспільства.
4. Взаємодія громадянського суспільства і держави. Концепція відкритого суспільства та відкритої держави.
5. Політична система суспільства: поняття, структурні елементи та функції.
6. Місце та роль держави у політичній системі суспільства.
7. Політичні партії у політичній системі суспільства: поняття, ознаки та функції.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Виникнення держави обумовлено певним ступенем зрілості суспільства та його розвиненістю. З розвитком суспільства та переходом його від нижчого ступеня політичної зрілості до вищого змінюється і держава, яка стає демократичною тільки з удосконаленням суспільства, а політична система суспільства утверджується з формуванням громадянського суспільства. З огляду на зазначене здобувачам вищої освіти першочергово необхідно визначити поняття «громадянське суспільства», етапи його становлення, розкрити концепції його функціонування та виявлення проблем взаємодії з державою. Громадянське суспільство необхідно розглядати як систему взаємодії вільних та рівноправних громадян, а також їх об'єднань, які, перебуваючи у відносинах конкуренції та солідарності поза безпосереднім втручанням держави, сформувалися добровільно. Висвітлюючи перше питання, потрібно на основі сформульованого визначення, розкрити ознаки громадянського суспільства.

У межах семінарського заняття важливим є дослідити інститути громадянського суспільства, зокрема акцентувати увагу на діяльності: прибуткових та неприбуткових об'єднань; громадських організацій; професійних спілок; релігійних та благодійних організацій; комерційних організацій тощо.

Важливим теоретичним аспектом цієї теми є дослідження взаємодії громадянського суспільства і держави. В рамках відповіді на питання слід розглянути концепцію відкритого суспільства та відкритої держави.

Розкриття змісту та структурних елементів політичної системи вимагає від здобувачів вищої освіти у межах цього питання опанувати цією категорією з урахуванням наявності в її структурі не лише елементів, що відображають способи та форми людських формувань, але й такі частки політики у суспільстві, як: ідеологічні, динамічні тощо. Слід розкривати визначення поняття «політична система», пов'язуючи його з сучасною формою української держави. Потім доцільно визначити ознаки і перейти до критеріїв класифікації та видів політичних систем суспільства.

При розгляді політичної системи необхідно проаналізувати її функції, у яких виражається її сутність та соціальне призначення. Особливе місце у політичній системі суспільства належить політичній владі. Зазначене обумовлено об'єднанням та залежністю всіх складових в єдину систему.

Необхідним є визначення місця і ролі держави у політичній системі суспільства. Так, питання співвідношення держави та політичної системи, а також визначення її місця у цій системі орієнтоване на можливість перевірки вміння співвідносити теоретичні категорії за обсягом, рівнем взаємного впливу, залежністю та ступеню невід'ємності. Водночас, доцільно порівняти між собою визначення поняття «громадянське суспільство» та «держава».

Останнє питання передбачає розгляд у політичній системі суспільства політичних партій. У межах даного питання необхідно розглянути визначення поняття «політична партія». При розкритті поняття слід висвітлити його загальні ознаки та функції. У політичній системі суспільства необхідно визначити правовий статус політичних партій, що виявляється у їх правах і обов'язках, а також визначити подальші напрями розвитку громадянського суспільства відповідно до партійної програми і статуту.

Надайте визначення таких понять:

суспільство, громадянське суспільство, ознаки громадянського суспільства, завдання громадянського суспільства, інституції громадянського суспільства, ринкові професіональні спілки, організації споживачів та платників податків, організації товаровиробників та роботодавців, саморегульвні професійні організації, благодійна організація, політична система суспільства, суб'єкти політики, політико-правові інститути, політичні норми, політичні відносини, політичний процес, політичні функції, політичний режим, політична свідомість, політична культура, політична влада, політична діяльність, громадянське об'єднання, політична партія, партійна система, політичні норми, політичний процес, політична культура, політична діяльність, політичний режим, громадська організація, громадська спілка, релігійні організації, асоціації органів місцевого самоврядування, непідприємницькі товариства, корпорація, глобальне громадянство, демократичний режим, органи державної влади, правове суспільство, народний суверенітет, легітимність влади, профспілка, первинна організація профспілки, організації профспілки, профспілковий орган, профспілковий представник, структура

політичної системи, зміст політичної системи, авторитарне політичне суспільство, влада, держава.

I. Скласти схеми:

- ✓ Поняття та ознаки громадянського суспільства.
- ✓ Інститути громадянського суспільства.
- ✓ Взаємодія громадянського суспільства і держави.
- ✓ Особливості відносин держави та громадських об'єднань.
- ✓ Поняття, ознаки та елементи політичної системи суспільства.
- ✓ Функції політичної системи.
- ✓ Місце і роль держави в політичній системі громадянського суспільства.
- ✓ Політичні партії в політичній системі громадянського суспільства: поняття, ознаки та види.
- ✓ Функції політичних партій в політичній системі громадянського суспільства та їх характеристика.
- ✓ Риси відмінності між політичними партіями та державою.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Актуальні проблеми розвитку громадянського суспільства та його вплив на реформи в контексті забезпечення національної безпеки в Україні».
- ◆ «Взаємодія громадянського суспільства та держави у зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці новітнього часу».
- ◆ «Гендерна рівність та її вплив на розвиток громадянського суспільства».
- ◆ «Громадянське суспільство як інструмент цивілізованого розв'язання конфліктів в умовах політико-економічної кризи в Україні».
- ◆ «Громадянське суспільство, особа, держава: правові засади взаємодії в умовах демократичного розвитку».
- ◆ «Ефективність взаємодії влади, інститутів держави та громадянського суспільства в протидії корупції».
- ◆ «Європейський досвід удосконалення політико-управлінських відносин держави та громадянського суспільства».
- ◆ «Міжнародний досвід ефективної взаємодії держави і громадянського суспільства та його імплементація в практику державного управління України».
- ◆ «Місцеве самоврядування як фактор формування громадянського суспільства в Україні: історичний досвід, сучасність, перспективи».
- ◆ «Роль електронної участі у формуванні громадянського суспільства».
- ◆ «Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства».

III. Теми есе:

- «Формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства».

- «Місце та роль молоді у становленні громадянського суспільства в Україні (євроінтеграційний аспект)».
- «Громадянське суспільство як передумова створення демократичної політичної системи».
- «Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства».
- «Роль інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні».
- «Діяльність громадських організацій у сфері забезпечення принципу гендерної рівності».
- «Роль політичних партій в сучасній демократичній системі управління».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Робота в малих групах. Час – 15 хв. ЗВО поділяться на групи по 4-5 Здобувачів. Кожна група отримує від викладача на картці назву інституту громадянського суспільства (*громадська організація, професійна спілка, релігійна організація, благодійна організація тощо*). Протягом 5 хв. ЗВО радяться в середині малої групи щодо презентації свого інституту громадянського суспільства.

Завдання: за 2 хв. презентувати інститут громадянського суспільства, описуючи, але не називаючи його. Інші здобувачі вищої освіти мають здогадатися, про який інститут громадянського суспільства йдеться та назвати його. Викладач може корегувати відповіді здобувачів вищої освіти у разі потреби.

Інтерактивне завдання №2

Інтерактивна гра «Бумеранг». Час – 20 хв. Здобувачів вищої освіти необхідно поділити на малі підгрупи. Викладач озвучує ключове питання для обговорення *«Громадянське суспільство як інструмент цивілізованого розв'язання конфліктів в умовах політико-економічної кризи в Україні»*. Кожна підгрупа здобувачів вищої освіти складає на аркуші 5 запитань із заданої теми, направляє їх «бумерангом» будь-якій підгрупі ЗВО та слухає відповідь. Якщо відповідь неповна/неточна, «бумеранг» повертається до тієї підгрупи, яка його «відправила». ЗВО, які надали повну/точну відповідь надсилають «бумеранг» іншій підгрупі. Викладач оцінює як питання, так і відповіді. Наприкінці «бумерангу» викладач здійснює підрахунок кількості балів, які набрала кожна підгрупа.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Правові засади діяльності політичних партій та громадських організацій.

№	Критерії	Політична партія	Громадська організація
1.	Мета створення та діяльності		
2.	Спосіб легалізації (офіційного визнання)		
3.	Органи державної влади, які здійснюють легалізацію (офіційне визнання)		
4.	Статус (утворення та діяльності)		
5.	Ступінь участі у виборчому процесі		
6.	Віковий ценз, який встановлений. а) для засновників; б) для членів		
7.	Фіксація членства		
8.	Обмеження, які встановлені щодо членства		
9.	Обмеження, які встановлені щодо фінансування		

Практичне завдання №2

Іванову, який є членом політичної партії, стало відомо, що один із членів тієї самої партії, а саме Лавриненко, одночасно перебуває у членстві громадської організації «Істина», лідери якої періодично публічно виступають щодо програмних засад та діяльності їхньої партії з критикою. Зважаючи на це, на з'їзді політичної партії Іванов ініціював винесення питання щодо виключення Лавриненка. Більшість делегатів з'їзду партії підтримали рішення.

Надайте правову оцінку зазначеній ситуації? Визначте підстави припинення членства у політичній партії? Яким нормативно-правовим актом регулюється зазначене питання?

Практичне завдання №3

Народний депутат Р. подав на розгляд до Верховної Ради України проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні». У проєкті передбачалося запровадження проведення кожні два роки політичними партіями праймерізу.

Надайте визначення поняття «праймеріз»? Зазначте у якій країні він використовується? Чи є ефективним його впровадження в Україні?

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 11. Ст. 461.
- ❖ Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05 липня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. Ст. 252.
- ❖ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. Ст. 435.
- ❖ Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
- ❖ Про політичні партії в Україні: Закон України від 05 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.
- ❖ Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05 липня 2012 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. Ст. 252.
- ❖ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. Ст. 397.
- ❖ Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 07 жовтня 1997 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради*. 1887. № 45. Ст. 427.
- ❖ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 283.
- ❖ Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 01 грудня 1998 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради*. 1998. № 1. Ст. 2.
- ❖ Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 451.
- ❖ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

- ❖ Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України від 22 червня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 22. Ст. 216.
- ❖ Про затвердження Порядку ведення Реєстру громадських об'єднань: Постанова Кабінету Міністрів від 19 грудня 2012 року. *Офіційний вісник України*. 2013. № 1. С. 90. Ст. 21.
- ❖ Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи: Наказ Міністерства юстиції України від 09 лютого 2016 року. *Офіційний вісник України*. 2016. № 10. С. 224. Ст. 471.
- ❖ Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26 лютого 2016 р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 18. Ст. 716.
- ❖ Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 р. (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 2945.
- ❖ Про утворення Ради голів громадських рад при органах виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2012 р. (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2012. № 56. Ст. 2237.

Спеціалізована література:

1. Kuzenko U. Political interest in the mechanism of realization the political functions of the state. *Leges et Viata*. 2017. № 7, ч. 2. С. 48-51.
2. Акуленко Д. Ю. Окремі проблеми побудови громадянського суспільства в Україні та його взаємодії з державою. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 99-102.
3. Ал-Зухайрі А. І. Сучасний парламентаризм як фактор становлення демократичної політичної системи: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Чернівці, 2017. 20 с.
4. Алкум М. Концепція взаємодії держави з громадянським суспільством: прикладний аспект. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 10. С. 14-20.
5. Андрійчук Т. С. Громадські ради при органах виконавчої влади України як форма взаємодії держави і громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2015. 23 с.
6. Артем'єва О. В. Взаємодія громадянського суспільства та держави у зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці новітнього часу. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 356-358.
7. Артеменко І.В. Взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства у формуванні й реалізації молодіжної політики: дис. ... канд. наук з держ. упр. Дніпро, 2017. 254 с.
8. Байрачная Л. Политическая власть и легитимность: к вопросу о соотно-

- шени. *Legea si Viata*. 2017. № 8, ч. 2. С. 8-12.
9. Бакуменко О. О. Місцеве самоврядування як фактор формування громадянського суспільства в Україні: історичний досвід, сучасність, перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2016. Вип. 29. С. 84-89.
  10. Безклубенко С. Д. Громадянське суспільство як продукт соціокультурного розвитку. *Культурологічна думка*. 2018. № 13. С. 24-36.
  11. Беріша Ф. Взаємозв'язок між суспільством, державою та правом. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 172-184.
  12. Бернацький Б. Національні та європейські стандарти щодо заборони політичних партій. *Український часопис конституційного права*. 2018. № 4. С. 84-94.
  13. Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство: сутність, генеза та вплив на державну політику України: моногр. / [за наук. ред. Е. А. Афоніна]. Київ: ВАДНД, 2016. 300 с.
  14. Білокопитов Д. В. Розвиток взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків, 2017. 20 с.
  15. Богініч О. Л. Громадянське суспільство, особа, держава: правові засади взаємодії в умовах демократичного розвитку. *Альманах права*. 2019. Вип.10. С. 102-107.
  16. Богомолова К. С. Громадянське суспільство та його формування в сучасних умовах. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2018. Вип. 193. С. 157-166.
  17. Братасюк В. Постмодерністський образ людини як засада розвитку її індивідуальної правосуб'єктності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 55-61.
  18. Брижнік В. М. Антропологічний чинник стійкої розбудови громадянського суспільства в філософсько-освітніх роботах Теодора Адорно. *Гілея*. 2019. Вип. 148(2). С. 28-36.
  19. Бульдович П. Сутність та особливості неформальних інститутів у політиці. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 2. vydání. С. 42-47.
  20. Васильченко О. Свобода зібрань як прояв політичної багатоманітності громадянського суспільства. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 6, ч. 2. С. 30-35.
  21. Васильченко О. Сучасний зміст конституційного принципу рівності прав і свобод людини та громадянина. *Право України*. 2017. № 7. С. 47-55.
  22. Ващенко А. С. Моделі взаємодії громадянського та політичного суспільства: теоретико-концептуальний аспект. *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 4-9.

23. Волинець С. С. Щодо визначення поняття «державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства». *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 6-7. С. 54-63.
24. Гаврилюк К. Сутність та специфіка політологічного осмислення врегулювання політичної кризи в сучасній Україні. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 5. vydání. С. 58-67.
25. Галич Р. Реалії розвитку громадянського общества в Україні на сучасному етапі. *Legea si Viata*. 2018. № 6, ч. 2. С. 19-22.
26. Галус О. О. Міжнародно-правові стандарти безпосереднього народовладдя. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 115-122.
27. Герасименко Д. Г. Ідея громадянського суспільства (І. Кант та Е. Левінас): автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2017. 19 с.
28. Гнатенко Н. Політична корупція у діяльності Українського Парламенту: теорія і практика. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 6. vydání. С. 140-146.
29. Гордієнко І. Л. Вплив на державну владу громадянського суспільства та інститутів безпосередньої демократії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. Вип. 33. С. 33-36.
30. Гребенюк Б. О. Ефективність взаємодії влади, інститутів держави та громадянського суспільства в протидії корупції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Т. 30 (69), № 3. С. 48-52.
31. Гребенюк Б. О. Теоретико-методологічні підходи до розкриття термінів «громадянське суспільство» та «громадськість». *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 12. С. 125-131.
32. Гриценко О. Нові форми демократії, політична комунікація й громадянське суспільство. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2019. Вип. 46. С. 244-251.
33. Гурицька М. С. Особливості становлення громадянського суспільства та інформаційного суспільства в сучасній Україні. *Гілея*. 2019. Вип. 146 (3). С. 54-59.
34. Данелія О. С. До питання захисту політичних прав юридичної особи в Європейському суді з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 18-26.
35. Дашо Т. Громадянське суспільство як філософсько-правова категорія: підходи до розуміння. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 22. С. 27-33.
36. Дем'яненко О. Концептуальні засади дослідження громадянського суспільства. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2017. Т. 35-36. С. 214-221.

37. Динник І. П. Міжнародний досвід ефективної взаємодії держави і громадянського суспільства та його імплементація в практику державного управління України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 143-148.
38. Динник І. П. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології та їх потенціал впливу на взаємодію держави і громадянського суспільства в умовах децентралізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 4. С. 152-157.
39. Довбня О. М. Громадянське суспільство як інструмент цивілізованого розв'язання конфлікту в умовах політико-економічної кризи в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2016. вип. 29. С. 89-93.
40. Довбня О. М. Громадянське суспільство як фактор оптимального державного устрою. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2016. вип. 30. С. 34-40.
41. Дорофеєва В. І Принципи регулювання взаємовідносин органів державної влади та громадських об'єднань. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. Вип. 3. С. 42-49.
42. Дорофеєва В. І. Громадські організації в Україні – від права до дії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 43. Т. I. С. 60-63.
43. Євстифеев М. До питання про природу люстраційних заходів у контексті конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 1. С. 88-97.
44. Іваненко О. Політична брехня та викривлення правової інформації як глобальні проблеми сучасної України (на прикладі змін до Конституції України). *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 3. С. 68-73.
45. Іваній О. М. Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 22. С. 42-45.
46. Капітаненко Н. П. Особливості юридичної відповідальності громадських об'єднань за правопорушення у сфері публічного управління та адміністрування. *Держава та регіони*. 2017. № 2. С. 68-73.
47. Капітанець С. В. Реалізація національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на регіональному рівні. *Інноваційна економіка*. 2018. № 1-2. С. 238-239.
48. Каретна О. О. Теоретичний аналіз інтеракції влади і громадянського суспільства та їх прояви в українському суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 48-59.
49. Карчевська О. В. Інформаційне суспільство: переваги та недоліки. *Політологічні записки*. 2011. № 4. С. 4-22.
50. Касмінін О. Актуальні питання захисту права на працю та права на соціальний захист громадян Конституційним Судом України. *Вісник Кон-*

- ституційного Суду України. 2016. № 4-5. С. 123-131.
51. Кашаба О. Ю. Історичні традиції громадянського суспільства в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2018. Вип. 33. С. 104-107.
  52. Клячин А. К., Тіт О. Г. «Активізм» як специфічна форма впливу громадянського суспільства на державну владу в сучасній Україні. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. 2018. Vol. 1. Issue 1-2. P. 81-88.
  53. Кожухар О. В. Адміністративно-правовий статус інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії з органами і підрозділами Національної поліції України. *Наука і правоохоронна*. 2018. № 4. С. 50-56.
  54. Кожухар О. В. Генезис, поняття та сутність взаємодії інститутів поліції та громадянського суспільства. *Наука і правоохоронна*. 2018. № 2. С. 89-95.
  55. Корнієнко П. С. Правозахисні організації як основний елемент громадянського суспільства в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 59-63.
  56. Костенко А. М. Діалогові механізми взаємодії органів влади та громадянського суспільства в контексті євроінтеграції. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 144(3). С. 64-68.
  57. Костенко А. М. Інституалізація громадянського суспільства в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія*. 2018. Вип. 22-23. С. 218-225.
  58. Костенко А. М. Сучасні теоретико-методологічні підходи до визначення впливу інститутів громадянського суспільства на розвиток внутрішньо-політичних процесів. *Грані*. 2019. Т. 22, № 7. С. 5-12.
  59. Кофман Б. Я. Правовий статус людини і громадянина та правові стани особистості в умовах розвитку громадянського суспільства: до питання трансформації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 36-43.
  60. Маркович Х. М. Правові цінності в житті громадянського суспільства та держави: загальнотеоретичний аспект. *Приватне та публічне право*. 2019. № 1. С. 3-7.
  61. Матвійчук А. В. Конституційно-правовий статус громадських організацій як інституту громадянського суспільства. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2018. Вип. 82. С. 102-117.
  62. Матвійчук А. В. Права і свободи людини і громадянина як політичний корелят взаємовідносин держави і громадянського суспільства. *Гілея*. 2019. Вип. 150(3). С. 45-49.
  63. Матійчик А. В. Самоорганізація громадянського суспільства як чинник демократичної модернізації політичної системи України: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2016. 20 с.

64. Мацюк А. Історичні витоки громадянського суспільства та ідей суспільного договору. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 231-238.
65. Мельник Л. А. Європейський досвід ефективної взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 4. С. 119-124.
66. Месюк М. П. Взаємодія інститутів влади та громадянського суспільства в Україні у контексті євроінтеграційних процесів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 87-93.
67. Микитенко Є. В. Адміністративний захист прав громадян у діяльності державної міграційної служби України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 2. С. 87-90.
68. Олійник В. М. Принципи взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 24. С. 9-12.
69. Олійник В. Теоретико-правові основи реалізації принципу гласності під час взаємодії судової влади з інститутами громадянського суспільства в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 2. С. 154-159.
70. Онищук І. І. Способи підвищення якості та ефективності впливу інститутів громадянського суспільства на нормопроєктування органів державної влади. *ScienceRise. Juridical Science*. 2018. № 4. С. 9-15
71. Оніщенко Н. М. Правова аналітика: взаємодія науки і громадянського суспільства. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 29-35.
72. Остапенко О. Г. Реалізація Україною політичних цілей угоди про асоціацію. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 28-31.
73. Павлова К. А. Соціальні чинники формування громадської активності в умовах становлення громадянського суспільства в Україні. *Гляя*. 2018. Вип. 139 (2). С. 138-141.
74. Панькова О. В. Напрями та механізми участі інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Український соціум*. 2018. № 4. С. 53-69.
75. Пасісниченко В. Л. Особливості східноєвропейської концептуалізації громадянського суспільства. *Сучасне суспільство*. 2019. Вип. 1. С. 145-155.
76. Пильгун Н. В. Правова свідомість та правова культура в контексті формування громадянського суспільства. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2019. Вип. 86. С. 7-22.
77. Письменний І. В. Територіальні громади як суб'єкти активного розвитку громадянського суспільства в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 1. С. 144-149.
78. Родченко Л. М. Еволюція громадянського суспільства крізь призму історичного розвитку поняття та теорії демократії. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 5. С. 138-143.

79. Романюк І. М. Громадянське суспільство як простір для функціонування інформаційних правовідносин. *Юридична Україна*. 2018. № 1-2. С. 98-100.
80. Сердюк Н. Перспективи розвитку інститутів громадянського суспільства в сучасній Україні. *Публічне право*. 2018. № 4. С. 48-55.
81. Ступак О. Ю. Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: інформаційний етап. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 31. С. 148-154.
82. Ткачук І. Я. Теоретичні та правові основи доходів інститутів громадянського суспільства в Україні. *Вісник Університету банківської справи*. 2019. № 2-3. С. 3-11.
83. Чернописька В. Громадянське суспільство як проблемна категорія філософсько-правового дискурсу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2019. Вип. 22. С. 115-122.
84. Шаповалова І. В. Проблеми та шляхи розвитку громадянського суспільства української держави. *Гілея*. 2019. Вип. 141 (3). С. 85-88.
85. Шаульська Г. М. Громадянське суспільство в умовах реформування країни. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 5. С. 162-169.
86. Шаульська Г. М. Деякі сучасні механізми взаємодії влади і громадянського суспільства в Україні: аналіз ефективності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 2. С. 180-189.
87. Шляхтун П. П. Громадянське суспільство і держава: проблеми взаємодії. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2019. Вип. 83. С. 38-51.
88. Щокін Р. Регулювання державної політики у галузі освіти України: адміністративно-правовий аспект. *Верховенство Права*. 2017. № 5. С. 35-39.

ТЕМА 7. ДЕМОКРАТИЧНА, СОЦІАЛЬНА, ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття та ознаки демократичної держави.
2. Форми та інститути демократії в Україні.
3. Принципи та функції демократії.
4. Концепція правової держави: виникнення та розвиток.
5. Правова держава: поняття, ознаки та принципи.
6. Верховенство права і правова держава, їх співвідношення.
7. Основні напрями та шляхи формування правової держави в Україні
8. Поняття, ознаки та функції соціальної держави.
9. Моделі соціальної держави.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Розгляд цієї теми слід розпочати з визначення поняття та ознак демократичної держави. Демократична держава – держава, яка заснована на реальному народовладді, забезпечені основоположних прав і свобод людини, участі населення у формуванні органів державної влади та контролі за їх діяльністю. Особливу увагу слід приділити ознакам: 1) демократія має державний характер (виражається в делегуванні народом своїх повноважень державним органам, забезпечується виборністю органів держави, проявляється в спроможності державної влади впливати на поведінку та діяльність людей); 2) демократія має політичний характер (передбачає політичне різноманіття, ґрунтується на політичній рівноправності громадян на участь в управлінні справами суспільства і держави; 3) передбачає проголошення, гарантування та фактичне втілення прав громадян; 4) передбачає законність як режим суспільно-політичного життя; 5) припускає взаємну відповідальність держави і громадянина.

Необхідно розглянути та зробити акцент на формах та інститутах демократії в Україні. Вивчаючи основні ознаки демократичної держави, потрібно обов'язково звернути увагу на те, що в такій державі через інститути безпосередньої і представницької демократії населення має право брати участь у здійсненні державної влади, рішення в інтересах більшості приймаються з урахуванням прав меншості, державна влада здійснюється відповідно до принципу народного суверенітету. Форма демократії – це її зовнішнє вираження, а саме: 1) участь населення в управлінні державними справами та загальнонаціональними процесами; 2) організація діяльності органів державної влади на основі демократичних принципів; 3) визнання та створення оптима-

льних умов для реалізації прав і свобод людини¹. Інститути демократії – це легітимні і легальні елементи політичної системи суспільства, які безпосередньо створюють демократичний режим у державі через втілення в них принципів демократії.

У межах наступного питання слід розглянути та надати характеристику функціям (організаційно-політична, регулятивно-компромісна, суспільно-стимулююча, установча, контрольна, охоронна)² та принципам (народовладдя, гарантованості прав і свобод людини і громадянина, плюралізму, законності, поділ державної влади, гласності, прозорості, рівності громадян перед законом, виборності та підконтрольності органів державної влади та інші) демократичної держави.

Питання щодо правової держави слід розпочати з історії виникнення і розвитку ідеї правової держави, звернувши при цьому увагу на ідеї і положення, вироблені мислителями античності (Сократ, Демокріт, Платон, Арістотель та ін.; прогресивними мислителями буржуазних революцій (Б. Спіноза, Т. Гоббс, Д. Локк, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, П. Гольбах, Т. Джеферсон та ін.), їх вплив на формування державно-правових уявлень; царської Росії (Д. Писарев, А. Герцен, П. Чернишевський, А. Радищев, П. Пестель, Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, а також П. Коркунов, С. Котляревський, П. Новгородцев, М. Бердяєв та ін.). Становлення правової держави в Україні почалося на тлі руйнування тоталітарної системи цінностей, психології й менталітету. Це, безумовно, накладає відбиток на процеси формування правосвідомості та правової культури суспільства у цілому³.

У найширшому розумінні правова держава – це правова форма організації і діяльності публічно-політичної влади та її відносини з індивідами як суб'єктами права. Розглянувши визначення, потрібно особливу увагу приділити ознакам (верховенство права, взаємна відповідальність особи і держави, поділ влади, високий рівень правової культури, незалежний, справедливий суд, визнання та законодавче закріплення і реальне забезпечення основоположних прав людини). Принцип правової держави виявляється в поєднанні формального і матеріального аспектів її функціонування на сучасному етапі розвитку.

Не менш важливим питанням при розгляді даної теми є співвідношення верховенства права і правової держави, оскільки зазначений принцип є одним із провідних елементів загальних засад конституційного ладу будь-якої сучасної правової держави.

---

¹ Теорія держави і права у схемах і таблицях: навч. посіб. / О.Р. Дашковська, Г.О. Христова та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Юрайт, 2012. 266 с.

² Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. 2-е вид./ пер. з рос. Харків: Консум, 2005. 656 с.

³ Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.

Правова держава нині розглядається як держава, в якій виключно юридичними засобами забезпечуються верховенство права, реальне здійснення, охорона, захист і поновлення порушених прав громадян, взаємна відповідальність держави та особи, контроль і нагляд за утворенням і застосуванням юридичних законів. Метою створення правової держави в Україні є забезпечення цивілізованого функціонування і розвитку громадянського суспільства.

Суттєвий внесок у розробку теорії соціальної держави у дореволюційний період зробили видатні вітчизняні правознавці Б. Кістяківський, П. Новгородцев, Г. Шершеневич та ін. На сучасному етапі концептуальні положення і шляхи формування соціальної держави з урахуванням умов розвитку України розглянуто у роботах таких вітчизняних науковців, як І. Яквоук, В. Бабкін, Ю. Барабаш, П. Рабінович, О. Панкевич та ін.

Розглядаючи наступне питання, потрібно проаналізувати поняття «соціальна держава» та проаналізувати її основні ознаки (проголошення людини найвищою цінністю, специфічна спрямованість на забезпечення соціальних прав, забезпечення перерозподілу суспільних благ, існування соціальних обов'язків держави щодо своїх громадян, ґрунтується на принципах солідарності, соціальної відповідальності, соціальної справедливості та субсидіарності). В межах цього питання важливим є розгляд класифікації соціальних держав за різними критеріями (за обсягом змісту, за моделями ринкової економіки тощо).

Модель соціальної держави – це певний її образ, який визначає джерела й обсяги фінансування соціальної сфери, пріоритетність певного виду прав людини, ступінь охоплення населення соціальними послугами, якості наданих послуг. Моделі відрізняються насамперед підходами до меж державного втручання, масштабами соціально-забезпечувальної діяльності держави.

Надайте визначення таких понять:

демократія, соціальна держава, правова держава, конституційна юрисдикція, верховенство права, законність, принцип пріоритету права, принцип правової захищеності людини і громадянина, принцип єдності права і закону, демократія, демократична держава, вибори, референдум, правова політика держави, форма демократії, безпосередня демократія, представницька демократія, загальнодержавний референдум, місцевий референдум, імперативний референдум, консультативний референдум, обов'язковий референдум, факультативний референдум, конституційний референдум, законодавчий референдум, ратифікаційний референдум, дозаконодавчий референдум, післязаконодавчий референдум, інститути демократії, структурні інститути демократії, структурно-функціональні (змішані) інститути демократії, процедурно-регламентаційні інститути демократії, консультативні інститути демократії, принципи демократії, політична свобода, рівноправність громадян, принцип виборності органів державної влади, принцип поділу влади, принцип прийняття рішень в інтересах більшості з ураху-

ванням інтересів меншості, політичний плюралізм, ідеологічний плюралізм, функції демократії, організаційно-політична функція демократії, регулятивно-компромісна функція демократії, суспільно-стимулююча функція демократії, установча функція демократії, контрольна функція демократії, охоронна функція демократії, держава добробуту, «позитивна держава соціального захисту» (англо-американська й англосаксонська моделі), «держава соціальної безпеки» («держава соціальної захищеності», «держава соціального захисту»), роулсіанський тип соціальної держави, мегалітарний тип соціальної держави, утилітарний тип соціальної держави, виборча система, мажоритарна виборча система абсолютної більшості, мажоритарна виборча система кваліфікованої більшості, мажоритарна виборча система відносної більшості, змішана виборча система, пропорційна виборча система, пропорційна виборча система із жорсткими списками, пропорційна виборча система з преференціями, пропорційна виборча система з напівжорсткими списками, модель соціальної держави, публічна влада, громадянське суспільство, правовідносини.

I. Скласти схеми:

- ✓ Концепція правової держави: виникнення та розвиток.
- ✓ Взаємозв'язок правової держави і громадянського суспільства.
- ✓ Поняття та ознаки демократичної держави.
- ✓ Ознаки правової держави та їх загальна характеристика.
- ✓ Етапи еволюції соціальної держави.
- ✓ Критерії класифікації та види соціальних держав.
- ✓ Моделі соціальної держави.
- ✓ Функції, принципи, форми та інститути демократії.
- ✓ Зв'язок права і держави.
- ✓ Проблеми забезпечення демократизму конституційного ладу сучасної України.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Демократія як форма реалізації народовладдя».
- ◆ «Генезис демократії в історії України».
- ◆ «Демократія як основа правової, соціальної держави».
- ◆ «Переходи до демократії: лібералізація і демократизація».
- ◆ «Світовий досвід становлення і розвитку громадянського суспільства і соціальної держави».
- ◆ «Ефективне законодавство як умова демократичного розвитку суспільства».
- ◆ «Верховенство права і правова держава: співвідношення та взаємодія».
- ◆ «Особливості сучасної демократії та її основні цінності».
- ◆ «Безпосередня демократія і представницька демократія: теоретико-

методологічні аспекти».

- ◆ «Місце правової держави у соціологічній концепції Б. Кістяківського».
- ◆ «Політичний плюралізм як умова розвитку демократичної держави: європейський досвід».
- ◆ «Громадянське суспільство і соціальна, правова держава: ідейні витoki, поняття, проблеми формування в Україні».
- ◆ «Соціальна держава та її значення в розбудові правового, соціального суспільства».

III. Теми есе:

- «Роль соціально-правової держави у забезпеченні прав і свобод людини».
- «Політико-правові проблеми формування соціальної держави в Україні».
- «Проблеми й перспективи становлення громадянського суспільства».
- «Сучасна теорія демократії: питання генези та дослідження у правовій традиції».
- «Інститути демократії в умовах розвитку громадянського суспільства: загальна характеристика».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Гра передбачає оволодіння словниковим запасом з вивченої теми та загальноживаними словами.

Anitemdescription – гра, в якій необхідно описати слово чи словосполучення, вказані на інтерактивних картках, не називаючи корінь слова та не застосовуючи жестів. При цьому активну роль грає решта групи, яка має вгадати слово.

Терміни для інтерактивних карток: *демократія, соціальна держава, правова держава, конституційна юрисдикція, верховенство права, публічна влада, громадянське суспільство, правовідносини, принципи демократії, інститути демократії.*

Інтерактивне завдання № 2

Метою цієї гри є забезпечення генерації ідей для неординарного рішення певної проблеми.

Brainstorm – містить спільне розв'язання проблем. Список необхідних елементів проведення «мозкового штурму».

- 1) Необхідно висловити якомога більше ідей та зафіксувати їх.
- 2) Записуються всі висловлені ідеї, навіть на перший погляд, безглузді.
- 3) Відсутність будь-якої критики.

4) Всі учасники мають однакові права висловити свою думку.

Теми для обговорення:

1. Зіставте основні ознаки правової держави, громадянського суспільства з конституційними положеннями Української держави та сучасними реаліями.

2. Ефективне законодавство як умова демократичного розвитку суспільства.

3. Чи є громадянське суспільство необхідною умовою розвитку демократичної держави?

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Принципи демократії.

1.	Принцип поділу влади	
2.	Принцип виборності основних органів державної влади	
3.	Принцип плюралізму	
4.	Принцип гласності	
5.	Принцип рівності	
6.	Принцип більшості	
7.	Принцип незалежного контролю	

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Функції демократії. До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер:

1.	Організаційно-політична		Формування органів державної влади і органів місцевого самоврядування демократичним шляхом конкурсу, виборів.
2.	Регулятивно-компрісна		Забезпечення оптимального служіння держави суспільству, стимулювання, урахування і використання громадської думки і активності громадян (консультативних референдумів, наказів, листів, заяв тощо) під час розробки та прийняття державних рішень.

3.	Суспільно-стимулююча		Організація політичної влади на демократичних засадах. Вона містить у собі під функцію самоорганізації народу (самоврядування) як джерело державної влади і виражається у наявності організаційних зв'язків між суб'єктами демократії: органами держави, державними організаціями, громадськими об'єднаннями, трудовими колективами.
4.	Установча		Забезпечення діяльності органів держави в межах їх компетенції відповідно до вимог нормативно-правових актів; підконтрольність і підзвітність усіх ланок державного апарату.
5.	Контрольна		Забезпечення державними органами безпеки честі і гідності кожної людини, охорони і захисту прав і свобод особи, меншості, форм власності, запобігання правопорушення і припинення їх. Останні три функції демократії виражають внутрішні функції держави.
6.	Охоронна		Забезпечення плюралізму діяльності суб'єктів демократії в цивілізованих рамках співробітництва і компромісу, концентрації і консолідації різних політичних сил навколо інтересів громадянського суспільства і держави. Правовим засобом забезпечення даної функції є урегульованість правових статусів суб'єктів

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- ❖ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93.
- ❖ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.
- ❖ Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 року. *Офіційний вісник України*. 2013. № 12. Ст. 450. С. 447. Ст. 1875.
- ❖ Європейська конвенція про громадянство від 06 листопада 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2008 р. № 13. С. 359.
- ❖ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (редакція зі змі-

нами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Ст. 205.

- ❖ Рамкова конвенція про захист національних меншин від 01 лютого 1995 року. *Офіційний вісник України*. 2013. № 75.

Спеціалізована література:

1. Nalyvayko L. Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. 2014. Svazek 1., 4. vydání. С. 51-62.
2. Абрамов П. В. Правовые режимы социального государства в зарубежных странах. *Закон и право*. 2013. № 3. С. 37-39.
3. Альбов А. П. Основания развития гражданского общества и правового государства. *Публичное и частное право*. 2012. № 3. С. 21-29.
4. Багіров Ш. Элита и демократия в современном обществе. *Гілея*. 2014. Вип. 91. С. 341-343.
5. Багрій О. Доктрина верховенства Конституції України у конституційному правосудді. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 6. С. 117-125.
6. Бакумов О. С. Проблеми зловживання правами громадян у процесі реалізації форм безпосередньо демократії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 125-132.
7. Бадида А. Ю. Модерна соціальна держава: поняття, обсяг, цілі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 78-84.
8. Барабаш Ю. Окремі питання модернізації конституційних засад виборчого права України. *Право України*. 2013. № 5. С. 46-53.
9. Беляєва М. Політична суб'єктність держави у сфері народовладдя: конституційно-правові засади. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 16-19.
10. Богів Я. С. Представницька демократія як форма реалізації народного суверенітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. № 21. С. 244-253.
11. Білоконь М. В. Суспільство та держава в контексті інтеграції соціально-політичних систем. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. № 2. С. 182-189.
12. Власенко С. Г. Демократія як умова розвитку національних систем державного управління: аналіз сучасних дослідницьких підходів. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 272-280.
13. Головатий С. Верховенство права: моногр. Київ: Фенікс, 2006. 1747 с.
14. Головащенко О. С. Соціальна та правова держава: питання співвідношення: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 304 с.
15. Головка І. В. Ліберальна демократія: умови формування та специфіка ста-

- новлення: дис. ... канд. політ. наук. Харків, 2010. 248 с.
16. Гонюкова Л. Політичний плюралізм як умова розвитку демократичної держави: європейський досвід. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. Вип. 3. С. 195-201.
  17. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація: моногр. Київ: Ін Юре, 2004. 386 с.
  18. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 97-115.
  19. Дашковська О. Ідея взаємодії відповідальності держави й особи в європейській політико-правовій думці. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 105-113.
  20. Дерев'янка С. М. Політико-правові засади референдумів в Україні: моногр. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2011. 847 с.
  21. Долженков О. О. Сучасна демократія: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 221-229.
  22. Жовтобрюх М. Делегітимація соціальної держави в неолібералізмі М. Ноціка. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 11. С. 18-21.
  23. Колот А. М., Герасименко О. О. Соціальна держава: генезис і перспективи розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2017. № 1. С. 8-36.
  24. Куровська І. А. Соціальна держава як новий етап розвитку правової держави на шляху євроінтеграції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 158-161.
  25. Кісс С. В. Сутність поняття та основні ознаки соціальної держави. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 22-27.
  26. Косінов С. Міжнародний контроль як засіб забезпечення внутрішньодержавної демократії. *Право України*. 2015. № 5. С. 139-148.
  27. Косінов С. Народ як первинний суб'єкт здійснення контролю над публічною владою. *Право України*. 2013. № 10. С. 178-184.
  28. Кравченко С. С. Правова держава та правовий прагматизм: проблемні питання. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2011. № 2. С. 27-31.
  29. Крупнова Л. Обов'язковість виконання судових рішень як принцип правової держави. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 8-14.
  30. Лендъел М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: моногр. Ужгород: Мистецька Лінія, 2011. 687 с.
  31. Любченко П. Місцеве самоврядування як фактор забезпечення стабільності конституційного ладу і форма реалізації народовладдя в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 58-66.
  32. Макарова З. С. Проблеми класифікації (типологізації) форми державного правління. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 1. С. 67-72.

33. Матвійчук В. К. Сучасні концепції правової держави. *Юридична наука*. 2013. № 6. С. 7-11.
34. Медведчук В. Демократія і суспільство: цінності, принципи, державно-правові механізми. *Право України*. 2013. № 8. С. 53-62.
35. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу: моногр. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 399 с.
36. Михеева Н. О принципе верховенства права на современном этапе развития правового государства. *Закон и право*. 2013. № 9. С. 29-31.
37. Мірошниченко Ю. Теоретичні засади та проблеми конституційно-правового регулювання форм народовладдя в Україні. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 329-335.
38. Мотрен С. М. Демократія: досвід і погляд в майбутнє. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 2. С. 7-11.
39. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
40. Неліна Н. Вибори як форма волевиявлення українського народу. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 7. С. 15-18.
41. Новоскольцева Л. О. Демократія в громадянському суспільстві: аналіз моделі інститутів держави. *Політологічні записки*. 2013. № 7. С. 7-11.
42. Овсієнко О. В. Розбудова соціальної держави в Україні: пошук оптимальної економічної моделі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 3 (14). С. 34-46.
43. Палас Н. Демократія як політична цінність та становлення її в українському суспільстві. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 91-95.
44. Панкевич О. З. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2003. 182 с.
45. Петришин О. Демократичні засади правової соціальної держави. *Право України*. 2013. № 8. С. 63-71.
46. Петришин О. Демократичні основи правової, соціальної державності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 32-41.
47. Петришин О. Демократія як основа правової, соціальної держави. *Право України*. 2014. № 5. С. 73-82.
48. Петришин О. Народовладдя – основа демократичної, правової, соціальної держави. *Право України*. 2009. № 6. С. 4-11.
49. Пижик І. М. Політико-правові проблеми формування соціальної держави в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2001. 194 с.
50. Плахотнік О. В. Конституційне право громадян брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах і його забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 223 с.
51. Погребняк С. Соціальна держава: обґрунтування концепції. *Вісник Акаде-*

- мії правових наук України. 2011. № 2. С. 15-25.
52. Помазанский А. Е. Роль институтов прямой демократии в обеспечении контроля населения за деятельностью органов местного самоуправления. *Журнал российского права*. 2013. № 8. С. 13-24.
  53. Попович В. М. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 384 с.
  54. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. *Право України*. 2013. № 9. С. 162-175.
  55. Рабінович П. Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 3-16.
  56. Рабінович П. Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність. *Право України*. 2013. № 1-2. С. 296-309.
  57. Рабінович П. Основоположні верховенства права людини: соціально-антропна сутність, змістова кваліфікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 10-16.
  58. Рубан Ю. Демократія як чинник політичної єдності. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2011. Вип. 1. С. 183-190.
  59. Самойлов О. О. Пряма демократія на місцевому рівні як механізм політичного націотворення в сучасній Україні. *Історико-політичні студії*. 2013. № 1. С. 153-159.
  60. Сворац С. Д. Народовладдя у контексті державної регіональної політики України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 62-68.
  61. Сковронський Д. М. Соціальна держава в умовах політичних та економічних трансформацій: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 19 с.
  62. Скомороха В. Судовий конституціоналізм в аспекті співвідношення конституційної та конвенційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 40-48.
  63. Скрипнюк В. Демократія і проблеми конституційного забезпечення розвитку державної влади. *Право України*. 2013. № 8. С. 90-99.
  64. Скрипнюк В. Забезпечення ефективності функціонування системи демократичної влади: Україна і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 5. С. 72-80.
  65. Скрипнюк В. Система організації державних органів у контексті забезпечення принципу поділу влади (органи прокуратури). *Юридична Україна*. 2014. № 4. С. 9-14.
  66. Співак В. Соціальна держава в процесі соціалізації глобалізації: політологічний аспект. *Держава і право*. 2013. Вип. 60. С. 442-449.
  67. Ставнійчук М. Вибори як ключовий інститут демократичного конституційного ладу сучасної України. *Право України*. 2013. № 5. С. 18-29.

68. Ставнійчук М. Проблеми забезпечення демократизму конституційного ладу сучасної України. *Право України*. 2013. № 8. С. 82-89.
69. Сухонос В. Статус глави держави в умовах демократичного режиму. *Право України*. 2013. № 8. С. 106-113.
70. Тимченко Г. Практика Європейського суду з прав людини в аспекті реалізації принципу верховенства права. *Право України*. 2014. № 5. С. 203-212.
71. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави: моногр. Харків: ФІНН, 2009. 216 с.
72. Яковлев А. Конституційний процес як засіб демократизації сучасної України. *Право України*. 2013. № 8. С. 114-122.
73. Ярошенко О. Утвердження засад соціальної держави як напрям конституціоналізації трудового законодавства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 113-122.

ТЕМА 8. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА

Семінарське заняття – 4 год.

1. Основні підходи до праворозуміння.
2. Поняття права та його ознаки. Проблеми визначення поняття права.
3. Сутність та соціальне призначення права.
4. Зміст та структура права: характеристика його елементів.
5. Принципи права: поняття, види, характеристика.
6. Функції права: поняття та загальна характеристика.
7. Цінність права.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Розгляд цієї теми слід розпочати з аналізу основних сучасних концепцій праворозуміння та виявити притаманні їм відмінні та спільні риси. Основні підходи до праворозуміння виокремлюються залежно від характеру вирішення основних питань: що таке право, що є критерієм розмежування права та інших соціальних явищ, яким чином обґрунтовується обов'язкова сила права та ін. Плюралізм підходів до праворозуміння об'єктивно зумовлений тим, що право тісно пов'язане з іншими соціальними явищами: державою, політикою, економікою, культурою суспільства тощо. У кожному окремому випадку право виявляється якоюсь однією своєю стороною, аспектом, тому цілісна його характеристика можлива лише шляхом всебічного аналізу багатоманітних зв'язків права із соціальною дійсністю. Актуальність проблеми праворозуміння обумовлена не тільки теоретичною, але й практичною важливістю, оскільки сприйняття юристом того чи іншого типу праворозуміння робить вирішальний вплив на його методологічну, світоглядну та ціннісно-орієнтаційну позицію. Слід висвітлити призначення положення про право як регулятора суспільних відносин, що міститься у всіх сучасних концепціях праворозуміння. Необхідно ознайомитися з поглядами на право з позицій нормативного, соціологічного та ціннісного підходів.

Слід особливу увагу приділити поняттю терміну «право», адже воно вживається у різних значеннях. Теорія права зазвичай досліджує так зване позитивне право як таке, що існує внаслідок його утвердження певним уповноваженим органом або особою. За цією ознакою воно відрізняється від права природного, яке свідомими діями людей не створюється. Потрібно звернути увагу на об'єктивний та суб'єктивний зміст права, розкривши кожен з цих категорій, з урахуванням того, що суб'єктивне право являє собою міру можливої поведінки особи, а об'єктивне – сукупність загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки, що встановлюються або санкціонуються державою з метою регулювання суспільних відносин.

У межах цього семінарського заняття необхідно розглянути класифікацію ознак права та їх характеристику. Ознаки права можна поділити на дві групи: соціальні та юридичні. Соціальні ознаки сучасного права – це передусім ті ознаки, що забезпечують втілення у праві ідеалів справедливості, свободи, рівності та гуманізму. До юридичних ознак слід віднести: нормативність, формальна визначеність, забезпеченість можливістю державного примусу, свідомо-вольовий характер права, системність, універсальність.

Сутність права – це внутрішній зміст права як регулятор суспільних відносин, який виражається в єдності загальносоціальних і вузькокласових інтересів через формальне закріплення міри свободи, рівності та справедливості. Поняття права охоплює два аспекти, які виражають його сутність (ціннісно-нормативний та регулятивний). Сутність права найкраще розкривається через його принципи. Тому у межах наступного питання слід розглянути основні принципи права, детально розкриваючи кожен з них. Необхідно також навести класифікацію принципів права. Зазвичай під терміном «принцип» розуміють головну ідею, яка лежить в основі діяльності. Отже, принципи права – основа права (основоположні правові ідеї, що визначають зміст та соціальне призначення права). Принципи права відіграють дуже важливу роль у правовій системі. Вони обумовлюють несуперечливість правових положень, забезпечують єдність правової системи. Кожна нова норма має перевірятися на відповідність принципам права. Усі принципи, які закріплені у праві та виражають його сутність, поділяють на дві групи (загальносоціальні принципи права, спеціально-юридичні принципи права).

У межах цього семінару важливим є розгляд функцій права. Призначення права і його роль у суспільному житті розкриваються через притаманні йому функції. В юридичній науці функції права розглядають як головні напрями його впливу на суспільні відносини або як реалізацію його соціального призначення. Функції права – це головні напрями впливу права на суспільні відносини, які визначаються соціальним призначенням права в різних сферах суспільного життя. Функції права становлять єдину цілісну систему. Її вивчення та аналіз дають можливість глибше зрозуміти значення і зміст кожної конкретної функції права, їх взаємозв'язки та взаємовплив. Система функцій права може поділятися на окремі види за різними критеріями.

Окремо слід зупинитися на понятті цінності права. До проблеми цінності права в різний час зверталися С. Алексєєв (перший розробив і обґрунтував ціннісну природу права), В. Зорькін, В. Туманов, В. Тугарінов, В. Нерсєсянц, Н. Нєновскі, А. Поезна, М. Михайлова та багато інших відомих учених. Під цінністю права розуміється його спроможність служити метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян та їх об'єднань. Цінності в праві слід сприймати як шкалу виміру самого права. Цінність у праві – це те сутнісне, що дозволяє праву залишатися самим собою. Право є цінним, оскільки здатне внаслідок своїх змістовних і формальних властивостей задовольняти потре-

би, бути інструментом реалізації і погодження інтересів тощо. Виділяють основні прояви цінності права, а саме: соціальна цінність права (виражається в здатності: а) вирішувати проблеми в суспільстві за допомогою правових засобів; б) розвивати ті відносини, у яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство в цілому; в) вносити стабільність і порядок у суспільні відносини; г) забезпечувати надійність соціального захисту громадян); власна цінність права (пов'язана з його сутнісними характеристиками; інструментальна цінність права (зумовлюється передусім його особливими зовнішніми формальними властивостями: нормативністю, системністю, формальною визначеністю, загальнообов'язковістю та ін.).

Надайте визначення таких понять:

право, праворозуміння, суб'єкт праворозуміння, об'єкт праворозуміння, зміст праворозуміння, загальносоціальне право, юридичне право, об'єктивне юридичне право, суб'єктивне юридичне право, нормативність, формальна визначеність права, системність права, загальнообов'язковість права, функції права, гуманістична функція права, ідеологічна функція права, організаторсько-управлінська функція права, виховна функція права, інформаційна функція права, оціночна функція права, гносеологічна функція права, економічна функція права, культурна функція права, комунікативна функція права, регулятивна функція права, регулятивно-статична функція права, регулятивно-динамічна функція права, охоронна функція права, компенсаційна функція права, поновлююча функція права, обмежувальна функція права, загальносоціальна функція права, спеціально-соціальна функція права, орієнтаційна функція права, принцип права, загальносоціальний принцип права, спеціально-соціальний принцип права, загальний принцип права, галузевий принцип права, міжгалузевий принцип права, принцип свободи, принцип справедливості, принцип рівності, принцип гуманізму, принцип демократизму, принцип законності, сутність права, економіка, політика, зміст права, правова інформація, правова поведінка, норма права, специфічні ознаки права, звичаєве право, звичай, судовий прецедент, прецедентне право, норми релігії, традиція, норма-звичай, цінність права, система функцій права, тип правового розуміння, суспільство, об'єктивне юридичне право, суб'єктивне юридичне право, позитивне право, природне право, форма права, верховенство права, соціальна цінність права, власна цінність права, інструментальна цінність права.

I. Скласти схеми:

- ✓ Основні підходи до праворозуміння.
- ✓ Зміст та структура права.
- ✓ Функції права та їх загальна характеристика.
- ✓ Ознаки права та їх характеристика.
- ✓ Принципи права: поняття, види.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Розуміння права у світовій і вітчизняній юриспруденції».
- ◆ «Поняття ідеологічної функції права і специфіка її реалізації у демократичній державі».
- ◆ «Співвідношення правової, економічної та політичної підсистем суспільства».
- ◆ «Природне право: діалектика приватного і публічного».
- ◆ «Сутність принципу верховенства Конституції України».
- ◆ «Поняття безпеки держави як особливого суб'єкта права (юридичний аспект)».
- ◆ «Право на доступ до інформації як елемент правового статусу людини та громадянина».
- ◆ «Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин».

III. Теми есе:

- «Проблеми визначення та дії принципу верховенства права в Україні».
- «Забезпечення верховенства права як умова функціонування сучасної правової держави».
- «Співвідношення права, закону, справедливості в сучасних реаліях Української держави і суспільства».
- «Співвідношення регулятивної та охоронної функцій права у сучасній державі».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Scientific debate (навчальна суперечка-діалог, в якій ЗВО – представники різних напрямлень, відстоюють свою думку, протилежну іншим).

Теми для обговорень:

1. Сутнісні особливості та призначення сучасного права.
2. Проблеми визначення та дії принципу верховенства права в Україні.

Інтерактивне завдання №2

Гра передбачає оволодіння словниковим запасом з вивченої теми та загальноживаними словами.

Grabamminute – гра, в якій здобувачу вищої освіти надається 1 хвилина, для представлення терміну, написаного на інтерактивній карті. Учасник має надати найбільше інформації про даний предмет/термін, його значення, використання, тощо. Отримує перемогу здобувач, який надав найбільш повну та зв'язну інформацію про вказаний в картці предмет або термін.

Перевірка знань: словниковий запас з певної теми у поєднанні з грамати-

кою. Хороший спосіб для закріплення пройденого матеріалу.

Особливості гри: покращується навички швидкого реагування, критичного мислення.

Терміни для інтерактивних карток: *цінність права, система функцій права, тип правового розуміння, суспільство, об'єктивне юридичне право, суб'єктивне юридичне право, позитивне право, природне право, форма права, верховенство права, право, праворозуміння, суб'єкт праворозуміння, об'єкт праворозуміння, зміст праворозуміння.*

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Визначте, хто з наведених вчених виступає засновником або найбільш відомим представником наступних напрямів вчення про право (правових шкіл):

1. Соціологічний напрям права	а) К. Маркс
2. Школа природного права	б) Є. Ерліх
3. Маркситська теорія права	в) Дж. Локк
4. Юридичний позитивізм	г) Р. Паунд
	д) Ф. Енгельс
	е) Г. Харт
	є) Ж. Гурвіч
	ж) Д. Остін
	з) І. Кант
	и) Г. Гроцій

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Знайти відповідність між напрямками праворозуміння та основними об'єктами їх дослідження.

1.	Юридичний позитивізм		Право як прояв правосвідомості; явище людської психіки
2.	Школа природного права		Логічний аналіз норм права
3.	Соціологічний напрямок права		Дослідження фактичних правовідносин
4.	Психологічна школа права		Встановлення зв'язку права і моралі

Практичне завдання №3

Заповнити таблицю. Зазначте до якої групи принципів належать наведені принципи права.

1.	Загальнолюдські принципи		принцип гарантованості прав і свобод людини
2.	Загальноправові принципи		принцип свободи договору
3.	Міжгалузеві принципи		принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону
4.	Галузеві принципи		принцип рівності
5.	Принципи правових інститутів		визначеність покарання у вироку суду

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.

- ❖ Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.
- ❖ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.

Спеціалізована література:

1. Авраменко Л. В. Значення категорій «сутність», «зміст» та «форма» при формулюванні поняття права. *Проблеми законності*. Харків, 2014. Вип. 125. С. 15-23.
2. Андреев Д. Природне право у працях Лейбніца. *Юридична Україна*. 2012. № 5. С. 12-15.
3. Андрущакевич Ю. Сутність конкретизації сучасного права. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 269-276.
4. Багрій О. Сутність принципу верховенства Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 83-87.
5. Байльдинов Е. Проблема розуміння права з позицій забезпечення стійкості глобального розвитку. Моральна теорія права. *Современное право*. 2012. № 5. С. 7-14.
6. Балаклицький І. І. Загальні принципи права як сутнісні його характеристики. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 45. С. 71-77.
7. Беззубов Д. О. Поняття безпеки держави як особливого суб'єкта права (юридичний аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 139-146.
8. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система. *Право України*. 2010. № 4. С. 143-147.
9. Бобровник С. В. Позитивистський і естество-правовий аспекти дослідження компроміса і конфлікту в праві. *Современное право*. 2013. № 3. С. 3-7.
10. Бондарева К. Трансформації права та його інститутів у тоталітарних політичних державах. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 11-17.
11. Васецький В. Ю. Історичні передумови виникнення правової ідеології в Стародавньому світі та в період Середньовіччя. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 2. С. 55-61.
12. Ващук Ю. О. Об'єкт відомчої правотворчої правової політики. *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 1. С. 11-14.
13. Гаврилюк І. А. Злочин в некласичному праворозумінні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 18 с.
14. Горбатенко В. Право як форма регулювання соціальних відносин. *Право України*. 2014. № 5. С. 22-30.
15. Городовенко В. Деякі питання нормативного закріплення принципів права. *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 11-18.

16. Гудима Д. Принцип екстериторіальності у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2015. № 2. С. 113-127.
17. Гультай М. Конституційна скарга як прояв дії верховенства права. *Право України*. 2012. № 9. С. 316-324.
18. Гураленко Н. Деякі аспекти проблематики антиномій права. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 9-14.
19. Добренька Н. В. Основні концептуальні підходи до праворозуміння. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С. 21-26.
20. Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1. С. 34-41.
21. Дзевелюк А. В. Праворозуміння. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 47. С. 77-81.
22. Дроботов С. А. Функції права у розвиткові демократичної і правової держави: моногр. Київ: Логос, 2012. 334 с.
23. Дудаш Т. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у світлі праворозуміння Страсбурзького Суду. *Право України*. 2010. № 10. С. 158-165.
24. Зайчук О. В., Бобровник С. В. Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження: моногр. Київ: ЮСТІНІАН. 2004. 211 с.
25. Заморська Л. Системний підхід до нормативності сучасного права: гносеологічний зміст. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 5 (197). С. 128-131.
26. Зварич Р. В. Регулятивна функція права у системі функцій права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2017. № 4. С. 20-28.
27. Калетник О. До питання про вплив права на мораль (теоретико-правовий аспект). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 58-63.
28. Капінус Л. Право на доступ до інформації як елемент правового статусу людини та громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 1. С. 53-57.
29. Кузь С. В. Реалізація функцій права у контексті механізму правового регулювання. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2017. № 4. С. 69-72.
30. Ковальчук О. М. Цінність права в соціологічному підході до праворозуміння. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 15-18.
31. Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку. *Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 3-9.
32. Козюбра М. Основні форми буття права та взаємовідносини між ними. *Право України*, 2011. № 8. С. 21-31.
33. Костенко А. Соціальний натуралізм – методологічна основа прогресивної юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 126-135.

34. Костицький В. Право як цілісність. *Право України*. 2002. № 2. С. 8-10.
35. Косых А. А. Убеждение в праве: практика, техника: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2015. 176 с.
36. Левицкая О. Неоспоримость априористской теории истины в праве. *Legea si Viata*. 2018. № 2, ч. 2. С. 53-56.
37. Лук'янов Д. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 27-35.
38. Лук'янов Д. Правові системи світу: історія і сучасність правосімейного підходу до їх типологізації. *Право України*. 2015. № 9. С.81-89.
39. Максимов С. Класична і неklasична моделі осмислення правової реальності. *Право України*. 2014. № 1. С. 61-68.
40. Малишев Б. В. Сутність права як телеологічна категорія. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 16-21.
41. Малишев Б. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 14-20.
42. Мельничук О. Право на освіту в контексті теорій праворозуміння. *Право України*. 2011. № 2. С. 180-185.
43. Мишеглина В. Роль юридических символів в контексте психологіческою школи права. *Legea si Viata*. 2018. № 3, ч. 2. С. 101-104.
44. Москалюк О. Особливості застосування принципів права при подоланні змістовних колізій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 37-42.
45. Оніщенко Н. М. Гласність в праві: деякі аспекти вивчення та розгляду. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 2. С. 25-30.
46. Оніщенко Н. М. Правовий світогляд і політика (сучасна реальність, бачення на перспективу). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 91-97.
47. Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 29-36.
48. Павлов В. Методологічні підстави антропологічної концепції права. *Право України*. 2014. № 1. С. 166-181.
49. Панченко В. Ю. Правопонимание и правовая политика в сфере юридической помощи. *Право и государство: теория и практика*. 2013. № 1. С. 13-18.
50. Петришин О. Соціально-юридична природа права. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 15-29.
51. Петришин О. Дослідження об'єктивності права: новий підхід і теоретичні конструкції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 188-192.
52. Петришин О. В. Праворозуміння у вітчизняній юриспруденції: на шляху до інтегративного підходу. *Публічне право*. 2017. № 3. С. 9-17.

53. Петрова Л. В. Логос права. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2001. № 4. С. 11-16.
54. Плавич В. Проблеми сучасного праворозуміння. Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз: моногр. Одеса: Астропринт, 2011. 228 с.
55. Погребняк С. Принципи права: доктринальні питання. *Право України*. 2013. № 9. С. 217-228.
56. Рабінович П., Святоцький О. Праворозуміння – фундамент юридичної науки та практики. *Право України*. 2010. № 4. С. 4-9.
57. Рабінович А. Господарське право в системі права України: можливості дослідження засобами компаративістики. *Юридична Україна*. 2014. № 2. С. 24-28.
58. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. *Право України*. 2013. № 9. С. 162-175.
59. Рабінович П. Інтерпретація верховенства права: основні вітчизняні підходи та їх діалектична взаємодоповнюваність. *Право України*. 2013. № 1-2. С. 297-309.
60. Рабінович П. Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорій національного права і міжнародного права. *Право України*. 2013. № 5. С. 240-244.
61. Рабінович П. Сутність праворозуміння. *Право України*. 2007. № 9. С. 3-7.
62. Рабінович П. Феномен праворозуміння: гносеологічна характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 3. С. 11-22.
63. Рабінович С. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 97-111.
64. Резнік Г. Право дітей з обмеженими можливостями здоров'я на освіту. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 75-81.
65. Романюк Є. О. Основні властивості права в контексті природно-правового та позитивістського праворозуміння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
66. Руднева О. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ. *Юридична Україна*. 2012. № 4. С. 15-19.
67. Сатохіна Н. Герменевтичні смисли правової реальності. *Право України*. 2014. № 1. С. 136-147.
68. Сирих В. Методологія інтегративного праворозуміння. *Право України*. 2014. № 1. С. 113-119.
69. Сліпченко С. О. Огляд теоретичних підходів до розуміння абсолютного права. *Право та інноваційне суспільство*. 2014. № 2. С. 67-76
70. Смілик А. С. Діалектика співвідношення понять «свобода» та «право». *Право і суспільство*. 2015. № 5-2, Ч. 2. С. 3-8.
71. Стащенко О. До питання про зміст і напрями соціологічного праворозу-

- міння. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11 (167). С. 7-9.
72. Стеценко С. Праворозуміння: співвідношення теорій та юридичної практики. *Право України*. 2010. № 4. С. 176-181.
73. Стовба О. Динамічне праворозуміння: онтологія і методологія. *Право України*. 2014. № 1. С. 120-125.
74. Стовба О. Праворозуміння VS. правосвідомість: проблеми і перспективи. *Право України*. 2010. № 4. С. 64-69.
75. Тесленко М. Право як інструмент соціальної справедливості. *Право України*. 2004. № 7. С. 40-43.
76. Тимошина О. Методологічні підстави соціології права: Л. Петражицький vs. Є. Ерліх. *Право України*. 2014. № 1. С. 195-202.
77. Тимошина О. Стилї філософсько-правового мислення і типи право розуміння. *Право України*. 2011. № 8. С. 52-60.
78. Тихомиров О. Філософські та методологічні аспекти компаративного підходу до право розуміння. *Право України*. 2010. № 4. С. 110-105.
79. Фалькіна Т. Ю. Толкование права: моногр. Екатеринбург: УрЮИ МВД России, 2015. 78 с.
80. Федорова А. Захист соціальних прав у рамках Європейської конвенції з прав людини. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 241-251.
81. Филимонов В. Д. Гуманизм как принцип права. *Государство и право*. 2013. № 1. С. 102-108.
82. Фомін А. Альберт Дайсі про панування закону як верховенство права у вузькому сенсі. *Право України*. 2013. № 10. С. 170-177.
83. Хавронюк А. Загальні принципи права (досвід Європейського Союзу). *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 4. С. 106-110.
84. Шаравара І. І. Співвідношення правосвідомості, моралі і права в системі соціальних норм. *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 3. С. 43-48.
85. Шемшученко Ю. С. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: моногр. Київ: Юридична думка, 2013. 478 с.
86. Шилінгов В. Поділ права на приватне та публічне як фундаментальна засада правової системи демократичного суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 48-51.
87. Штурмак Н. Еволюція (генеза) релігійного право розуміння. *Право України*. 2009. № 11. С. 185-189.
88. Ющик О. Право: у пошуках дефініції. *Право України*. 2003. № 6. С. 105-109.
89. Ющик О. Про класифікації та види права. *Право України*. 2014. № 5. С. 41-51.

ТЕМА 9. ФОРМИ ПРАВА

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття та види форм права. Співвідношення форми і джерела права.
2. Правовий звичай як джерело права.
3. Судова практика та правовий прецедент як джерела права: поняття, ознаки.
4. Нормативно-правовий договір: поняття, ознаки, види.
5. Нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, види. Співвідношення системи права і системи нормативно-правових актів.
6. Закон як вид нормативно-правового акта: поняття, ознаки, види. Кодекс як особливий вид закону.
7. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття, значення, види. Співвідношення закону та підзаконного нормативно-правового акта.
8. Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.
9. Правова доктрина: поняття та особливості.
10. Загальні принципи права в системі джерел права.
11. Релігійно-правовий текст: поняття, ознаки та особливості.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Як вже зазначалося раніше, право є важливим соціальним регулятором суспільних відносин, що знаходить своє вираження в рамках певних форм. В межах цього семінарського заняття необхідно приділити увагу такій ознаці права як формальна визначеність. Розгляньте процес формування понять «форма права» і «джерело права» в юридичній науці та їх співвідношення між собою. Надайте визначення джерела (форми) права у декількох аспектах (соціальному, генетичному та юридичному). На цій основі сформууйте ознаки та системні властивості джерел (форм) права. Назвіть основні підходи до класифікації джерел права. Після цього слід перейти до короткої характеристики окремих джерел права, демонструючи різницю між ними та наводячи їх конкретні приклади. Зверніть увагу на методологію, принципи дослідження та дискусійні питання джерел права.

Також слід приділити увагу аналізу правового звичаю як джерела права, що містить правила поведінки, які склалися внаслідок їх багаторазового повторення, назвати його ознаки, вказати на те, що він виступає історично першим джерелом права і посідає провідну роль у період становлення державності. Необхідно проаналізувати відмінності у процесі закріплення правового звичаю та нормативно-правового акта.

У рамках розгляду семінарського заняття необхідно надати визначення та проаналізувати ознаки правового прецеденту як одного з найпоширеніших

у світі джерел права, назвати його структуру та види. Потрібно показати сутнісні відмінності між правовим прецедентом та нормативно-правовим актом, навести декілька країн, у яких правовий прецедент займає домінуюче положення у системі джерел права. Також необхідно надати визначення та назвати ознаки судової практики як джерела права. Визначте її роль та місце в правовій системі України та наведіть конкретні приклади застосування судової практики в якості джерела права в Україні.

Наступне питання семінарського заняття присвячене нормативно-правовому договору як одному з видів джерел права, що являє собою угоду, з якої випливають загальнообов'язкові правила поведінки. В рамках цього питання сформулюйте поняття та ознаки, здійсніть класифікацію нормативно-правових договорів. Приділіть особливу увагу внутрішньодержавним нормативним договорам, конституційним договорам, колективним трудовим договорам та угодам, адміністративному договору. Визначте поняття, особливості та види міжнародно-правових договорів. Зверніть увагу на порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України. Визначте їх місце в ієрархічній структурі системи національного права.

Предметом наступного питання є нормативно-правовий акт як джерело права. Необхідно розкрити законодавчий та доктринальний підхід до визначення поняття «нормативно-правовий акт». Зосередити увагу на сутнісних ознаках поняття, що відрізняють нормативно-правовий акт від інших джерел права, зокрема, від правового прецеденту, правового звичаю, нормативно-правового договору тощо. Здійснити класифікацію нормативно-правових актів, зокрема, за юридичною силою, за суб'єктами нормотворчості, обсягом і характером дії, галузевою належністю, зовнішньою формою виразу¹. Розкрити підходи до співвідношення системи права та системи нормативно-правових актів.

При розгляді наступного питання доцільно зазначити поняття закону, ознаки, які йому притаманні, а також здійснити класифікацію за різними критеріями, зокрема, за юридичною силою, за суб'єктами законотворчості, за предметом правового регулювання, за характером регулювання, за ступенем впорядкованості, за обсягом дії на суб'єктів тощо. Важливо надати окрему характеристику кодексу як особливого виду закону, надати визначення, ознаки та проаналізувати класичну структуру кодексу, яка включає загальну та особливу частину. У межах питання необхідно наголосити на класифікаційних видах кодексів (за видами норм права, закріплених у кодексі, за об'єктом кодифікації, за ступенем охоплення суспільних відносин тощо). Завершуючи розгляд питання, акцентувати увагу на відмінностях законів, прийнятих Верховною Радою та всеукраїнським референдумом.

---

¹ Теорія держави і права: навч.-метод. посібник для самостійної роботи та семінарських занять (відповідно до вимог ECTS) / О.В. Петришин, І.В. Бенедик, І.О. Биля-Садабаш та ін. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. 94 с.

Переходячи до розгляду наступного питання, необхідно звернути увагу на юридичній природі підзаконних нормативно-правових актів. Розглядаючи питання, важливо надати визначення поняття, здійснити характеристику суб'єктів, які уповноважені приймати зазначені акти. Звернути увагу на значення підзаконних нормативно-правових актів. Здійснити класифікацію за різними критеріями (за суб'єктом прийняття, за зовнішньою формою, за сферою дії, за характером нормотворчої компетенції, за порядком прийняття, за характером відомостей, що містяться в нормативному акті). Здійснити співвідношення закону та підзаконного нормативно-правового акта, виокремити спільні та відмінні риси за різними критеріями (за суб'єктами, наділеними компетенцією в сфері нормотворчості, за процедурою прийняття або ухвалення нормативно-правового акта, за юридичною силою, за сферою регулювання суспільних відносин тощо).

Вивчення зазначеної теми передбачає також розгляд меж чинності нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб. Зокрема, розкриваючи питання дії у часі, доцільно зазначити момент набуття та втрати чинності нормативно-правовим актом; детально зупинитися на питанні зворотної сили нормативно-правового акта. Під час підготовки до зазначеного питання, здійснити розмежування понять «тривалість дії нормативно-правових актів», «повторність дії нормативно-правових актів», «послідовність дії нормативно-правових актів», «перервність (зупинення) дії нормативно-правових актів», «безперервність дії нормативно-правових актів», «одночасність дії нормативно-правових актів», «чинність нормативно-правових актів». Також, необхідно дослідити офіційні джерела опублікування нормативно-правових актів. Необхідно зазначити особливості дії міжнародних, загальнодержавних та місцевих нормативно-правових актів. В межах зазначеного питання, опрацювати територіальну та екстериторіальну дію нормативно-правових актів. Під час аналізу дії нормативно-правових актів за колом осіб, звернути увагу на принципи дії, здійснити класифікацію дії нормативно-правових актів залежно від обсягу дії, обов'язково зазначити виключення з правила щодо поширення дії цих актів на осіб, які перебувають на території держави.

Важливим при розгляді теми є питання щодо сутності правової доктрини, яка традиційно належить до вторинних джерел романо-германського та англосаксонського права. Треба відзначити, що правова доктрина як джерело права – це визнані юридичною спільнотою ідеї, концепції та теорії, які використовуються як допоміжний засіб для визначення змісту правових норм. Необхідно звернути увагу, що вперше професійна думка видатних юристів була використана як джерело права у Давньому Римі. Також необхідно відзначити вплив правової доктрини на законотворчість та на правозастосування. Обґрунтувати її особливе значення, яке вона зберігає у країнах релігійної та традиційної правових сімей.

Важливе місце серед джерел права займають загальні принципи права як фундаментальні положення об'єктивного права, що знаходять своє відобра-

ження в законодавстві та судовій практиці. Розгляньте поняття та ознаки загальних принципів права. Наведіть конкретні їх приклади. Визначте місце загальних принципів права в системі джерел права України, а також в системі міжнародного права.

Останнє питання семінарського заняття присвячене релігійно-правовому тексту. Це джерело права притаманне для правових систем, що належать до релігійної правової сім'ї, яскравим прикладом яких є система ісламського права. Слід розкрити поняття релігійно-правового тексту, його ознаки та особливості.

Надайте визначення таких понять:

джерело права, форма права, джерело права в матеріальному аспекті, джерело права в інституційному аспекті, джерело права в юридичному аспекті, джерело права ідеологічному аспекті, зміст джерела права, внутрішня і зовнішня форма права, загальносоціальні джерела права, юридичні джерела права, нормативно-правовий акт, ознаки нормативно-правового акта, суб'єкти прийняття нормативно-правового акта, структура нормативно-правового акта, преамбула, стаття нормативно-правового акта, розділ нормативно-правового акта, система нормативно-правових актів, нормативно-правові акти загальної дії, нормативно-правові акти спеціальної дії, нормативно-правові акти виняткової дії, ординарні закони, індивідуальні акти, закони прийняті в результаті референдуму, закони прийняті вищим законодавчим органом держави, законодавчий акт, конституція, постійні закони, тимчасові закони, надзвичайні закони, конституційні закони, звичайні закони, кодифіковані закони, тематичні закони, спеціальні закони, комплексні закони, приватні закони, публічні закони, реформуючі закони, імплементаційні закони, ратифікаційні закони, базові закони, підзаконні акти, інтерпретаційні акти, постанова, указ, розпорядження, наказ, розпорядження, рішення, положення, інструкція, правила, порядок, перелік, нормативно-правові акти загальної дії, нормативно-правові акти спеціальної дії, нормативно-правові акти виняткової дії, пряма дія нормативно-правових актів, зворотна дія нормативно-правових актів, переживаюча дія нормативно-правових актів, правовий прецедент, ознаки правового прецеденту, судова практика, звичай, правовий звичай, ознаки правового звичаю, нормативно-правовий договір, ознаки нормативно-правового договору, міжнародно-правові акти, загальні принципи права, правова доктрина, загальні принципи права, релігійно-правовий текст (релігійно-правова норма).

I. Скласти схеми:

- ✓ Різновиди форм (джерел права) та їх загальна характеристика.
- ✓ Правова доктрина: поняття та особливості.
- ✓ Особливості джерел загального права.
- ✓ Розуміння поняття «нормативно-правовий договір» у національному, єв-

- ропейському і міжнародному праві: спільні і відмінні риси.
- ✓ Системні зв'язки джерел права: генетичні, структурні, функціональні.
- ✓ Види нормативних актів.
- ✓ Відмінність нормативно-правового акта від інших актів правового характеру.
- ✓ Класифікація законів та їх характеристика.
- ✓ Підзаконні нормативно-правові акти: поняття, види.
- ✓ Межі чинності нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Джерела права: теоретико-методологічні засади».
- ◆ «Правовий прецедент в системі джерел права: теоретико-правовий аспект».
- ◆ «Доктрина правового порядку в Україні: генезис, сучасний стан та перспективи».
- ◆ «Проблеми введення судового прецеденту у правову систему України».
- ◆ «Правова доктрина: філософсько-правовий підхід».
- ◆ «Особливості механізму взаємодії джерел міжнародного та національного права».
- ◆ «Кодифікаційні акти в правовій системі України: поняття, ознаки, властивості».
- ◆ «Рецепція джерел права».
- ◆ «Нормативно-правові акти та критерії їх законності».
- ◆ «Перші нормативно-правові акти в історії України».
- ◆ «Нормативно-правовий акт як структурний елемент системи джерел права України».
- ◆ «Теоретико-правові засади системи нормативно-правових актів України».
- ◆ «Юридична природа законів та підзаконних актів».
- ◆ «Вимоги до підзаконного нормативно-правового акта як офіційного документа».
- ◆ «Особливості функціонування нормативно-правових актів за колом осіб».
- ◆ «Екстериторіальна дія нормативно-правового акта: позитивні та проблемні аспекти».
- ◆ «Виключення з правила щодо поширення дії нормативно-правових актів на всіх осіб, що перебувають на території певної держави».

III. Теми есе:

- «Співвідношення понять судового прецеденту та судової практики».
- «Місце правової доктрини в сучасній системі джерел (форм) права України».
- «Динаміка джерел права в умовах глобалізації».

- «Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України».
- «Співвідношення законів, прийнятих Верховною Радою та всеукраїнським референдумом».
- «Особливості дії міжнародних, загальнодержавних та місцевих нормативно-правових актів».
- «Виключення з правила щодо поширення дії нормативно-правових актів на осіб, які перебувають на території певної держави».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Ділова гра «Мозковий штурм». Сформувати дві групи «спеціалістів»: одна – генерує ідеї й оцінки, друга – аналізує і обґрунтовано критикує запропоновані ідеї, модератор (викладач) скеровує цей діалог-дискусію.

Тема гри: Нормативне врегулювання референдумів в Україні.

Правила гри: висунення різних незвичних, оригінальних ідей та їхня фіксація; відсутність будь-якої критики; рівні можливості учасників щодо їхнього обговорення тощо. У межах гри одна група надає обґрунтовану оцінку сучасному стану нормативного врегулювання тематики гри, та пропонує власне бачення вирішення/модернізації ситуації. Інша група – надає конструктивну оцінку та пропонує інший варіант вирішення проблеми. В ході гри не можна користуватись нормативними або науковими джерелами інформації. Ідеї мають відповідати вимогам академічної доброчесності.

Інтерактивне завдання №2

Юридична вікторина. Проведення інтерактиву спрямоване на покращення засвоєння вивченого матеріалу ЗВО, а також на мотивування до поглибленого вивчення теми семінарського заняття. Вікторина складається з декількох кроків, розрахованих на сорок хвилин (40 хв.). Кожна правильна відповідь – 1 бал, допомога іншій команді – 0,5 балів.

Методичне забезпечення: зелені картки для відповіді, таблички з тематичними завданнями.

ЗВО поділяються на дві команди, кожна з яких обирає спікера.

Крок №1. Юридична компетентність (перевірка теоретичних знань здобувачів вищої освіти шляхом проведення блицопитування):

1. Надайте визначення терміну «нормативно-правовий акт».
2. Назвіть суб'єктів, уповноважених приймати нормативно-правові акти.
3. Назвіть види нормативно-правових актів.
4. Визначте види законів за юридичною силою.
5. Визначте види підзаконних нормативно-правових актів за зовніш-

ньою формою.

6. Вкажіть момент набуття та втрати чинності нормативно-правовим актом.

7. Здійсніть класифікацію дії нормативно-правових актів залежно від обсягу дії.

8. Вкажіть на відмінності територіальної та екстериторіальної дії нормативно-правових актів.

Крок №2: «Правова підказка». Спікер з кожної команди тягне картку, яка містить 5 термінів. ЗВО протягом двох хвилин повинен пояснити 5 термінів команді, не називаючи їх.

Команда 1: нормативно-правовий акт, органічний закон, розпорядження, переживаюча дія нормативно-правових актів.

Команда 2: кодифікація, конституційні закони, зупинення дії нормативного акта, безперервність дії нормативно-правових актів.

Крок №3: «Коректор». Кожна команда отримує картки з текстом, в якому необхідно знайти помилки та виправити їх.

Команда 1:

Прийняття нових нормативних актів, внесення до них змін і доповнень, скасування застарілих нормативних рішень об'єктивно обумовлюють упорядкування всього комплексу діючих нормативних актів, їх збільшення, приведення у певну систему, видання різного роду збірників законодавства. Систематизація законодавства – це діяльність щодо приведення нормативно-правових актів в єдину, упорядковану систему компетентними суб'єктами нормотворчості.

Однією з форм систематизації нормативно-правових актів є інкорпорація, яка полягає у підготовці і прийнятті укрупнених актів на базі об'єднання норм розрізаних актів, виданих з одного питання. У процесі інкорпорації множинні нормативні акти у тому самому питанні поєднуються в один укрупнений акт. Такий акт затверджується правотворчим органом як нове, самостійне джерело права, а колишні розрізані акти визнаються такими, що втратили юридичну силу¹.

Команда 2:

Прийняття нових нормативних актів, внесення до них змін і доповнень, скасування застарілих нормативних рішень об'єктивно обумовлюють упорядкування всього комплексу діючих нормативних актів, їх збільшення, приведення у певну систему, видання різного роду збірників законодавства. Систематизація законодавства – це діяльність щодо приведення нормативно-правових актів у єдину, упорядковану систему компетентними суб'єктами но-

---

¹ Система законодавства. Нормативно-правові акти та їх систематизація : методичний посібник. Головне територіальне управління юстиції у Рівненській області. Рівне. 2017. URL: https://rivnejust.gov.ua/media/files_for_pages/СИСТЕМА_ЗАКОНОДАВСТВА_НПА_ТА_ЇХ_СИСТЕМАТИЗАЦІЯ.pdf

рмотворчості.

Консолідація, як одна з форм систематизації нормативно-правових актів, передбачає поєднання різного роду збірників у певному порядку (хронологічному, алфавітному, системно-предметному). Консолідація залежно від характеру розташування матеріалу може бути поділена на: офіційну, напівофіційну, неофіційну. Важливо, що неофіційні збірники законодавства також є джерелом права.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити порівняльну таблицю. На основі опрацьованої літератури порівняти зазначені джерела права, самостійно обравши критерії порівняння.

Критерії порівняння	Нормативно-правовий акт	Правовий прецедент	Правовий звичай	Нормативно-правовий договір
1.				
2.				
3.				
4.				

Практичне завдання №2

Ситуаційне завдання. На основі опрацьованої літератури здійснити правовий аргументований аналіз ситуації.

З метою запобігання поширенню на території України COVID-19 та з урахуванням рішення Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, Кабінет Міністрів України постановив запровадження карантину на території України.

У зв'язку з цим, рішенням Дніпровського міського голови, запроваджено дії, направлені на попередження на території міста захворюваності, зокрема дистанційну форму організації роботи підприємств, установ, організацій.

З метою дотримання вимог зазначених нормативно-правових актів, працівники обласної клінічної лікарні ім. І.І. Мечникова залишили робочі місця та почали працювати дистанційно.

Проаналізуйте ситуацію. Чи є порушення з боку працівників обласної клі-

нічної лікарні? Яким чином зазначені нормативно-правові акти діють у просторі та за колом осіб?

Практичне завдання №3

Заповнити таблицю. Дія нормативно-правових актів за юридичною силою (колонка праворуч):

1.	Кодифіковані та звичайні (поточні) закони	
2.	Постанови Верховної Ради	
3.	Укази Президента України	
4.	Рішення органів місцевого самоврядування – місцевих рад, їх виконавчих органів	
5.	Конституція, конституційні закони	
6.	Локальні акти – акти адміністрацій підприємств, установ, організацій	
7.	Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим	
8.	Накази міністерств, інших центральних органів виконавчої влади	
9.	Міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України	
10.	Рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим.	
11.	Акти інших державних органів і їх посадових осіб у випадках, передбачених законодавством	
12.	Постанови Кабінету Міністрів України	

Практичне завдання №4

Заповніть таблицю. Визначити види підзаконних нормативно-правових актів у відповідності з суб'єктами нормотворчості.

№	Назва суб'єкта	Назва підзаконних НПА
1.	<i>нормативно-правові акти Верховної Ради України</i>	
2.	<i>нормативно-правові акти Президента України</i>	
3.	<i>нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України</i>	
4.	<i>нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади</i>	
5.	<i>нормативно-правові акти органів місцевої виконавчої влади</i>	
6.	<i>нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування</i>	

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- ❖ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
- ❖ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
- ❖ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.
- ❖ Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1986. № 17. Ст. 343.
- ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
- ❖ Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.

- ❖ Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.
- ❖ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента від 10 червня 1997 року (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. 1997. № 107-108.
- ❖ Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади: затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 року № 731 (зі змінами і допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-п#Text>
- ❖ Про Єдиний державний реєстр нормативних актів: Указ Президента України від 27 червня 1996 року № 468/96 (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. 1996.
- ❖ Порядок ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2001 року № 376 (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. № 78.

Спеціалізована література:

1. Bederman D. J. Custom as a Source of Law. *Cambridge University Press*, 2010. 266 p.
2. Андріанов К. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2002. № 3. С. 27-31.
3. Бариська Я. О., Попович Т. П. Джерела права у зарубіжній правовій доктрині. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 15-17.
4. Білоус О. Ю. Конвенції міжнародної організації праці як джерела трудового права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 20 с.
5. Бірюкова А. Співвідношення звичаю та закону: історичний аналіз. *Право України*. 2008. № 3. С. 41-43.
6. Бовсуновська І. Г. Розвиток наукових поглядів на визнання судового прецеденту (судової практики) як джерела права в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 55-60.
7. Борщевський І. В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 5. С. 3-6.
8. Васянович О. А. Правовий звичай у правових системах сучасності: моногр. Київ: КНЕУ, 2014. 183 с.
9. Гетьман Є. А. Поняття підзаконного нормативно-правового акта та його співвідношення із нормативно-правовим та правовим актами. *Форум права*. 2013. № 3. С. 106-113.
10. Гетьман Є. Кодекс як особливий вид закону. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1. С. 42-50.
11. Головач А. Й. Сутність та особливості джерел права Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 2. С. 12-16.
12. Гримич М. К. Судові акти як джерело адміністративного процесуального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2017. 20 с.

13. Гримич М. К. Щодо системи джерел адміністративного процесуального права України. *Форум права*. 2016. № 5. С. 30-34.
14. Гураленко Н. А. Судовий прецедент у системі джерел права: філософське та теоретичне осмислення: моногр. Чернівці: Рута, 2012. 256 с.
15. Джуринський, О. В. Джерела господарського права України: моногр. Київ: Ліра-К, 2016. 198 с.
16. Делія Ю. В. Джерела (форми) права у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні (загальнотеоретичний аспект). *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 12-17.
17. Делія Ю. В. Ієрархія джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2 (67). С. 16-23.
18. Ільков В. В. Властивості джерел права в адміністративному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 182-184
19. Ільков В. В. Джерела права в адміністративному судочинстві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2017. 36 с.
20. Ільков В. В. Методи дослідження джерел права в адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2017. № 1. С. 60-63.
21. Капінус Р. Ю. Акти глав держав як джерела адміністративного права: моногр. Київ: Юридична думка, 2016. 179 с.
22. Кармазіна К. Ю. Механізм взаємодії джерел континентального та загального права: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 204 с.
23. Козюбра М. Основні форми буття права та взаємовідносини між ними. *Право України*, 2011. № 8. С. 21-31.
24. Коломоєць Т. О. Кодекс як джерело адміністративного права України: історія, сучасність та перспективи: моногр. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 175 с.
25. Константи́й О. В. Джерела адміністративного права України: моногр. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2005. 120 с.
26. Корейба Ю. В. Джерела інформаційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
27. Корунчак Л. А. Генеза та еволюція джерел права: синергетичний підхід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2019. 19 с.
28. Левчишина О. Л. Адміністративний договір в Україні: поняття, ознаки, зарубіжний досвід і пропозиції щодо вдосконалення. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2 (2). С. 117-121.
29. Легин Л. Нормативно-правовой акт как юридический документ: технико-юридическая характеристика. *Leges si Viata*. 2016. № 4, ч. 3. С. 35-38.
30. Ленгер Я. І. Пріоритет нормативно-правового акту як спосіб розв'язання колізії. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 19-24.
31. Луць Л. Уніфікація судової практики – важливий засіб забезпечення належного правосуддя. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 144-150.
32. Луцький Р. П. Ієрархічність правових джерел (нормативних актів) як відображення буття позитивного права. *Часопис Київського університету*

- права. 2012. № 2. С. 18-21.
33. Луцький Р. П. Форми виразу позитивного права та їх ієрархічність. *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (1). С. 74-78.
  34. Мазаракі Н. А. Джерела адміністративного права. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 141-147.
  35. Марченко А. А. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України. *Митна справа*. 2013. № 6. С. 23-28.
  36. Місевич С. В. Джерела канонічного права (теоретико-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук. Чернівці, 2005. 212 с.
  37. Оніщенко Н. Деякі дискусійні питання визначення категорії «джерело права» у сучасній юридичній науці. *Право України*. 2013. № 5. С. 245-252.
  38. Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 29-36.
  39. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 214 с.
  40. Осыченко Е. В. Негосударственные источники права в правовой системе демократического государства: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 172 с.
  41. Пархета А. А. Теоретичні проблеми визначення сутності адміністративного прецеденту як джерела права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 517-523.
  42. Пархоменко Н. Концептуальні основи теорії джерел права. *Право України*. 2017. № 6. С. 9-16.
  43. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2009. 36 с.
  44. Петрученко К. І. Нормативно-правові акти місцевого самоврядування як джерело права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 18 с.
  45. Погребняк С. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 14-25.
  46. Радейко Р. Право як формалізоване явище. *Юридична Україна*. 2013. № 12. С. 49-54.
  47. Решота В. В. Функції джерел адміністративного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 1. С. 103-106.
  48. Саннікова М. В. Декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру в системі джерел права: моногр. Харків: Друкарня Мадрид, 2014. 154 с.
  49. Сердюк І. А. Вживання термінів «правовий акт» і «юридичний акт» у сучасній юридичній науці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 24-27.
  50. Скрипнюк О., Батанов О. Актуальні проблеми теорії джерел конституційного права України (аксіологічні, гносеологічні та онтологічні аспек-

- ти). *Право України*. 2017. № 6. С. 39-52.
51. Слотвінська Н. Д. Судова практика як джерело права: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 203 с.
  52. Тимченко Г. В. Ефективність законодавства як форми права. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 4. С. 36-42.
  53. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права: дис... канд. юрид. наук: Харків, 2004. 18 с.
  54. Тополевський Р. Система джерел права України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 27-33.
  55. Форманюк В. Локальні акти місцевого самоврядування в системі джерел права. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 63-68.
  56. Форманюк В. Судова практика як специфічне джерело права. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 24-27.
  57. Хомюк Н.С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 217 с.
  58. Цимбалістий Т. О. Правова природа актів органу конституційної юстиції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 59-61.
  59. Уварова О. О. Недержавне право: запрошення до дискусії. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 14-32.
  60. Чабан О. М. Форми права, що регулюють міжнародні приватні відносини. *Наше право*. 2015. № 6. С. 176-181.
  61. Шалінська І. В. Акти «м'якого права» у системі джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 20 с.
  62. Шевчук С. Забезпечення єдності судової практики в умовах існування спеціалізованої юрисдикції. *Право України*. 2013. № 9. С. 306-324.
  63. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики: моногр. Харків: Право, 2012. 454 с.
  64. Явтушенко О. В. Теоретико-правовий аналіз похідних джерел мусульманського (ісламського) права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 20-23.

ТЕМА 10. ПРАВОТВОРЧІСТЬ. НОРМОТВОРЧА ТЕХНІКА. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття та ознаки правотворчості. Співвідношення понять «нормотворчість», «правотворчість» та «законотворчість».
2. Функції та принципи правотворчості.
3. Суб'єкти та види правотворчості.
4. Поняття та стадії правотворчого процесу.
5. Нормотворча техніка як різновид юридичної техніки: поняття, елементи, види.
6. Законодавча техніка. Юридична термінологія: поняття, види та функції юридичних термінів.
7. Систематизація нормативно-правових актів: поняття, сутність та призначення:
  - 7.1. облік, інкорпорація та консолідація;
  - 7.2. кодифікація та створення зводу законів як особливі змістовні форми систематизації нормативно-правових актів.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

У межах розгляду семінарського заняття необхідно надати характеристику правотворчості як початкової ланки правового регулювання, пов'язаної із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм. Слід проаналізувати ознаки правотворчості для більш детального та ґрунтовного дослідження правотворчого процесу. Доцільно розглянути правотворчість і з функціональної сторони, що пов'язана з систематизацією нормативно-правових актів, оновленням, уточненням змісту норм права, усуненням прогалин у праві. Розкрити співвідношення понять «нормотворчість», «правотворчість» та «законотворчість».

У наступному питанні пропонується розглянути функції та основні принципи правотворчості (гуманізм, демократизм, законність, науковість тощо), реалізація яких забезпечить якість та ефективність правотворчого процесу.

Під час розгляду питання щодо суб'єктів та видів правотворчості слід звернути увагу на безпосередню правотворчість, тобто правотворчість народу та делеговану правотворчість, яка здійснюється за дорученням вищого представницького органу влади, правотворчість гілок влади та окремо правотворчість глави держави, також доцільно розглянути правотворчість громадських організацій та локальну правотворчість, детально розкрити суб'єктів, охарактеризувати їх повноваження та види актів, що вони видають. Щодо питання видів правотворчості, слід розглянути їх через критерії класифікації,

що надасть більш ґрунтовну та змістовну видову характеристику.

Розглядаючи правотворчість як процес, слід детально розкрити стадії правотворчості, починаючи зі стадії законодавчої ініціативи. Важливо також розглянути повноваження Президента України в частині підписання нормативно-правового акта або процедуру накладення вето. Завершуючи розгляд даного питання, необхідно зупинитися на стадії введення в дію правового акта.

У межах розгляду питання нормотворчої техніки слід розкрити її поняття, види, основні правила та засоби системного викладення змісту нормативно-правового акта. Визначити основну мету нормотворчої діяльності, яка покладена на забезпечення стабільності законодавства. Також доцільно виокремити елементи нормотворчої техніки та з'ясувати їх сутність.

У наступному питанні необхідно розглянути поняття «законодавча техніка», охарактеризувати найбільш важливі засоби і правила законодавчої техніки, приділити увагу співвідношенню понять законодавча техніка та законодавча технологія, з'ясувати спільне та відмінне.

Так, термінологічна система права виступає певним ядром, що об'єднує всі структурні елементи та стилістичні зрізи юридичної мови. Здобувачу вищої освіти при вивченні даного питання необхідно з'ясувати поняття юридичного терміну, розмежувати такі явища як термін і дефініція, визначити основні функції юридичних термінів, як-от відмінність між номінативною та змістовною функцією. Окремо слід розглянути критерії класифікації та види юридичних термінів, їх відмінності.

Далі потрібно розглянути питання систематизації нормативно-правових актів, її сутність та призначення. Здобувачі повині зрозуміти, що процес систематизації дозволяє усунути недоліки, повтори, віднайти застарілі норми в законодавстві. Систематизація нормативно-правової бази є складним та вкрай необхідним процесом, що дозволяє всебічно врахувати характер українського законодавства.

Надалі слід розглянути основні форми або види систематизації, такі як облік, інкорпорація, консолідація та кодифікація. Необхідно надати визначення поняттю облік, встановити головне завдання подібної форми систематизації, зазначити, що об'єктом обліку можуть виступати нормативні, інтерпретаційні, правореалізаційні та правозастосовні акти.

Інкорпорація є ще одним різновидом систематизації національного законодавства, важливим є визначити особливості інкорпорації та перерахувати суб'єктів, що здійснюють даний вид систематизації.

Термін «консолідація» було введено в науковий обіг відносно нещодавно, у зв'язку з цим перед здобувачами вищої освіти постає завдання детального аналізу цього явища, з'ясування особливостей консолідації законодавства, її цілей та результатів такої діяльності.

В останньому питанні здобувач має розкрити визначення кодифікації, розглянути її особливості, адже кодифікація є самостійним видом систематизації і однією з найголовніших особливостей є те, що за допомогою кодифі-

кації можливо розробити нове чинне законодавство за допомогою внесення змін до правових приписів, що містяться у нормативно-правових актах.

Надайте визначення таких понять:

правотворчість, нормотворчість, законотворчість, функції правотворчості, функція первинного регулювання суспільних відносин, функція упорядкування нормативно-правового матеріалу, функція заповнення прогалін у праві, функція відновлення правового матеріалу, законодавча діяльність парламенту, принципи правотворчості, принцип законності, принцип науковості, принцип демократизму, принцип гласності, принцип системності й узгодженості, принцип наступності, принцип професіоналізму, принцип планування, принцип своєчасності правотворчості, принцип використання правового досвіду, принцип гуманізму, конституційна правотворчість, законодавча правотворчість, підзаконна правотворчість, акт правотворчості, правотворчий процес, стадія правотворчого процесу, правотворча ініціатива, передпроектна стадія правотворчого процесу, проектна стадія правотворчого процесу, засвідчувальна стадія правотворчого процесу, інформаційна стадія правотворчого процесу, безпосередня правотворчість держави, судова правотворчість, нормотворча техніка, нормопроектувальна техніка, нормотворчий процес, нормотворча ініціатива, нормотворче планування, нормотворча термінологія, нормотворча помилка, законодавча техніка, законодавча технологія, принципи законотворення, засоби законодавчої техніки, юридичний термін, номінативна функція юридичних термінів, змістова функція юридичних термінів, спеціально-неюридичні терміни, спеціально-юридичні терміни, термінологічна однозначність, систематизація нормативно-правових актів, облік нормативно-правового матеріалу, інкорпорація, офіційна інкорпорація, неофіційна інкорпорація, консолідація, ознаки консолідації, кодифікація, ознаки кодифікації, галузева кодифікація, спеціальна кодифікація, звід законів, юридична техніка, правотворча техніка, правотворча термінологія.

I. Скласти схеми:

- ✓ Поняття, ознаки та принципи правотворчості.
- ✓ Функції правотворчості.
- ✓ Методи і стадії правотворчого процесу.
- ✓ Суб'єкти правотворчості.
- ✓ Види систематизації нормативно-правових актів.
- ✓ Вимоги нормопроектувальної техніки при розробці нормативно-правових актів.
- ✓ Система засобів нормотворчої техніки.

II. Тематика рефератів:

- ◆ «Нормотворча термінологія, правові дефініції, юридичні конструкції: загальні положення».
- ◆ «Правотворення, правотворчість та законотворчість: проблема співвідношення».
- ◆ «Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики».
- ◆ «Пряма правотворчість як вид правотворчості в сучасній Україні».
- ◆ «Нормотворча діяльність органів виконавчої влади в Україні: проблеми реалізації та шляхи вдосконалення».
- ◆ «Форми та методи реалізації функцій держави у сфері правотворчості».

III. Теми есе:

- «Законодавчий процес Верховної Ради України та його етапи».
- «Загальна характеристика форм законодавчої техніки».
- «Національна та міжнародна правотворчість: зміст та напрями вдосконалення».
- «Тенденції розвитку та вдосконалення правотворчості в Україні».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Робота в малих групах. Час – 15 хв. ЗВО поділяться на групи по 4-5 Здобувачів. Кожна група отримує від викладача на картці назву принципу правотворчості (*принцип законності, принцип науковості, принцип демократизму, принцип гласності, принцип системності й узгодженості, принцип наступності, принцип професіоналізму, принцип планування тощо*). Протягом 5 хв. ЗВО радяться в середині малої групи щодо презентації свого принципу правотворчості.

Завдання: за 2 хв. презентувати принцип правотворчості, описуючи, але не називаючи його. Інші здобувачі вищої освіти мають здогадатися, про який принцип правотворчості йдеться та назвати його. Викладач може корегувати відповіді здобувачів вищої освіти у разі потреби.

Інтерактивне завдання №2

Мікрофон. Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач має надати кожному здобувачу вищої освіти можливість коротко і швидко висловити свою думку чи позицію на тему: «Тенденції розвитку та вдосконалення правотворчості в Україні». Висловлює думку чи позицію тільки здобувач вищої освіти, який отримав «уявний» мікрофон.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер.

1.	Кодекс		Кодифікований акт, що містить концептуальні поняття, мету й завдання правового регулювання, принципи, що встановлюють основні напрями регулювання визначеної сфери суспільних відносин. Як правило, такий акт складається з нетипових норм – норм-мети, норм-принципів, норм-дефініцій і забезпечує зв'язок і погодженість норм тих чи інших галузей або інститутів права
2.	Основи законодавства		Кодифікований акт, що визначає правовий статус, завдання і компетенцію державних органів і установ
3.	Статут		Єдиний, зведений, юридично і логічно цільний, внутрішньо узгоджений нормативний акт. Він має складну структуру і великий обсяг, поділяється на частини: загальні й особливу; розділи і глави
4.	Положення		Кодифікований акт, що визначає не правовий статус, а правовий порядок будь-якого виду діяльності
5.	Правила		Кодифікований акт, що регулює діяльність визначених відомств, міністерств, організацій, ту чи іншу сферу управління.

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Види і форми правотворчості держави. До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер:

1.	Правотворення		Діяльність, пов'язана з підготовкою, прийняттям та зміною законодавчих актів. Здійснюється Верховною Радою України
2.	Законодавча діяльність		Правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язана із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм

3.	Підзаконна правотворча діяльність		Спільне прийняття нормативного акта (нормативної угоди) на галузевому, професійному, місцевому, територіальному рівнях
4.	Безпосередня правотворчість		Діяльність, пов'язана з підготовкою і прийняттям підзаконних актів
5.	Санкціонована правотворчість		Видання нормативно-правового акта за уповноваженням, яке виходить із закону, або за прямим дорученням одного (вищого) органу держави іншому (нижчому) зі збереженням певної системи контролю з боку вищого органу за реалізацією делегованих повноважень
6.	Спільна правотворчість (нормативні угоди)		Полягає у виробленні та прийнятті нових нормативно-правових актів уповноваженими органами держави і посадовими особами
7.	Делегована правотворчість		Полягає в утвердженні актів, прийнятих організаціями громадянського суспільства – недержавними об'єднаннями: суспільними (партіями, профспілками та ін.) і комерційними (акціонерними товариствами та ін.), або в попередньому дозволі щодо їх видання
8.	Нормотворення трудових колективів		Примикає до правотворчості державних органів і водночас утворює особливий, відокремлений від держави вид правотворчої діяльності. Право створювати і приймати нормативно-правові акти (рішення) надається представницьким органам місцевого самоврядування і посадовим особам муніципальних утворень міста, селища, села
9.	Правотворчість органів місцевого самоврядування		Виражається в розробці і прийнятті статутів, у яких визначаються права й обов'язки об'єднання або організації, порядок їх діяльності, реорганізації та ліквідації
10.	Правотворчість		Всі форми й засоби виникнення, розвитку та зміни права, у тому числі і правотворчість
11.	Нормотворення громадських об'єднань (організацій)		Діяльність державних і комерційних підприємств, установ, організацій, спрямована на розвиток норм трудового права, які поширюють свою дію лише на відносини одного підприємства, установи, організації, де їх схвалено

Практичне завдання №3

Заповнити таблицю. Розподілити у відповідні колонки загальні та спеціальні принципи правотворчості.

№	Принципи правотворчості	Загальні принципи	Спеціальні принципи
1.	Врахування місцевого досвіду		
2.	демократизм		
3.	старанність підготовки нормативно-правових актів		
4.	професіоналізм		
5.	гуманізм		
6.	поєднання динамізму та стабільності		
7.	оперативність		
8.	гласність		
9.	науковість		
10.	законність		
11.	техніко-юридична досконалість		
12.	системність		
13.	плановість		

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- ❖ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента від 10 червня 1997 року (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. 1997. № 107-108.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.).

- Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
  - ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
  - ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
  - ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
  - ❖ Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.

Спеціалізована література:

1. Kolodkina A., Lazarenko V., Ponomarev O. State financial control: problems and solutions. *Sciences of Europe*. 2016. № 9, ч. 3. С. 25-28.
2. Kroytor V. Combining of the free exercise of material and procedural rights by the parties to legal proceedings with procedural activity of the court as a principle of civil judicial proceedings: concept and maintenance. *Sciences of Europe*. 2016. № 10, ч. 1. С. 60-67.
3. Timoshenko A., Zinchenko O. The legal nature of settlement agreement in the civil and arbitration procedure. *Sciences of Europe*. 2016. № 10, ч. 1. С. 57-60.
4. Антонова Н. А. Правотворчество органов местного самоуправления: моногр. Москва: ЮНИТИ, 2008. 165 с.
5. Баранов В. М. Преамбула нормативного правового акта (доктрина, практика, техника): моногр. Москва: Юрлитинформ, 2014. 247 с.
6. Береза В. Правове регулювання співробітництва України з Європейським Союзом в сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 27-32.
7. Берназюк Я. О. Конституційні основи правотворчості президента України: моногр. Київ: Гельветика, 2013. 511 с.
8. Биля І. Нормотворча техніка: поняття і загальна характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 24-27.
9. Бірюк Л. Науково-експертний висновок як засіб застосування доктринального тлумачення у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 33-39.
10. Богачов С. В. Законотворчість: необхідність термінологічного вдосконалення. *Наше право*. 2014. № 1. С. 10-12.
11. Буряк Я. Я. Правотворчість місцевих державних адміністрацій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 6. С. 31-38.
12. Волошенюк О. В. Гармонізація та уніфікація законодавства як форми

- зближення правових систем. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 3-7.
13. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види: моногр. Харків: Право, 2012. 192 с.
  14. Головач І. В. Використання терміна «аудит» у науковій літературі та нормативно-правових актах. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 77-83.
  15. Грималюк П. О. Делегована правотворчість: теоретико-прикладні засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
  16. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 97-115.
  17. Гусаров С. М. Законотворчість і законодавчий процес в Україні: моногр. Харків: Золота миля, 2014. 412 с.
  18. Дашковська О. Референдум як інститут безпосередньої демократії: досвід зарубіжних країн. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 235-240.
  19. Дмитриева А., Беляева И. Организационно-правовые основы деятельности органов, обеспечивающих государственную защиту. *Sciences of Europe*. 2016. № 9, ч. 3. С. 22-25.
  20. Ільченко С. Актуальні проблеми, пов'язані із об'єднанням матеріалів досудового розслідування. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. С. 199-203.
  21. Кагадій М. І. Конституції зарубіжних країн близького зарубіжжя як об'єкт порівняльного правознавства. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 31. С. 53-59.
  22. Калашник О. М. Прогалини в цивільному процесуальному праві та їх усунення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
  23. Капітаненко Н. П. Особливості юридичної відповідальності громадських об'єднань за правопорушення у сфері публічного управління та адміністрування. *Держава та регіони*. 2017. № 2. С. 68-73.
  24. Карпунцов В. В. Функціонування спеціалізованих антикорупційних інституцій в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення. *Держава та регіони*. 2017. № 2. С. 74-78.
  25. Коваленко Т. О. Проблеми законодавчого забезпечення реалізації принципу законності у регулюванні земельних відносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 34 с.
  26. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 103-109.
  27. Кравчук В. Особливості конституційно-правового статусу суддів Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 110-112.
  28. Кройтор В. Сочитание состязательности и процессуальной активности

- суда как принцип гражданского судопроизводства. *Sciences of Europe*. 2016. № 8, ч. 2. С. 119-128.
29. Кудрявцева В. В. Кодифікація інвестиційного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 228 с.
  30. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 284 с.
  31. Кучинська О. П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 37 с.
  32. Лемак В. Проблеми інституційної незалежності Конституційного Суду України: уроки європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 113-117.
  33. Ленгер Я. І. Пріоритет нормативно-правового акту як спосіб розв'язання колізії. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 19-24.
  34. Лепех Ю. Питання про співвідношення понять «правотворчість» та «нормотворчість». *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 855. С. 225-231.
  35. Лешкович Т. Індивід як суб'єкт міжнародного публічного права. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 7-14.
  36. Ліпкан В. А. Систематизація інформаційного законодавства України: моногр. Київ: О. С. Ліпкан, 2012. 303 с.
  37. Мазуренко А., Колесник С. Правотворческая форма антикоррупционной политики в условиях децентрализации государственной власти. *Sciences of Europe*. 2016. № 2, ч. 2. С. 131-133.
  38. Малярчук Л. Порівняльний аналіз заяв до Європейського Суду з прав людини та конституційної скарги до конституційного трибуналу Польщі. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. № 3, ч. 1. С. 8-15.
  39. Мандель Р. До розуміння принципів права. *Sciences of Europe*. 2016. № 4, ч. 2. С. 100-103.
  40. Мандюк О. О. Введення в дію індивідуальних адміністративних актів. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 151-156.
  41. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 118-121.
  42. Матвеева Л. Г. Транзитивність у правовій сфері: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 327 с.
  43. Мусієвський В. Є. Правотворчість судової влади: перспективи впровадження в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 25-29.
  44. Навора Ю. Роль верхньої палати в законодавчому процесі в двопалатних парламентах. *Юридична Україна*. 2012. № 2. С. 32-36.
  45. Невмержицька Н. О. Уніфікація як спосіб удосконалення законодавств.

- Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 4. С. 63-70.
46. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади здійснення опосередкованого впливу громадськості на нормопроектну діяльність Президента України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 52-58.
  47. Нестерович В. Ф. Петенційна форма впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у США. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 96-102.
  48. Нестерович В. Ф. Поняття народної правотворчої ініціативи: наукові підходи та законодавча практика. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 11. С. 137-143.
  49. Нечипоренко А. О. Нормотворчість в Україні: поняття, види, напрямки удосконалення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 21 с.
  50. Нігреєв О. О. Правотворчість у міжнародному праві: до питання про визначення. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 4. С. 35-42.
  51. Панчук І. О. Правосвідомість як фактор утвердження демократичних основ державного та суспільного ладу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
  52. Панькова З. Л. Правове положення органів, які здійснюють надання адміністративних послуг у сфері економіки. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 69-72.
  53. Параниця С. П. Суть нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 8. С. 65-71.
  54. Петришина М. О. Становлення та розвиток інституту правового моніторингу в Україні: проблеми та перспективи. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 25-32.
  55. Петров А. О содержании понятия правовой культуры. *Sciences of Europe*. 2016. № 7, ч. 2. С. 140-146.
  56. Плавич В. П. Сучасна правотворчість: проблеми теорії і методології: [моногр. дослідж.]. Одеса: Астропринт, 2013. 274 с.
  57. Плавич В. П. Феномен нормотворчості та його співвідношення із суміжними категоріями: правотворчість, законність, правотворчий та законотворчий процеси. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 11-16.
  58. Приходько Х. Роль правових позицій Конституційного Суду України у становленні та розвитку доктрини конституційного процесу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 43-54.
  59. Прієшкіна О. В. Гласність як відображення демократичних засад конституційного ладу: теоретичні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 224-230.
  60. Пучкова В. Особенности реализации конституционного права на охрану здоровья и медицинскую помощь для иностранных граждан. *East European Science Journal*. 2016. № 9, ч. 2. С. 119-122.

61. Росік Т. В. Судова практика конституційного суду України та її роль у правотворчості України. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 50-55.
62. Селіванов А. Законодавча влада і конституційне правосуддя в Україні. *Право України*. 2004. № 9. С. 34-36.
63. Селіванов А. Судовий конституціоналізм як ціннісна категорія інтеграційного напрямку конституціоналізації. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 116-119.
64. Скомороха В. Судовий конституціоналізм в аспекті співвідношення конституційної та конвенційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 40-48.
65. Скріль С. Конституційні принципи реформування політичних систем країни Центральної та Східної Європи. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 33-37.
66. Славова Н. О. Генезис поглядів на правотворчість у працях мислителів античності. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 18-22.
67. Сліденко І. Релятивність базисних категорій сучасного конституційного права (конституційний лад). *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 33-42.
68. Соловьев С. Законность регионального и местного нормотворчества. *Законность*. 2003. № 3. С. 2-6.
69. Соляр С. Систематизація законодавства України у сфері об'єднання громадян. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 35-45.
70. Стасюк О. Л. Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні. *Держава та регіони*. 2017. № 3. С. 53-57.
71. Стефанов С. Деякі аспекти правового регулювання проекту «Електронний Суд» в ході його реалізації в юридичному процесі України. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. С. 165-171.
72. Стрельцова О. В. Механізм секторальної гармонізації законодавства України з правом ЄС у сферах свободи, безпеки і юстиції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 5-14.
73. Таепов Ф. Б. Правовая экспертиза как необходимый элемент законотворчества. *Законодательные исследования*. 2011. Вып. 7. С. 83-92.
74. Тарасюк Т. М. Закони як джерела права соціального захисту України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 131-136.
75. Теплюк М. Введення в дію конституційних законів: проблемні питання. *Право України*. 2012. № 8. С. 132-138.
76. Теплюк М. О. Правотворчість як діяльність, пов'язана з правом. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 90-97.
77. Тиха А. П. Актуальні питання законодавчого регулювання нормотворчої діяльності в Україні на сучасному етапі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 43-48.
78. Федоров І. О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства

- України: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2006. 186 с.
79. Хованская Г. П. Законотворчество на службу людям. *Жилищное и коммунальное хозяйство*. 2013. № 5. С. 12-15.
  80. Чеботарьов С. С. Гуманізм як принцип права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 205-210.
  81. Члевик О. Особливості свободи як принципу конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 55-66.
  82. Шершун К. П. Євроінтеграція у світлі конституційного регулювання економічних відносин. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 24. С. 97-101.
  83. Юрах В. М. Про перспективу кодифікації законодавства стосовно фінансування виборчого процесу. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 108-114.
  84. Яковюк І. Адаптація і гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 29-42.
  85. Яценко Р. Ю. Правотворчість в умовах перехідного суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 18.

ТЕМА 11. СИСТЕМА ПРАВА І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА

Семінарське заняття – 6 год.

1. Система права: поняття, ознаки та її структурні елементи.
2. Публічне і приватне право.
3. Галузь права: поняття, критерії утворення галузей права.
4. Поняття, ознаки та класифікація інститутів права.
5. Поняття, ознаки та структура норми права. Співвідношення норми права з нормами моралі, корпоративними, релігійними, політичними нормами.
6. Класифікація норм права: види та їх характеристика. Спеціалізовані норми права.
7. Способи (прийоми) викладення елементів норм права в приписах статей нормативно-правових актів. Співвідношення норми права і припису статті нормативно-правового акта.
8. Система законодавства: поняття, ознаки та структура. Співвідношення системи права і системи законодавства.
9. Співвідношення норм міжнародного і національного права.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Семінарське заняття слід розпочати з визначення системи права та характеристики її ознак. Поняття «система права» слід відрізнити від поняття «правова система», яке є більш широким за своїм змістом. Крім системи права, правова система охоплює правосвідомість, правові відносини, правові форми діяльності держави та інші правові явища. При характеристиці системи права слід пам'ятати, що вона є явищем об'єктивного характеру, що складається не довільно, а у зв'язку із системою існуючих суспільних відносин. Поняття «система права» слід відрізнити від поняття «правова система», яке є більш широким за своїм змістом. Крім системи права, правова система охоплює правосвідомість, правові відносини, правові форми діяльності держави та інші правові явища. У відповіді слід назвати характерні риси системи права, охарактеризувати кожен із структурних елементів системи права (норми, інститути, підгалузі та галузі).

У наступному питанні слід охарактеризувати галузі приватного і публічного права, перерахувати основні ознаки, виокремити критерії поділу права на приватне і публічне, розкрити підстави розмежування приватного і публічного права.

Провідною складовою частиною системи права є галузь права. В цьому питанні здобувач має визначити поняття галузі права, внутрішню будову галузі права, перерахувати ознаки та види галузей права. При характеристиці

галузі права слід приділити увагу критеріям їх формування (єдність предмета і методу правового регулювання, правовий режим тощо).

Одним із структурних елементів внутрішньої будови галузі права є інститут права, який необхідно всебічно дослідити, визначити поняття інституту права, перерахувати основні ознаки, виділити критерії класифікації та види інститутів права.

В межах наступного питання слід розглянути зміст норми права як загальнообов'язкового формально визначеного правила поведінки, що встановлюється чи санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин. Після цього слід перейти до аналізу загальних ознак соціальних норм та специфічних ознаки, що відрізняють норми права від інших соціальних норм. Характеристика системності, загальної обов'язковості, формальної визначеності, забезпеченості владою держави, нормативності та інших ознак досягається поясненням їх внутрішньої суті з відповідними прикладами та порівняннями. В рамках відповіді на це питання необхідно також визначити роль норми права в механізмі соціального регулювання і чинники, якими вона обумовлена. Слід висвітлити так звану «класичну структуру норми права», що складається з гіпотези, диспозиції та санкції, дати визначення кожного з цих елементів та здійснити їх класифікацію. Після цього бажано розглянути приклади різноманітних норм права, що містять лише два, а подекуди і один елемент з трьох. Бажано визначити взаємозв'язок між структурою норми права та галуззю права, до якої вона відноситься. Також важливо звернути увагу на інші різновиди соціальних норм такі як норми моралі, корпоративні, релігійні, політичні та інші норми. З'ясуйте їх спільні та відмінні риси.

Відповідаючи на наступне питання семінарського заняття, необхідно надати детальну класифікацію класичних норм права за різними критеріями (галуззю права, суб'єктом встановлення, терміном дії тощо). Кожен з різновидів має підкріплюватися конкретними прикладами. Відповідь на це питання має сприяти усвідомленню усього різноманіття норм права та їх ролі в механізмі правового регулювання. Також необхідно розглянути спеціалізовані (некласичні) норми права. Наводячи конкретні приклади, поясніть в чому проявляється їх нетиповість та спеціалізованість. Поясніть природу сутність та значення неklasичних норм права, здійсніть їх класифікацію. Розкрийте на прикладах окремі види відправних норм, системо-зберігаючих та системо-спрощуючих норм.

Предметом наступного питання є розгляд способів викладу елементів норм права у статтях нормативно-правових актів, які можна класифікувати залежно від повноти викладу (ступеня визначеності) та рівня узагальнення. Потрібно проаналізувати співвідношення норми права і припису статті нормативно-правового акта.

Далі слід перейти до загальної характеристики внутрішньої побудови права України, надавши характеристику таким галузям права, як: конституційне, конституційно-процесуальне, адміністративне, адміністративно-

процесуальне, кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільне, цивільно-процесуальне, трудове, міжнародне тощо.

Наступним питанням цієї теми є спільні та відмінні риси системи права та системи законодавства. В межах цього питання необхідно надати розгорнуту відповідь, враховуючи те, що система права є втіленням його внутрішньої структури, а система законодавства – зовнішнім вираженням права. Окремо слід охарактеризувати систему юридичних наук як систему знань про державно-правові явища через її співвідношення з системою права та системою законодавства.

Важливим при розгляді теми є питання щодо структури системи законодавства. Слід почати з визначення поняття законодавства та навести і охарактеризувати ознаки системи законодавства: генетичний зв'язок з системою права, цілісність, узгодженість, диференціація та структурованість.

В системі законодавства унітарної держави слід виділяти три групи: горизонтальний поділ, вертикальний та функціональний. Охарактеризувати горизонтальну структуру законодавства (галузеве та міжгалузеве), вертикальну (ієрархічну) структуру за юридичною силою нормативних актів, та функціональну структуру – первинні нормативно-правові акти та вторинні.

Надайте визначення таких понять:

система права, законодавство, система законодавства, система юридичних наук, правова система, структура системи права, норми права, технічні норми, корпоративні норми, державний примус, соціальні норми, техніко-юридичні норми, норми моралі, корпоративні норми, класичні норми, загальні норми права, спеціалізовані норми права, імперативні норми, диспозитивні норми, заохочувальні норми, рекомендаційні норми, матеріальні норми, процесуальні норми, регулятивні норми, охоронні норми, дозвільні норми, заборонні норми, норма-розпорядження, уповноважувальні норми права, абсолютно визначені і відносно визначені норми права, норми приватного та публічного права, постійні норми права, тимчасові норми права, структура норми права, гіпотеза, позитивна гіпотеза, негативна гіпотеза, змішана гіпотеза, абсолютно-визначена гіпотеза, відносно-визначена гіпотеза, проста гіпотеза, складна гіпотеза, альтернативна гіпотеза, диспозиція, абсолютно-визначена диспозиція, відносно-визначена диспозиція, безальтернативна диспозиція, проста, описова, відсильна, банкетна, змішана диспозиція, альтернативна диспозиція, абстрактна, конкретна диспозиція, санкція, абсолютно-визначена санкція, відносно-визначена санкція, альтернативна санкція, складна санкція, проста санкція, норми-засади, норми-завдання, норми-принципи, колізійні норми, оперативні норми, норми-дефініції, норми-строки, норми-презумпції, норми-преюдиції, норми-фікції, нормативний припис, способи (прийоми) викладу норм права в статтях нормативно-правових актів, прямий спосіб викладу норм права в статтях нормативно-правових актів, відсильний спосіб викладу норм права в статтях нормативно-правових ак-

тів, бланкетний спосіб викладу норм права в статтях нормативно-правових актів, інститути права, підгалузі права, галузі права, регулятивні інститути, охоронні інститути, галузеві інститути, комплексні інститути, інститут матеріального права, інститут процесуального права, предмет правового регулювання, метод правового регулювання, імперативний метод, диспозитивний метод, дозвіл, заборона, владне зобов'язання, заохочення, структура системи законодавства, інститут законодавства, галузь законодавства, публічне право, приватне право, публічно-правові відносини, ознаки публічного права, ознаки приватного права, суб'єктами приватного права, суб'єкт публічного права, базова галузь права, профільюючі галузі права, спеціальні галузі права, комплексні галузі права, галузь матеріального права, галузь процесуального права, конституційне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право, трудове право, кримінально-виконавче право, міжгалузевий інститут права, субінститут права, національне право, інститут законодавства, міжнародне право, мораль, звичай, релігія.

I. Скласти схеми:

- ✓ Структура системи права.
- ✓ Принципи формування системи права.
- ✓ Загальні ознаки системи права та їх характеристика.
- ✓ Класифікація галузей права.
- ✓ Основні галузі права: загальна характеристика.
- ✓ Спільні та відмінні риси системи права та системи законодавства.
- ✓ Співвідношення норм міжнародного і національного права.
- ✓ Види правових норм.
- ✓ Способи викладення норм права у приписах статей нормативно-правових актів залежно від рівня узагальнення.
- ✓ Спеціалізовані норми права: природа та особливості.
- ✓ Структура норми права.

II. Тематика рефератів:

- ◆ «Система законодавства: загальнотеоретична характеристика».
- ◆ «Система права та система законодавства: співвідношення та перспективи розвитку».
- ◆ «Загальна характеристика основних галузей права».
- ◆ «Конституція України в ієрархічній структурі законодавства».
- ◆ «Система права та правова система: особливості взаємозв'язку та взаємовпливу».
- ◆ «Міжгалузеві інститути в системі права України: загальнотеоретична характеристика».
- ◆ «Стабільність як умова ефективності законодавства України».
- ◆ «Чинники формування та розвитку системи законодавства».

- ◆ «Системно-структурний підхід під час вивчення окремих галузей права».
- ◆ «Основні види структурної організації законодавства».
- ◆ «Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин».
- ◆ «Категорія «структура норми права» як основа його нормативності».
- ◆ «Вітчизняні погляди на структуру норми права».

III. Теми есе:

- «Норма права як основна ланка реалізації права».
- «Чинність і дія норм права в теорії «чистого правознавства» Г. Кельзена». «Нормативність права як соціальна цінність».
- «Норма права в системі соціального регулювання».
- «Норми права і принципи права: природа, особливості, співвідношення».
- «Загальні та специфічні ознаки норм права».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Гра передбачає оволодіння словниковим запасом з вивченої теми «Система права і система законодавства».

Grabamminute – гра, в якій здобувачу вищої освіти надається 1 хвилина, для представлення терміну, написаного на інтерактивній картці. Учасник має надати найбільше інформації про даний предмет/термін, його значення, використання, тощо. При цьому активну роль грає решта групи, яка має вгадати слово. Учасники з однієї групи можуть змінюватись протягом всієї гри. Перемогу отримує та група, яка вгадає більшу кількість термінів, при цьому не можна використовувати корінь слова або однокорінні слова.

Особливості гри: покращується навички швидкого реагування, критичного мислення.

Терміни для інтерактивних карток: *система права, законодавство, система законодавства, правова система, норми права, інститути права, підгалузі права, галузі права, конституційне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право, трудове право, кримінально-виконавче право.*

Інтерактивне завдання №2

Гра передбачає оволодіння інформацією з вивченої теми «Система права і система законодавства».

Істинне/хибне – гра, в якій здобувачі вищої освіти розподіляються на 2-3 команди, викладач зачитує інформацію з теми, наприклад «Адміністративне

право є інститутом права». Командам надається 1 хвилина для обговорення інформації. Відповідає та команда, яка першою підняла руку, бал зараховується лише за правильну відповідь. Перемагає та команда, яка набрала найбільшу кількість балів.

Гру доцільно проводити наприкінці останнього заняття з теми для актуалізації вивченої інформації та перевірки засвоєних здобувачами знань.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Перераховані ознаки публічного і приватного права необхідно розподілити у відповідні колонки таблиці.

№	Ознаки	Ознаки публічного права	Ознаки приватного права
1.	Характеризується одностороннім виявленням волі суб'єктів права		
2.	Орієнтується на задоволення приватних інтересів		
3.	Допускає широке використання договірної форми регулювання		
4.	Регулює відносин між державними органами або між державою і приватними особами (між нерівними суб'єктами)		
5.	Властивий диспозитивний метод правового регулювання (координаційні способи впливу)		
6.	Характеризується перевагою директивнообов'язкових норм, котрі розраховані на пряме застосування санкцій, пов'язані із обмеженнями використання ресурсів		
7.	Орієнтується на задоволення загальних інтересів		
8.	Немайнові відносини		
9.	Регулює відносини приватних осіб між собою (між рівними суб'єктами)		
10.	Характеризується вільним виявленням волі усіх сторін		
11.	Містить норми, звернені до суб'єктивного права, що гарантуються державою (судовий захист		

	тощо)		
12.	Відносини рівносторонні, їхні суб'єкти – юридично рівні		
13.	Властивий імперативний метод правового регулювання (субординаційні способи впливу)		
14.	Майновий характер відносини між суб'єктами;		
15.	Характеризується переваженням диспозитивних норм, що розраховані на самовідповідальність за своїми обов'язками та діями;		
16.	Ієрархічні відносини між юридично підпорядкованими суб'єктами		
17.	Містить норми загальні й безособові, що мають нормативно-орієнтувальний вплив		

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Види норм права.

За функціями			
<i>регулятивні</i>			
За способом правового регулювання			
		<i>заборонні</i>	
За методом правового регулювання			
		<i>диспозитивні</i>	
За обсягом			
		<i>виключні</i>	
За підсистемами права			
		<i>норми приватного права</i>	
За належністю до матеріального і процесуального права			
<i>норми матеріального права</i>			
За часом дії			
		<i>тимчасові</i>	

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160).
- ❖ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
- ❖ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.
- ❖ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.

Спеціалізована література:

1. Baltag D., Ichim G. Dreptul suplu – valoare indispensabilă de regenerare a sistemului juridic. *Legea si Viata*. 2017. № 9, ч. 1. С. 11-18.
2. Byelov D. «Legal space of the state», «constitutional space of the state»: value legal categories. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2, ч. 1.

- С. 42-46.
3. Edilieva M. Directions of improvement of the state information policy during modernization of the political system. *Evropský politický and law diskurz*. 2017. Svazek 4., 5. vydání. С. 137-143.
  4. Gureu V. Rolul principiilor în sistemul administrației ministeriale: prioritate națională a statului pentru integrarea europeană. *Legea si Viata*. 2017. № 7, ч. 1. С. 22-26.
  5. Kolodkina A., Lazarenko V., Ponomarev O. State financial control: problems and solutions. *Sciences of Europe*. 2016. № 9, ч. 3. С. 25-28.
  6. Lapkin A. Pre-judicial investigation in system of functions of prosecutor's office in Ukraine. *Legea si Viata*. 2016. № 5, ч. 3. С. 31-35.
  7. Lipitchuk O. Judicial system in the interwar Poland (1918-1939): the sources of the research. *Legea si Viata*. 2017. № 11, ч. 2. С. 94-99.
  8. Lukyanova H. Complementary-holistic concept of law-understanding in the system of legal knowledge. *Legea si Viata*. 2017. № 2, ч. 2. С. 70-73.
  9. Ryabova M. Legal relationship as a system. *Sciences of Europe*. 2017. № 18, ч. 2. С. 61-63.
  10. Tsybulnik N. Administrative and legal basis implementation of public procurement. *Sciences of Europe*. 2017. № 19, ч. 2. С. 35-38.
  11. Агафонова Н. Система основных процедур и стадий конституционного реформационного процесса. *Legea si Viata*. 2016. № 11, ч. 2. С. 3-6.
  12. Апаров А. М. Адміністративно-процесуальне право: формування концепції галузі права. *Право та державне управління*. 2013. № 3. С. 27-30.
  13. Битяк Ю., Бойко І., Писаренко Н. Система адміністративного права. *Право України*. 2017. № 12. С. 173-183.
  14. Бошицький Ю. Л. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: моногр. Київ: Кондор, 2012. 616 с.
  15. Воронин М. В. Основания и проявления системности права: моногр. Москва: ЮРЛИТИНФОРМ, 2016. 196 с.
  16. Гетьман Є. Консолідація як форма систематизації законодавства України. *Вісник Національної академії наук України*. 2015. № 3. С. 21-28.
  17. Гончарук О. В. Дихотомія права: право публічне та право приватне: дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2005. 207 с.
  18. Довгерт А. С. Система приватного права України між минулим та майбутнім. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 64-67.
  19. Дупай Я. М. Доступність законодавства – передумова правової поінформованості суспільства. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 38-44.
  20. Іванченко О. П. Систематизація законодавства: особливості сучасного етапу розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 11. С. 39-46.

21. Карашук К. Поняття та проблеми кодифікації законодавства України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 124-131.
22. Кравченко Н. В. Становлення інституту вітчизняного омбудсмена з прав інвалідів: імплементація міжнародно-правових принципів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 153-158.
23. Лук'янов Д. В. Права людини в релігійних правових системах. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 30-34.
24. Лук'янов Д. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 27-35.
25. Мельник О. Г. Фактичні склади як система юридичних фактів, що є підставою виникнення та зміни правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 19-21.
26. Носенко О. В. Інститути конституційного права України: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 206 с.
27. Олейников С. М. До аналізу чинників системи законодавства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2015. Вип. 2. С. 17-25.
28. Осипов М. Ю. Понятие, основные структурные элементы и формы систематизации законодательства. *Право и политика*. 2011. № 3. С. 448-457.
29. Основы публичного права: моногр. / М. Ориу; [сост.: Р. С. Куракин и др.]. Москва: ИНФРА-М, 2013. 572 с.
30. Павко А. Джерела права у правових системах сучасного світу. *Віче*. 2010. № 8. С. 11-14.
31. Павлюк А. Правова, реальність як нормативно – ціннісна та/або метанормативна система. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. С. 107-120.
32. Пархоменко Н. Взаємодія міжнародного, європейського та національного права: теоретичні засади. *Право України*. 2014. № 5. С. 52-61.
33. Петришин О. В., Погребняк С. П. Система права: загальнотеоретична характеристика. *Право України*. 2017. № 5. С. 9-17.
34. Петров Д. Е. Дифференциация системы права / Д. Е. Петров; под ред. И. Н. Сенякина. Саратов: Изд-во ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия», 2014. 160 с.
35. Петров Д. Е. Отрасль права: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001. 205 с.
36. Пляхимович И. И. Свод законов Беларуси: основные черты. *Государство и право*. 2011. № 6. С. 67-75.
37. Погребняк С. П. Поділ права на публічне і приватне (загальнотеоретичні аспекти). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Вип. 12. С. 3-17.

38. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 44-56.
Рудик П. А. Суб'єкти внесення змін до Конституції України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 90-97.
39. Саракуца М. О. Система джерел права Європейського союзу. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 27-31.
40. Светличная Ю. Систематизация и модернизация инвестиционного законодательства Украины. *Leges si Viata*. 2017. № 10, ч. 2. С. 76-79.
41. Селіванов В. Розмежування і взаємодія публічного і приватного права в системі права України. *Право України*. 1996. № 12. С. 27-31.
42. Семініхін І. В. Правова доктрина в релігійних системах (на прикладі мусульманського права). *Форум права*. 2013. № 3. С. 552-266.
43. Сивий Р. Б. Приватне право в системі права України: поняття, критерії виокремлення, структура: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 231 с.
44. Сібільов М. Цивільно-правовий договір як регулятор суспільних відносин. *Право України*. 2014. № 2. С. 34-44.
45. Соляр С. Систематизація законодавства України у сфері об'єднання громадян. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 35-45.
46. Сорокин В. Д. К понятию правовой системы. *Правоведение*. 2003. № 2. С. 11-13.
47. Суходубова І. В. Стабільність і динамізм законодавства: загальна характеристика понять та сутність взаємозв'язку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 130-137.
48. Суходубова І. Гармонійне співвідношення стабільності і динамізму законодавства як умова його якості та ефективності. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 329-336.
49. Тополевський Р. Б. Регіональна система джерел права (на прикладі Європейської правової системи). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 23. С. 23-32.
50. Тополевський Р. Система джерел права України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 27-33.
51. Федоренко В. Система конституційного права України: поняття, генезис і структура. *Право України*. 2017. № 5. С. 18-26.
52. Федоренко В. Теоретико-методологічні проблеми системи сучасного конституційного права України. *Право України*. 2007. № 2. С. 21-25.
53. Яковюк І. Система джерел права Європейського Союзу: загальна характеристика. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 209-220.

ТЕМА 12. ПРАВОВІДНОСИНИ

Семінарське заняття – 4 год.

1. Правовідносини: поняття, ознаки та класифікація видів.
2. Суб'єкти правовідносин: поняття та види.
3. Правосуб'єктність: поняття, елементи та їх характеристика. Правовий статус особи.
4. Поняття і види об'єктів правовідносин. Моністична та плюралістична теорії об'єкта правових відносин.
5. Зміст правовідносин: юридичний та фактичний елементи.
6. Юридичний факт: поняття, ознаки та класифікація. Юридична фікція, правова аксіома, преюдиція як специфічні юридичні факти.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Розгляд першого питання теми слід розпочати з визначення соціальних відносин, а також зазначити їх види (матеріальні, правові, політичні, моральні тощо). Після цього доцільно перейти до загальної характеристики правових відносин. Необхідно надати визначення поняття «правовідносини», а також зазначити два основних підходи до інтерпретації правовідносин. Важливо зазначити ознаки правовідносин, оскільки вони є сутністю поняття (обумовленість правом, свідомий та вольовий характер, забезпечення їх реалізації з боку держави, виникнення, тривалість, зміну, призупинення, припинення або відновлення на основі норм права тощо). Зважаючи, що правовідносини можуть виникнути лише за наявності необхідних передумов, слід зосередити увагу на матеріальних та юридичних передумовах виникнення правовідносин. Завершуючи відповідь на питання, необхідно зазначити класифікацію правовідносин за різними критеріями (за галузевою ознакою, за рівнем індивідуалізації суб'єктів, за розподілом прав та обов'язків суб'єктів, кількісним складом суб'єктів, функціями в механізмі правового регулювання, за характером обов'язків, за характером волевиявлення сторін, за часом тривалості, за субординацією в правовому регулюванні тощо) та навести приклади.

Розгляд другого питання семінарського заняття необхідно розпочати з термінологічного визначення структури правовідносин. Також необхідно показати, що правові відносини є складним явищем, яке має внутрішню організацію та складається з таких елементів, як суб'єкт, об'єкт та зміст правовідносин. У межах питання важливим є розгляд визначення поняття суб'єктів правовідносин, після чого слід навести їх класифікацію з наведенням прикладів.

Розгляд теми передбачає також розкриття категорії правосуб'єктності через призму аналізу її окремих елементів (правоздатності, дієздатності та деліктоздатності). Розкрити соціальну та юридичну сторону поняття. Розгля-

даючи категорію «правоздатність», необхідно звернути увагу на види правоздатності (загальну, галузеву та спеціальну). Переходячи до аналізу дієздатності, необхідно надати визначення поняття, а також звернути увагу на рівні дієздатності та фактори, які впливають на них. У межах питання слід розглянути категорію «правочиноздатність», після цього проаналізувати деліктоздатність як складовий елемент правосуб'єктності. Важливо звернути увагу на особливостях вступу до правовідносин окремих категорій фізичних та юридичних осіб. Правосуб'єктність фізичних та юридичних осіб втілюється у їх правовому статусі, а правовий статус державних органів – в їх компетенції. Тому, розглядаючи зазначене питання, необхідно звернутись до характеристики цих елементів, зокрема, надати визначення поняття «правовий статус», а також зазначити його види.

У межах наступного питання семінарського заняття необхідно надати визначення поняття «об'єкт правовідносин» та проаналізувати окремі їх різновиди з точки зору моністичної та плюралістичної теорії. Звернути увагу на співвідношення понять «об'єкт правовідносин» та «об'єкт права».

Щодо змісту правовідносин, то він знаходить своє відображення у взаємних правах та обов'язках суб'єктів правовідносин. Розглядаючи зазначене питання, необхідно надати характеристику юридичного та матеріального елементу змісту правовідносин. При характеристиці питання, надати визначення категоріям «суб'єктивне право» та «юридичний обов'язок». Переходячи до суб'єктивного права, слід розкрити структурну побудову та здійснити характеристику його видів. Розглядаючи юридичний обов'язок як складову змісту правовідносин, слід визначити елементи поняття, а також навести приклади, після цього перейти до характеристики фактичного змісту правовідносин.

Надаючи відповідь на останнє питання, слід, у першу чергу, визначити юридичні факти як такі конкретні життєві обставини, з котрими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин¹. Розглядаючи питання, доцільно розглянути матеріальну і нормативну (формально-юридичну) основу юридичних фактів. Після цього необхідно здійснити характеристику ознак, притаманних зазначеному питанню, а також проаналізувати функції юридичних фактів, зокрема, основну та додаткову. Необхідно також вказати і на підстави класифікації юридичних фактів. Критеріями класифікації можуть бути: вольовий; відношення до права; спрямованість волі на правові наслідки; за юридичними наслідками, за онтологічним статусом, за складом тощо. Особливе місце в системі юридичних фактів займають юридичні стани – тривалі миттєві обставини (громадянство, перебування у шлюбі, судимість тощо). Кожному з видів юридичних фактів необхідно дати загальну характеристику. Також слід зауважити, що у деяких випадках для

---

¹ Гладкий С.О. Теорія держави та права: навч.-метод. посібн. Полтава: ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», 2016. 371 с.

виникнення, зміни та припинення правовідносин необхідний фактичний склад. Тобто наявність або відсутність декількох юридичних фактів¹. У межах питання необхідно також розглянути правову презумпцію як юридичний факт, її поняття, ознаки та види. Своєрідним юридичними фактами є і юридичні фікції, тому їх характеристика також буде доцільною. Необхідно зазначити поняття, а також класифікацію видів юридичних фікцій. Після цього, слід звернути увагу на співвідношення правової презумпції та фікції. Розкриваючи питання, слід також звернути увагу на юридичні аксіоми та відомості, які вони повинні містити. Завершуючи розгляд питання, слід згадати про преюдиція та їх значення як підстав складних правовідносин із захисту та охорони прав та законних інтересів особи, суспільства і держави.

Надайте визначення понять:

правовідносини, соціальні відносини, політичні відносини, моральні відносини, економічні відносини, релігійні відносини, правові відносини, передумови виникнення, зміни і припинення правовідносин, матеріальні передумови виникнення правовідносин, спеціальні (юридичні) передумови виникнення правовідносин, соціальне призначення правовідносин, загальнорегулятивні відносини, регулятивні відносини, охоронні відносини, абсолютні правовідносини, відносні правовідносини, активні правовідносини, пасивні правовідносини, прості правовідносини, складні правовідносини, матеріальні правовідносини, процесуальні правовідносини, односторонні правовідносини, двосторонні правовідносини, договірні (диспозитивні) правовідносини, імперативні правовідносини, довготривалі правовідносини, короткотривалі правовідносини, комплексні правовідносини, конституційно-правові відносини, адміністративно-правові відносини, цивільно-правові відносини, фінансові відносини, трудові відносини, кримінально-процесуальні відносини, договірні відносини, управлінські відносини, склад правовідносин, суб'єкт правовідносин, індивідуальний суб'єкт правовідносин, людина, фізичні особи, посадові особи, апатриди, біпатриди, колективний суб'єкт правовідносин, державні органи, партії, спортивні організації, колективи підприємств, організації, соціальні організації, соціальні спільноти, правосуб'єктність, соціальна сторона правосуб'єктності, юридична сторона правосуб'єктності, правоздатність, загальна правоздатність, галузева правоздатність, спеціальна правоздатність, дієздатність, часткова дієздатність, неповна дієздатність, повна дієздатність, обмежена дієздатність, недієздатність, правочиноздатність, деліктоздатність, компетенція, правовий статус особи, законний інтерес, загальний правовий статус, спеціальний правовий статус, індивідуальний правовий статус, об'єкт правовідносин, моністична теорія об'єкта

¹ Теорія держави та права: навч. посіб. / С. В. Білозьоров, В. П. Власенко, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

правовідносин, плюралістична теорія об'єкта правовідносин, зміст правовідносин, юридичний зміст правовідносин, суб'єктивне право, правомочність, юридичний обов'язок, фактичний зміст правовідносин, юридичний факт, матеріальна складова юридичного факту, нормативна складова юридичного факту, основна функція юридичних фактів, додаткова функція юридичних фактів, юридичні події, абсолютні події, відносні події, унікальні події, періодичні події, персональні події, колективні події, масові події, зворотні події, незворотні події, юридичні дії, юридичні вчинки, одноразові юридичні дії, правомірні дії, правомірна поведінка, добровільна поведінка, маргінальна поведінка, юридичні акти, поступки, неправомірні дії, злочини, проступки, прості юридичні факти, складні юридичні факти позитивні юридичні факти, негативні юридичні факти, правовстановлюючі факти, правозмінюючі факти, правоприпиняючі факти, фактичний склад, правова презумпція, правова фікція, правова аксіома, правова преюдиція.

I. Скласти схеми:

- ✓ Передумови виникнення правовідносин.
- ✓ Характерні ознаки правовідносин.
- ✓ Види правових відносин.
- ✓ Структура правовідносин.
- ✓ Класифікація суб'єктів правовідносин.
- ✓ Правосуб'єктність: характеристика елементів.
- ✓ Правовий статус особи: структура та види.
- ✓ Види об'єктів правовідносин.
- ✓ Юридичний зміст правовідносин: характеристика елементів.
- ✓ Юридичні факти: поняття та ознаки.
- ✓ Юридичні факти та їх класифікація.
- ✓ Фактичний (юридичний) склад: ознаки та види.
- ✓ Специфічні юридичні факти: правова презумпція, правова фікція, правова аксіома, правова преюдиція.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Правовідносини як динамічний елемент романо-германської правової сім'ї».
- ◆ «Правовідносини як елемент правової системи України».
- ◆ «Загальна характеристика складових елементів правовідносин».
- ◆ «Діалектична єдність природи моральних і правових відносин».
- ◆ «Поняття і ознаки публічних правовідносин».
- ◆ «Фізичні особи як суб'єкти правових відносин».
- ◆ «Колективні суб'єкти правовідносин: поняття та загальна характеристика».
- ◆ «Юридичні особи як суб'єкти правовідносин».
- ◆ «Правосуб'єктність фізичних осіб як суб'єктів правовідносин».

- ◆ «Межі здійснення правосуб'єктності юридичними особами України».
- ◆ «Правовий статус особи: поняття, структура та види».
- ◆ «Правовий статус біженців в Україні».
- ◆ «Пояснення сторін, третіх осіб та їх представників як юридичні факти».
- ◆ «Поняття та особливості юридичних фактів у конституційному праві України».

III. Теми есе:

- «Правовідносини як вид соціальних відносин: значення для науки та практики».
- «Матеріальні та юридичні передумови виникнення правовідносин».
- «Правосуб'єктність: поняття та загальна характеристика».
- «Фактори, які впливають на обсяг дієздатності».
- «Моністична та плюралістична теорії об'єкта правовідносин».
- «Характеристика юридичного та матеріального елементу змісту правовідносин».
- «Юридична презумпція, юридична преюдиція та юридична фікція: співвідношення понять».
- «Роль юридичних фікцій у регулюванні правовідносин».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Ділова гра «Правнича компетентність. Склад правовідносин».

Перший етап. Робота в малих групах. ЗВО поділяються на команди. Кожна з команд обирає спікера та секретаря, який фіксує результати роботи групи, під час подальшої дискусії фіксує контраргументи інших груп. Учасники знайомляться з питаннями, на які мають відповісти. За кожну точну, розгорнуту відповідь студенти отримують 2 бали, якщо відповідь неповна – 1 бал. У випадку, коли група немає відповіді на питання – воно передається групі опонентів.

Команда 1:

1. Надайте визначення поняття «суб'єкт правовідносин».
2. Розкрийте фактичний зміст правовідносин.
3. В чому виражається соціальна сторона правосуб'єктності?
4. Укажіть фактори, від яких залежить рівень дієздатності.
5. Надайте визначення поняття «деліктоздатність».
6. Зазначте, які елементи входять до структури правового статусу.
7. Зазначте складові елементи юридичного обов'язку.
8. Назвіть функції юридичних функцій.

9. Назвіть види юридичних фактів за формою прояву.
10. Надайте характеристику юридичної фікції.

Команда 2:

1. Надайте визначення поняття «об'єкт правовідносин».
2. Розкрийте юридичний зміст правовідносин.
3. Надайте визначення поняття «правосуб'єктність».
4. Зазначте види правоздатності.
5. Надайте визначення поняття «правовий статус».
6. Зазначте види об'єктів правовідносин.
7. Зазначте, у чому полягає нормативна складова юридичного факту.
8. Назвіть критерії класифікації юридичних фактів.
9. Назвіть види юридичних фактів за складом.
10. Надайте характеристику правової аксіоми.

Команда 3:

1. Надайте визначення поняття «зміст правовідносин».
2. Зазначте види суб'єктів правовідносин.
3. У чому полягає юридична сторона правосуб'єктності?
4. Укажіть рівні дієздатності.
5. Надайте визначення поняття «законний інтерес».
6. Розкрийте структуру суб'єктивного права.
7. Назвіть ознаки юридичного факту.
8. Назвіть види юридичних фактів за вольовою ознакою.
9. Надайте класифікацію юридичних презумпцій.
10. Надайте характеристику правової преюдиція.

Другий етап. Мозковий штурм. Кожна група витягує ситуацію для обговорення. Після цього надається п'ять хвилин для підготовки до відповіді. Розгорнута відповідь з наведенням прикладів оцінюється у 2 бали, неповна відповідь в 1 бал.

Команда 1: Співвідношення понять «об'єкт правовідносин» та «об'єкт права».

Команда 2: Співвідношення правової презумпції та фікції.

Команда 3: Особливості вступу до правовідносин окремих категорій фізичних (громадян України, іноземців, осіб без громадянства).

Третій етап. «Коректор». У наданих твердженнях знайти помилки та виправити їх. Якщо група знайшла усі помилки – отримує 2 бали, якщо ні – 1 бал або незалік відповідно до кількості коректних виправлень.

Команда 1: Юридичні факти-події за спрямуванням волі на юридичні наслідки поділяються на: позитивні та негативні. Позитивні юридичні факти – це обставини, з відсутністю яких норми права пов'язують певні правові наслідки. Негативні юридичні факти – це обставини, з наявністю яких норми права пов'язують певні наслідки.

Команда 2: Правові презумпції за ступенем обов'язковості поділяються на: матеріально-правові та процесуально-правові. Матеріально-правові – презу-

мпції, які прямо закріплені в юридичних нормах і тому безумовно обов'язкові для усіх. Процесуально-правові – діють у межах однієї галузі права (наприклад, цивільно-правова відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки, який завдав шкоди особі або її майну).

Команда 3: Правовідносини за рівнем індивідуалізації суб'єктів поділяються на: прості, для виникнення яких досить волевиявлення лише уповноваженої сторони (наприклад, накладення адміністративного стягнення), та складні, для виникнення яких необхідне волевиявлення (згода) як уповноваженої, так і зобов'язаної сторони.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Об'єкти правовідносин. До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер:

1.	Матеріальні блага	Матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні права і юридичні обов'язки
2.	Продукти духовної та інтелектуальної творчості	Предмети матеріального світу: речі (рухомі і нерухомі), цінності, майно та ін.
3.	Об'єкти правовідносин	Твори мистецтва, літератури, науки, техніки, живопису, кіно, інформація, комп'ютерні програми та інші результати інтелектуальної діяльності, що захищаються законом
4.	Позитивні дії	Здійснення юридично недозволеної діяльності – нелегальне транспортування наркотичних засобів та ін.
5.	Особисті нематеріальні блага	Виконана робота, ратифікований міжнародний договір, прийнятий правозастосовний акт та ін.
6.	Результати дій (поведінки) суб'єктів	Життя, здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, ім'я, освіта, свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості та ін.
7.	Негативні дії	Послуги виробничого і невиробничого характеру: виконання роботи, обумовленої договором або контрактом

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. На основі опрацьованої літератури заповнити таблицю, обов'язково надаючи практичні приклади.

№	Критерій класифікації	Юридичний зміст правовідносин			
		Суб'єктивне право		Юридичний обов'язок	
			Приклад		Приклад
1.	Структурні елементи:	1.		1.	
		2.		2.	
		3.		3.	
		4.		4.	
2.	Види:	1.		1.	
		2.		2.	
		3.		3.	
		4.		4.	
		5.		5.	

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.

- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.

Спеціалізована література:

1. Barabash Y. International human rights standards: the problems of their implementation in Ukraine. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С.12-15.
2. Nastavnyy I. Contents of lawyers in professional sports. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 2. С. 173-177.
3. Voroslava Z. Legal aspects of right for a pension as a human right. *Gisap. Economics, jurisprudence and management*. 2014. С. 16-17.
4. Yatskevych I. Right to Social Security of Employment Migrants in European Union. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. № 1. С. 62-67.
5. Андрейцев В. І. Екологічний ризик в системі правовідносин екологічної безпеки: проблеми теорії. *Наука та наукознавство*. 1998. № 2. С. 35-41.
6. Андрушко О. В. Правова категорія «зловживання правом» у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 5 (2). С. 169-174.
7. Анікіна Г. В. Смерть фізичної особи як юридичний факт. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 166-170.
8. Аргунова А. М. Трудові правовідносини у сфері державної служби. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 27. С. 99-104.
9. Артикуленко, О. В. Правосуб'єктність юридичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 21 с.
10. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.
11. Афанасьєва М. Зловживання правом на правотворчість. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 26-34.
12. Баб'юк М П. Вищі навчальні заклади як учасники цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 17 с.
13. Бабич І. Г. Значення принципу добросовісності при визначенні зловживання правом. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 28. С. 24-27.
14. Баїк О. Про видову характеристику суб'єктів податкових правовідносин в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 225-231.
15. Бакаєв Д. С. Концепція зловживання правом у правовій доктрині: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 18 с.
16. Березан Г. В. Господарські правовідносини в Україні: автореф. дис. ...

- канд. юрид. наук. Київ, 2018. 19 с.
17. Бичкова С. С. Цивільна процесуальна правоздатність фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. *Юридична наука*. 2011. № 2. С. 66-72.
  18. Богашева Н. В. Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 320 с.
  19. Бородкін М. В. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.
  20. Бригадир І. В. Правовідносини в сфері екологічного управління як частина предмету правового регулювання екологічного права. *Форум права*. 2013. № 4. С. 31-35.
  21. Бутинська Р. Я. Правовий статус учасників колективно-трудова правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2019. 18 с.
  22. Василенко В. М. Митні правовідносини в Україні: поняття, ознаки та структура. *Право і Безпека*. 2013. № 3. С. 27-31.
  23. Вільчак Я. М. Особливості договірної правоздатності міжнародних економічних організацій (на прикладі системи ООН): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 187 с.
  24. Волкова І. М. Правова природа юридичних фактів-станів. *Закарпатські правові читання*. 2017. № 1. С. 48-53.
  25. Волкова І. М. Види юридичних фактів-станів. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 1. С. 114-118.
  26. Волкова І. М. Юридичні факти-стани: сутність та особливості. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2. С. 33-38.
  27. Гордєєв В. Критерії класифікації юридичних фактів. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 396-403.
  28. Губар О. С. Недопустимість зловживання правом у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
  29. Дербакова Ю. Л. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 20 с.
  30. Дмитрук І. М. Правові відносини між учасниками бюджетного процесу на місцевому рівні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 191 с.
  31. Єрмоленко В. М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільсько-господарських підприємств в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2008. 36 с.
  32. Жуковська Г. Взаємодія органів влади та громадськості у сфері протидії людьми: досвід країн Європи. *East European Science Journal*. 2016. № 3, ч. 4. С. 161-168.
  33. Задорожня Г. В. Правосуб'єктність глави держави: конституційно-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 49-57.
  34. Иванов Д. Е. Информационные правоотношения в производстве по де-

- лам об административных правонарушениях: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 206 с.
35. Іванків І. Б. Права людства: стан та перспективи їх забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 20 с.
  36. Ільчишин Н. В. Характеристика суб'єктів у правовідносинах адміністративного судочинства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Хмельницький, 2019. 21 с.
  37. Ковальська В. С. Підстави зміни та припинення сімейних правовідносин: моногр. Хмельницький: Мельник А. А., 2014. 259 с.
  38. Козьяков І. Говоруха О. Реалізація процесуальних прав чи зловживання ними: проблеми диференціації. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 36-42.
  39. Кузнець О. М. Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
  40. Кулинич А. П. Міська територіальна громада як суб'єкт земельних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 209-214.
  41. Курило М. П. Щодо визначення об'єкта правовідносин у різних галузях процесуального права. *Форум права*. 2013. № 2. С. 266–271.
  42. Кучмієнко О. В. Зловживання правом у корпоративних правовідносинах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 19 с.
  43. Кушнар'ова Т. Правовідносини, що складаються між суб'єктами податкового права, та їх особливості. *Право України*. 2000. № 6. С. 104-108.
  44. Кушнір І. В. Поняття та ознаки конституційного права фізичної особи на доступ до публічної інформації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7 С. 58-64.
  45. Левада О. В. Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 192-200.
  46. Лялюк О. Ю. Основи організації і діяльності місцевих рад в Україні Харків: Право, 2008. 288 с.
  47. Макух О. В. Фінансові правовідносини: теорія, сучасний стан і тенденції розвитку: моногр. Харків: Право, 2016. 301 с.
  48. Матвійчук А. О. Правовідносини з приводу особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище: суб'єктний склад. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 59-67.
  49. Миронова Г. Діалектична єдність природи моральних і правових відносин. *Юридична Україна*. 2004. № 1. С 19-22.
  50. Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 18 с.
  51. Міхно О. Публічні та приватні правовідносини: сутність і критерії їх розмежування. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 12-15.
  52. Можайкіна О. С. Загальна характеристика правовідносин в медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 57.

С. 75-77.

53. Муза О. В. Теоретичні проблеми адміністративно-процесуальних правовідносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. 36 с.
54. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2018. 39 с.
55. Нечипорук Ю. Суб'єктний та об'єктний склад інформаційних правовідносин. *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 39-44.
56. Нечитайло Т. О., Луць В. В. Поняття цивільної правосуб'єктності та її елементів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. № 39. С. 166-174.
57. Онищенко Г. В. Довічні правовідносини з іноземним елементом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
58. Онупрієнко А. М. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: теоретико-правовий аналіз: моногр. Харків: Крок, 2009. 300 с.
59. Осадчук С., Осадчук М. Форми зловживання цивільним правом. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4. С. 68-77.
60. Павлишин Ю. П. Правосуб'єктність як основа адміністративно-правового статусу громадян України. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2019. № 25. С. 245-246.
61. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права: моногр. Львів, 1999. 214 с.
62. Піддубний О. Ю. Правовідносини у сфері біотехнологій: перспективи розвитку: моногр. Київ: Ірідіум, 2016. 431 с.
63. Полянський Т. Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 16 с.
64. Петрончак Ю. О. Приватні правовідносини як вимір буття особи у зрізі дозволеного і належного. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2019. №8. С. 46-50.
65. Пленюк М. Д. Поняття та ознаки юридичних фактів у доктрині зобов'язального права. *Приватне право і підприємництво*. 2017. № 17. С. 121-126.
66. Пулик В. М. Міжнародна правосуб'єктність фізичної особи. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 18. С. 67-69.
67. Пучкова В. Особенности реализации конституционного права на охрану здоровья и медицинскую помощь для иностранных граждан. *East European Science Journal*. 2016. № 9, ч. 2. С. 119-122.
68. Распутина Л. Н. Процедурные нормы и правоотношения в сфере правового регулирования труда: дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 2002. 183 с.
69. Ренькас Т. Перспективи розвитку міжрегіонального та транскордонного співробітництва західних областей України. *East European Science Journal*. 2016. № 11, ч. 2. С. 130-136.
70. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2011. 34 с.

71. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2019. 35 с.
72. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: проблеми теорії і практики: моногр. Одеса: Фенікс, 2018. 378 с.
73. Свєрдліченко В. П. Аналіз категорії «зловживання правом на честь, гідність та ділову репутацію» в умовах надзвичайного або воєнного стану. *Форум права*. 2017. № 5. С. 356-361.
74. Сидоренко А. С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 19 с.
75. Сімутіна Я. В. Механізм правового регулювання трудових відносин: методологічний аспект. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 3 (5). С. 41-46.
76. Січевлюк В. А. Значення моніторингу здобутків галузевих доктрин для загальної теорії права (на прикладі досліджень правосуб'єктності). *Альманах права*. 2019. № 10. С. 240-246.
77. Сєдих В. Р. Проблема визнання людини суб'єктом міжнародного права. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 18. С. 103-106.
78. Старинський М. В. Валютні правовідносини: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. 39 с.
79. Стрельбицький М., Стрельбицька Л. Адміністративно-правові та цивільно-правові юридичні факти в новому соціально-історичному вимірі. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 64-69.
80. Стріжкова А. В. GRID-технології як об'єкт інноваційних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
81. Тарасов О. В. Персонативний юридичний факт: теоретико-методологічний та міжнародно-правовий вимір. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 208-213.
82. Тарасенко Л. Л. Суб'єкти правовідносин у цифровому середовищі. *Часопис цивілістики*. 2017. № 26. С. 82-92.
83. Тарахонич Т. І. Юридичні факти та їх місце в структурі механізму правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 36-40.
84. Токарев В. Від суб'єкта права до правового суб'єкту. *Право України*. 2014. № 1. С. 182-186.
85. Шумило М. М. Розвиток вчення про правовідносини в сучасній українській юридичній науці. *Держава та регіони: Серія Право*. 2014. № 3. С. 13-17.
86. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Регулятивні правовідносини: приватно-правовий та публічно-правовий виміри: моногр. Одеса: Гельветика, 2018. 404 с.
87. Христова Г. Позитивні зобов'язання. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 17-29.
88. Якушев І. Правосуб'єктність в теорії трудового права України. *Право України*. 2008. № 3. С. 36-40.

ТЕМА 13. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Семінарське заняття – 4 год.

1. Тлумачення норм права: поняття, ознаки. Значення тлумачення в правотворчій та правозастосовній діяльності.
2. Способи тлумачення норм права.
3. Офіційне та неофіційне тлумачення. Їх різновиди та загальна характеристика.
4. Види тлумачення норм права за обсягом їх правового змісту.
5. Правотлумачні (інтерпретаційно-правові) акти: поняття та види.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Грунтовне засвоєння теоретичних положень щодо тлумачення юридичних норм становить одну з необхідних умов правильного з'ясування змісту таких норм як при їх вивченні (зокрема, при здобутті юридичної освіти), так і при застосуванні або ж реалізації. Розкриваючи зміст питань семінарського заняття, слід проаналізувати поняття тлумачення норм права в різних його аспектах: як діяльності, спрямованої на з'ясування та осмислення змісту норм права, що покликане сприяти їх практичній реалізації, а також як результат такої діяльності, який виражається, як правило, в інтерпретаційно-правовому акті. Зверніть увагу на об'єкт та безпосередній предмет тлумачення права. З'ясуйте обставини, що обумовлюють необхідність тлумачення норм права.

В рамках наступного питання слід охарактеризувати основні способи тлумачення норм права: граматичний, системний, історичний, логічний, телеологічний, спеціально-юридичний. тощо. Слід зауважити, що жоден з видів тлумачення не є автономним, і лише їх комплексне застосування дозволяє найбільш повно усвідомити зміст норми права. Приділіть увагу дослідженню сучасних нетрадиційних способів тлумачення права. Наведіть їх приклади.

Наступне питання має на меті аналіз окремих видів тлумачення норм права. Так, офіційне тлумачення полягає у роз'ясненні змісту і мети правових норм, яке сформульовано в спеціальному акті уповноваженим органом у рамках його компетенції і має юридично обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються. На противагу йому виступає неофіційне тлумачення, яке не має обов'язкової юридичної сили та здійснюється широким колом суб'єктів, виходячи з їх кваліфікацій, життєвого досвіду тощо. Необхідно також провести подальшу класифікацію офіційного та неофіційного тлумачення норм права.

Види тлумачення можна також розділити за обсягом їх змісту та його проявом у результатах тлумачення. За цим критерієм воно може бути поділене на розширювальне, обмежувальне та буквальне. Розкрийте сутність цих

видів тлумачення в аспекті відношення «дух»-«буква» закону.

В межах наступного питання необхідно розкрити поняття та загальну характеристику інтерпретаційно-правових актів. Окрему увагу потрібно приділити їхнім юридичним властивостям, таким як формальна обов'язковість, можливість прийняття лише правотворчими або спеціально уповноваженими суб'єктами, особлива форма вираження, пряма дія в часі, а також зворотна дія. Назвіть різновиди інтерпретаційних. Окрему увагу приділіть особливостям актів автентичного і делегованого тлумачення, а також актів нормативного і казуального тлумачення норм права.

Надайте визначення таких понять:

тлумачення норм права, об'єкт тлумачення, суб'єкт тлумачення, з'ясування, роз'яснення, тлумачення актів індивідуального правового регулювання, тлумачення актів загального правового регулювання, офіційне тлумачення, нормативне тлумачення, казуальне тлумачення, аутентичне тлумачення, легальне тлумачення, відомче тлумачення, систематизоване тлумачення, несистематизоване, неофіційне тлумачення, доктринальне тлумачення, професійне тлумачення, побутове тлумачення, тлумачення за обсягом, буквальне тлумачення, розширювальне тлумачення, обмежувальне тлумачення, граматичний спосіб тлумачення, логічний спосіб тлумачення, логічні перетворення, виведення норм із норм, висновки «a fortiori», висновки із понять, висновки за аналогією, висновки від протилежного, способи тлумачення, види тлумачення, системний спосіб тлумачення, історико-політичний спосіб тлумачення, телеологічне тлумачення, спеціально-юридичне тлумачення, герменевтичне тлумачення, пізнавальна функція тлумачення, конкретизуюча функція тлумачення, регламентуюча функція тлумачення, правозабезпечувальна функція тлумачення, сигналізаційна функція тлумачення, інтерпретаційно-правові акти.

I. Скласти схеми:

- ✓ Види тлумачення.
- ✓ Способи тлумачення.
- ✓ Функції тлумачення та їх характеристика.
- ✓ Поняття та ознаки інтерпретаційних актів.
- ✓ Класифікація інтерпретаційно-правових актів.
- ✓ Статичний та динамічний підходи в тлумаченні права.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Поняття і необхідність тлумачення права».
- ◆ «Тлумачення норм права: наукове та практичне значення».
- ◆ «Офіційне і неофіційне тлумачення: загальна характеристика».
- ◆ «Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект».

- ◆ «Акти офіційного тлумачення норм права: загальні положення».
- ◆ «Загальнотеоретичні аспекти тлумачення конституцій та законів органами конституційної юстиції».
- ◆ «Принципи офіційного тлумачення Конституції та законів України: перспектива конституціоналізації».
- ◆ «Тлумачення міжнародно-правових норм: теорія та практика».

III. Теми есе:

- «Значення тлумачення в правотворчій та правозастосовній діяльності».
- «Судове тлумачення і принцип верховенства права».
- «Особливості тлумачення міжнародних договорів».
- «Особливості тлумачення Конституцій та законів».
- «Особливості статичного і динамічного підходів до тлумачення правових актів».
- «Тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: способи та суб'єкти тлумачення».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Робота в групах. З'ясуйте особливості тлумачення норми міжнародного права, які потребують встановлення їх дійсного змісту. *Яким чином здійснюється тлумачення норм міжнародного права, і хто виступає суб'єктом тлумачення?*

Ознайомтесь з положеннями Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. *В чому полягає сутність «загального правила тлумачення» та «додаткових засобів тлумачення»? Про які способи тлумачення йдеться у Конвенції?*

Інтерактивне завдання №2

Робота в групах. Норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є одним і різновидів норм права. Це обумовлює можливість використання «традиційних» способів тлумачення (історичного, системного, лінгвістичного, логічного тощо), за умови що вони не суперечать природі міжнародно-правового договору. Європейський суд з прав людини наділений повноваженнями у застосуванні та тлумаченні Конвенції використовує нові підходи до тлумачення конвенційних норм, що дозволяє застосовувати їх ефективно як «живий інструмент».

Працюючи в групах, спробуйте пояснити сутність принципів автономного тлумачення понять, ефективного тлумачення, еволюційного тлумачення».

ня, розсуду держави, європейського консенсусу, розкриваючи їх переваги та можливі недоліки. Чи відоме Вам застосування даних способів в судовій практиці України?

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Види тлумачення норми права.

<i>Види тлумачення норми права</i>		
_____		_____
- роз'яснення, яке здійснюється спеціально уповноваженим компетентним в цій галузі органом, державним службовцем чи посадовою особою, результати якого набувають спеціальної юридичної форми та офіційного значення		- роз'яснення змісту норм права, яке здійснюється будь-яким суб'єктом, при якому результат тлумачення не має обов'язкової юридичної сили.
<i>Залежно від того, на яке коло осіб розраховане:</i>		<i>За суб'єктами тлумачення:</i>
	казуальне (індивідуальне)	
<i>Залежно від суб'єктів тлумачення:</i>		
автентичне		доктринальне

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Види тлумачення норм права за обсягом. До кожного поняття підберіть правильне визначення і позначте його порядковий номер:

1.	Буквальне (адекватне) тлумачення		Роз'яснення, при якому дійсний зміст (значення) норми права вужчий за її текстуальний вираз; «дух» закону вужчий за його «літери»
2.	Розширювальне тлумачення		Роз'яснення, при якому дійсний зміст (значення) норми права відповідає буквальному тексту, тобто «літері» закону. «Дух» і «літера» закону збігаються
3.	Обмежувальне тлумачення		Роз'яснення, при якому дійсний зміст (значення) норми права ширший за її буквальний текст; «дух» закону ширший за його «літери»

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- ❖ Регламент Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року. *Вісник Конституційного суду України*. 2018. № 2. Стор. 14.

Спеціалізована література:

1. Антошкіна В. К. Гносеологічна природа тлумачення правових норм. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 15. С. 30-39.
2. Антошкіна В. К. Правова природа результатів тлумачення норм. *Публічне право*. 2019. № 4. С. 170-179.
3. Бірюк Л. Науково-експертний висновок як засіб застосування доктринального тлумачення у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 33-39.

4. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 202 с.
5. Волвенко П. В. Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 226 с.
6. Голубева Л. А. Толкование права в законотворческом процессе. *Журнал правовых и экономических исследований*. 2013. № 2. С. 44-47.
7. Гончаров В. Американська оригіналістична теорія тлумачення юридичних норм і сучасність. *Право України*. 2010. № 1. С. 142-147.
8. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 16 с.
9. Гончаров В. Методологія тлумачення юридичних норм у світлі граматики. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 257-264.
10. Грищук О. В., Заболотна Н. Я. Юридична техніка творення та тлумачення нормативно-правових договорів: теоретико-правовий вимір: моногр. Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. і права, 2017. 213 с.
11. Дружиніна-Сендецька Т. В. Тлумачення у праві: особливості герменевтичного підходу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 19 с.
12. Дудаш Т. Вплив праворозуміння органів конституційної юрисдикції на їх правотлумачну діяльність (Німеччина, США, Україна). *Право України*. 2010. № 4. С. 199-205.
13. Євграфова Є. Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 40-51.
14. Зубенко А. В. Інтерпретаційна техніка актів тлумачення норм права. *Форум права*. 2012. № 4. С. 395-398.
15. Илюшина М. Н. Системное толкование и проблемы горизонтальной иерархии норм права. *Современное право*. 2012. № 3. С. 15-20.
16. Кадикало О. І. Офіційне тлумачення норм Конституції і законів конституційними судами (на прикладі України та країн СНД): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 197 с.
17. Кампо В., Нікітіна І. Принципи офіційного тлумачення Конституції та законів України: перспектива конституціоналізації. *Право України*. 2012. № 9. С. 310-315.
18. Капліна О. В. Проблеми єдності термінологічного наукового інструментарію при означенні способів тлумачення норм права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 63. С. 26-34.
19. Киця О. С. Методологічна основа дослідження юридичної техніки актів судового тлумачення. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 22-29.
20. Колоколов Я. Н. Аутентическое официальное толкование норм права: теория, практика, техника: дис. ... канд. юрид. наук. Курск, 2011. 277 с.
21. Коломоєць Т. О., Костенко О. І. Тлумачення актів адміністративного законодавства: моногр. Запоріжжя: ЗНУ, 2011. 200 с.

22. Костюк О. М. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 16 с.
23. Косцова І. П. Системне тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.
24. Котенко М. В. Системний спосіб тлумачення та його використання в судовій практиці України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
25. Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону: моногр. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 263 с.
26. Кретова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
27. Кривицький Ю. Історичний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 32-36.
28. Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта. *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 4-10.
29. Ларина Е. П. О понятіи толкования международных договоров в науке международного права. *Закон и право*. 2013. № 12. С. 96-98.
30. Лемак В. В. Тлумачення права: проблеми визначення поняття, складу, практичної потреби. *Публічне право*. 2019. № 4. С. 133-143.
31. Лепіш Н. Я. Забезпечення результативності актів тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2018. Вип. 3. С. 37-45.
32. Лепіш Н. Я. Структура актів тлумачення норм права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 307-313.
33. Лепіш Н. Я. Функції актів тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2013. Вип. 2. С. 486-493.
34. Ляшенко Р. Д. Казуальне судове тлумачення: поняття та принципи. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 492-498.
35. Малента В. С. Доктринальне тлумачення норм права. *Юридична Україна*. 2008. № 12. С. 30-36.
36. Малента В. С. Неофіційне тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 246 с.
37. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10. С. 7-14.
38. Матвєєва Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 1. С. 74-76.
39. Міщенко М. М. Розуміння та тлумачення в психоаналізі: філософсько-герменевтичний підхід: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Харків, 2011. 20 с.
40. Молибога М. П. Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 188 с.

41. Нікітіна І. О. Особливості застосування історичного тлумачення актів законодавства в практиці Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 5. С. 97-103.
42. Опотяк С. З. Про тенденцію телеологічного (цільового) тлумачення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 100-107.
43. Осипян Б. А. Критерии правомерного толкования, конкретизации и единообразного исполнения юридических законов и положений. *Современное право*. 2013. № 5. С. 150-158.
44. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
45. Прийма С. В. Принцип гуманізму тлумачення права. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 58. С. 122-127.
46. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 194 с.
47. Прийма С. В. Способи тлумачення норм права: загальнотеоретична характеристика. *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 10-16.
48. Прийма С. Принцип розумності тлумачення норм права. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3 (70). С. 34-43.
49. Прийма С. Пропорційність як принцип тлумачення права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 42-48.
50. Рабінович П. Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 112-115.
51. Садовський М. М. Теоретико-правові засади доктринального тлумачення права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 20 с.
52. Тимофєєв О. О. Тлумачення податково-правових норм: моногр. Харків: Право, 2013. 214 с.
53. Тодыка Ю.Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика. Харьков: Факт, 2001. 328 с.
54. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 228 с.
55. Шутак І. Д. Правовий моніторинг нормотворення, реалізації та тлумачення норм права в контексті принципу верховенства права. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 87-94.

ТЕМА 14. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА

Семінарське заняття – 4 год.

1. Реалізація норм права: поняття та ознаки. Форми реалізації норм права.
2. Застосування норм права: поняття, ознаки та види.
3. Підстави, форми і функції застосування норм права.
4. Стадії застосування права.
5. Акти правозастосування: поняття та види.
6. Прогалини в праві та засоби їх подолання. Аналогія закону. Аналогія права.
7. Колізії в праві та правила їх подолання.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Аналіз цієї теми передбачає висвітлення теоретичних аспектів питань реалізації норм права як зумовлену нормами права правомірну поведінку суб'єктів права. Реалізація права може бути пов'язаною як із здійсненням правомірних дій, так і з правомірною бездіяльністю. В рамках першого питання семінарського заняття сформулюйте визначення реалізації норм права та зазначте який результат вона має. Приділіть увагу дослідженню безпосередньої реалізації права та правозастосовній реалізації. Охарактеризуйте такі форми реалізації норм права як виконання, використання та дотримання. Наведіть їх приклади.

В рамках наступного питання слід зупинитись на застосуванні норм права як специфічній формі їх реалізації. Аналізуючи це питання, слід поперше, усвідомити фактори, які обумовлюють існування такої специфічної форми реалізації права, як його застосування. Далі необхідно зупинитись на аналізі визначення та сутнісних ознак правозастосовної діяльності. Закінчити відповідь на питання слід аналізом об'єктивної та суб'єктивної сторони правозастосування.

В рамках наступного питання поясніть, в чому полягає допоміжна природа правозастосовної діяльності в механізмі правового регулювання. Зверніть увагу на підстави, форми і функції застосування норм права. В яких, на вашу думку, випадках застосування норм права є необхідним?

Застосування норм права здійснюється за певною процедурою і має своєю метою сприяння реалізації прав і обов'язків суб'єктів суспільних відносин. З огляду на це, слід розглянути стадії застосування права. Проаналізуйте фактичну стадію (установлення фактичних обставин справи), юридичну стадію (вибір і аналіз правової норми) та завершальну стадію (ухвалення рішення у справі). Для більш глибокого розуміння також дослідіть підстадії застосування права.

Розгляд цієї теми передбачає вивчення актів застосування норм права як індивідуальних правових актів-волевиявлення (рішень) уповноваженого компетентного державного органу або посадової особи, які на основі юридичних норм установлюють (змінюють, припиняють) права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за вчинене ними правопорушення. В межах цього питання слід більш детально зупинитися на властивостях правозастосовних актів та здійснити їх класифікацію. З'ясуйте в чому полягає відмінність актів застосування норм права від інших видів юридичних актів.

Недосконалість правового регулювання, низький рівень юридичної техніки, динамічний характер розвитку суспільних відносин призводить до того, що з'являються так звані «прогалини» в праві, тобто певна сукупність суспільних відносин, що правом не врегульована. Назвіть види прогалин в праві та охарактеризуйте засоби їх подолання: аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування норм права (міжгалузева аналогія).

Можливі і інші крайнощі, коли ті самі відносини врегульовані двома чи більше способами – така ситуація називається у юридичній науці «колізіями у праві». І прогалини, і колізії є несприятливими юридичними явищами та призводять до невиконання правом своїх функцій загалом. Назвіть ознаки та види юридичних колізій. Охарактеризуйте засоби подолання та усунення колізій в праві.

Надайте визначення таких понять:

реалізація норм права, реалізація загальних установлень, додержання, виконання, використання, застосування права, форми реалізації норм права, способи реалізації норм права, підстави застосування норм права, форми застосування норм права, функції застосування норм права, стадії застосування норм права, встановлення фактичних обставин справи, встановлення юридичної основи справи, прийняття рішення та його документальне оформлення у правозастосовному акті, виконання ухваленого рішення уповноваженими органами, вимоги до застосування норм права, законність застосування норм права, обґрунтованість застосування норм права, доцільність застосування норм права, справедливість застосування норм права, акт застосування норм права, правозастосовний акт, прогалини у праві, аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування норм права, міжгалузева аналогія, правозастосовна техніка, юридичні колізії, колізії в законодавстві, темпоральна (часова) колізія, ієрархічна (субординаційна) колізія, змістовна (сутнісна) колізія, усунення прогалин в законодавстві, подолання прогалин в законодавстві, юридична техніка, предмет юридичної техніки, ознаки юридичної техніки, юридичні конструкції, юридична термінологія, прийоми і правила юридичної техніки, правові аксіоми, правові фікції, правові презумпції.

I. Скласти схеми:

- ✓ Види актів застосування норм права.
- ✓ Форми безпосередньої реалізації норм права.
- ✓ Акти правозастосування: поняття та види.
- ✓ Стадії застосування правових норм.
- ✓ Характеристика та класифікація правозастосовних помилок.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Прогалини у праві та шляхи їх подолання: питання теорії і практики».
- ◆ «Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ».
- ◆ «Колізії в законодавстві та способи їх переборення».
- ◆ «Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій».
- ◆ «Правомірна поведінка співробітників поліції як засіб реалізації норм права».
- ◆ «Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні вимоги та передумови».
- ◆ «Акти вищих судів системи судоустрою як засіб подолання прогалин у законодавстві».

III. Теми есе:

- «Правотворча і правозастосовна діяльність: їх діалектична єдність».
- «Справедливість як основа правозастосовної діяльності».
- «Зміцнення законності у правозастосовному процесі».
- «Фактори, що впливають на прийняття правозастосовних рішень».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Робота в малих групах. Час – 15 хв. ЗВО поділяються на групи по 4-5 осіб. Кожна група отримує від викладача на картці назву вимоги до застосування норм права (*законність застосування норм права, обґрунтованість застосування норм права, доцільність застосування норм права, справедливість застосування норм права тощо*). Протягом 5 хв. студенти радяться в середині малої групи щодо презентації діяльності своєї вимоги до застосування норм права.

Завдання: за 2 хв. презентувати вид вимоги до застосування норм права, описуючи, але не називаючи її. Інші здобувачі вищої освіти мають здогадатися, про який вид вимоги до застосування норм права йдеться та назвати її.

Викладач може корегувати відповіді здобувачів вищої освіти у разі потреби.

Інтерактивне завдання №2

Мікрофон. Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач має надати кожному здобувачу вищої освіти можливість коротко і швидко висловити свою думку чи позицію на тему: «Колізії в законодавстві та способи їх переборення». Висловлює думку чи позицію тільки здобувач вищої освіти, який отримав «уявний» мікрофон.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Реалізація права і правозастосування. До кожного поняття підберіть правильне визначення і позначте його порядковий номер:

1.	Реалізація права		полягає в обов'язковому вчиненні активних дій, що передбачаються нормами права в інтересах правомочної сторони, у виконанні обов'язків
2.	Правозастосування		полягає в утриманні від дій, заборонених юридичними нормами, суворому дотриманні встановлених заборон
3.	Дотримання		здійснювана у процедурно-процесуальному порядку владна-організуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права
4.	Виконання		полягає у використанні можливостей, наданих правовими нормами, у здійсненні суб'єктивних прав для задоволення власного інтересу
5.	Використання		втілення в життя загальних установлень, які містяться в преамбулах законів, статтях, що фіксують загальні завдання і принципи права та правової діяльності

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Види правозастосовних актів.

<i>Види правозастосовних актів</i>					
<i>За суб'єктом прийняття</i>					
акти глави держави			судові акти		
<i>За галузевою ознакою</i>					
		цивільно-правові			адміністративні
<i>За юридичною формою</i>					
ухвали			накази		
<i>За функціональним призначенням</i>					
	регулятивні				
<i>За характером юридичних наслідків</i>					
		правовідновлюючі			
<i>За формою зовнішнього виразу</i>					
	акти-документи (письмові)				

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

Спеціалізована література:

1. Аблякімова Е. Е. Реалізація права на доступ по публічної інформації в законодавстві Європейського Союзу. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 164-171.
2. Балтаджи П. М. Юридична мова правозастосовних актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.
3. Бармина О. Н. Злоупотребление правом как общеправовая категория: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 2014. 195 с.
4. Болокан І. В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 32 с.
5. Болокан І. В. Теорія реалізації норм адміністративного права: моногр. Запоріжжя: Гельветика, 2017. 559 с.
6. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 214 с.
7. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: моногр. Київ: Леся, 2012. 191 с.
8. Винников А. В. Национальные языки, судебный перевод и правоприменение. *Современное право*. 2013. № 7. С. 122-128.
9. Віхров О. П. Актуальні питання захисту прав людини в контексті правозастосування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 99-101.
10. Галич Р. В. Реалізація конституційного права працівника на захист: моногр. Дніпропетровськ: Форест, 2015. 176 с.
11. Галущенко Г. В. Теорія та практика застосування іноземного права: монографія. Київ: Алерта, 2019. 312 с.
12. Галянтич М. Колізія нормативних актів: вимушений шлях розвитку права. *Право України*. 1996. № 6. С. 34-36.
13. Ганзенко О. О. Нетипові норми права в механізмі правового регулювання: проблеми теорії і практики застосування. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 1 (2). С. 17-23.
14. Гнатюк М. Д. Загальна характеристика застосування права як особливої форми його реалізації. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 4. С. 47-52.
15. Далявська Т. П. Політико-правова колізія як підстава для визнання/невизнання нових держав/державоподібних утворень. *Гілея*. 2015. Вип. 98. С. 375-377.
16. Донченко І. О. Особливості правозастосування як форми реалізації права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 11 (1). С. 40-42.
17. Клименко К. Справедливість як основа правозастосовної діяльності. *Право України*. 2007. № 8. С. 30-33.
18. Клім С. І. Аналогія закону у цивільному праві України: моногр. Одеса:

- Фенікс, 2013. 214 с.
19. Коваль В. М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві: моногр. Одеса: Юридична література, 2011. 528 с.
  20. Колотова О. В. Прогалини у праві та шляхи їх подолання: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 231 с.
  21. Кондратьєв Р. Моральний імператив у правозастосуванні. *Право України*. 2010. № 5. С. 85-89.
  22. Копиленко О. Окремі колізії українського законодавства. *Право України*. 2000. № 12. С. 13-16.
  23. Коструба А. Аналогія права й аналогія закону як фактична фікція та спосіб «оздоровлення» механізму правоприпинення. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 11. С. 6-9.
  24. Костюк Н. П. Застосування норм права органами виконавчої влади в Україні: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 20 с.
  25. Кравець М. О. Поняття, сутність та місце юридичної кваліфікації у процесі правозастосування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 110-115.
  26. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30-33.
  27. Лилак Д. Колізія і конкуренція законів. *Право України*. 2001. № 4. С. 18-21.
  28. Литвак О. М. Справедливість – сутність і передумова ефективності правозастосувальної діяльності. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 14. С. 55-59.
  29. Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посіб. Київ: Реферат, 2010. 260 с.
  30. Матат Ю. І. Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні вимоги та передумови. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 378-384.
  31. Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 1. С. 15-20.
  32. Мірошніченко А. Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій. *Право України*. 2008. № 5. С. 24-28.
  33. Мовчан В. В. До проблемних питань проявів судової влади у сферах правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 16-23.
  34. Москалюк О. В. Особливості застосування принципів права при подоланні змістових колізій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 37-42.
  35. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили: моногр. Київ: Дакор, 2013. 213 с.

36. Мурашин О. Правозастосовчі акти прямого народовладдя (теоретичний аспект). *Право України*. 1999. № 8. С. 22-25.
37. Нікольська О. Конкретизація норм Конституції України як необхідна передумова їх застосування. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 29-36.
38. Осауленко О., Пунько О. Зміцнення законності у правозастосовному процесі. *Право України*. 2004. № 12. С. 24-29.
39. Осминин Б. И. Разрешение коллизий между внутригосударственным правом и международными договорами. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2013. № 1. С. 114-123.
40. Павлишин О. Правозастосування як об'єкт філософсько-правових досліджень. *Право України*. 2004. № 8. С. 21-25.
41. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
42. Подорожна Т. Динаміка законодавчих дефініцій у процесі правозастосування: теоретичні аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 2. С. 3-6.
43. Пригара Л. І. Юридична техніка актів правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 19 с.
44. Пунько О. Характеристика та класифікація правозастосовчих помилок. *Право України*. 2003. № 8. С. 110-112.
45. Рубля О. Аналогія закону та аналогія права в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 392-396.
46. Селіванов А. О. Теорія і практика застосування конституційного права України. Київ: Логос, 2016. 174 с.
47. Сердюк І.А. Плюралізм підходів до визначення кількісного аспекту стадій правозастосовного процесу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 25-29.
48. Слабоспицкая Н. Н. Реализация норм трудового права: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2013. 251 с.
49. Соколов В. М. Застосування аналогії права та аналогії закону в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
50. Спасибо-Фатєєва І. Колізія загальних та спеціальних норм (на трьох прикладах судової практики). *Приватне право*. 2013. № 1. С. 166-175.

ТЕМА 15. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття, ознаки, види правової поведінки.
2. Склад правової поведінки: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.
3. Поняття та основні види, мотиви правомірної поведінки:
  - 3.1. активна правомірна поведінка;
  - 3.2. звична (звичайна) правомірна поведінка;
  - 3.3. пасивна (конформістська) правомірна поведінка;
  - 3.4. маргінальна правомірна поведінка.
4. Правопорушення: поняття, ознаки, види та їх характеристика:
  - 4.1. кримінальні правопорушення;
  - 4.2. проступки (адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові, конституційні, матеріальні та ін.).
5. Юридичний склад правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.
6. Суб'єктивна сторона правопорушення: мотив, мета, вина.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Гене́за поняття правової поведінки передбачає зв'язок досліджень із прагматичним виміром правової системи, в якій центральним елементом є правова особа. Сутність правової поведінки розкривається в її властивостях, що є відомими, але часто змінюваними, в залежності від напряму суспільного та правового розвитку. Юридично значущу поведінку можна сприймати як визначену принципами права і врегульовану його нормами соціально значимі юридично оцінювану поведінку суб'єктів, яка здатна спричинити юридичні наслідки¹.

Без правової поведінки не відбуватимуться правовідносини, не зможуть бути реалізовані права і свободи громадян, оскільки правова поведінка виступає як юридичний факт. В нормах права, як правило, моделюється не сама правова поведінка загалом, а її елементи – правові вчинки, які, в свою чергу, складаються з певних елементів, серед яких: суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона. Слід розглянути кожний елемент окремо та надати характеристику.

Актуальність дослідження різноманітних аспектів правомірної поведінки, особливо на загальнотеоретичному рівні, обумовлюється багатьма чин-

---

¹ Олейников С. М. Поведінка в правовій сфері суспільства: динаміка юридичної природи. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/1543832321301.pdf>

никами, зокрема тим, що право, як і суспільство, перебуває у постійному розвитку, змінює свої змістовні особливості. Крім цього, важливою обставиною, яка обумовлює необхідність дослідження феномена правомірної поведінки, є те, що з поступовим розвитком суспільства та науки з'являються нові можливості осмислення та пізнання цього явища, які закладені насамперед у методології пізнання правової дійсності. Правомірна поведінка особи є законним та логічно обумовленим процесом, в якому під впливом зовнішнього середовища, індивідуального сприйняття правових настанов, певного світогляду, рівня правової культури, правової свідомості формується модель належної (правомірної) поведінки, що реалізується як правова активність особи¹.

При підготовці до семінарського заняття необхідно виходити з того, що правомірна поведінка є не просто бажаною, а й суспільно необхідною, адже без неї не може існувати стан впорядкованості суспільних відносин. Для цього потрібні впорядковані, узгоджені вчинки людей, їх об'єднань, державних органів у всіх сферах життя, що перетворює їх на соціально значущу поведінку. Таким чином, можна перейти до визначення правомірної поведінки як суспільно необхідної, бажаної, допустимої, усвідомленої поведінки індивідуальних та колективних суб'єктів, яка відповідає правовим приписам та гарантується державою.

Слід зупинитися на сутнісних ознаках правомірної поведінки, а потім перейти до її детальної класифікації за різними критеріями (залежно від об'єктивної сторони, від форм реалізації права, від наслідків, яких бажає досягти суб'єкт тощо). Закінчити таку класифікацію варто критерієм суб'єктивної сторони, за яких виділяють соціально-активну, законослухняну, конформістську, маргінальну та звичну поведінку.

У межах цього семінарського заняття слід проаналізувати визначення правопорушення, усвідомивши його соціально-політичні ознаки: суспільна небезпека, протиправність, вина, застосування покарання. Визначивши критерій розподілу правопорушень на проступки (конституційні, цивільні, адміністративні, дисциплінарні) і злочини, доцільно ознайомитись з відповідними положеннями Цивільного та Кримінального кодексів України, а також кодексів законів про працю та адміністративні правопорушення.

Одним з основних складників боротьби зі злочинністю є правильна кваліфікація правопорушення, тобто правильна кримінально-правова оцінка поведінки (діяння) особи шляхом встановлення правових (юридично значущих) ознак, визначення нормативно-правової норми, що підлягає застосуванню, і встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) ознак вчиненого діяння конкретному складу правопорушення. Окремі ознаки елементів складу правопорушення є обов'язковими для всіх складів, а інші є обов'язковими

---

¹ Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: питання сприйняття та реалізації. *Судова апеляція*. 2018. № 4. С. 6-17.

лише для окремих складів правопорушень, якщо вони безпосередньо зазначені в нормах Кримінального кодексу України чи впливають з їх змісту. Необхідно зосередити увагу на елементах, що утворюють склад правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона, давши детальну характеристику кожного з них та вказавши на них на прикладі конкретного правопорушення. Слід розглянути елемент суб'єктивної сторони – вини та її форм, надати визначення та загальну характеристику. Розглянути умисел та його види (прямий та непрямий), необережність та її види, зокрема кримінально-протиправна самовпевненість та кримінально-протиправна недбалість).

Надайте визначення таких понять:

правова поведінка, правомірна поведінка, зловживання правом, об'єктивно протиправна поведінка, неправомірна (протиправна) поведінка, соціально активна поведінка, юридична відповідальність, правоздатність, дієздатність, пасивна поведінка, добровільна поведінка, змушена поведінка, конформістська поведінка, маргінальна поведінка, звичайна поведінка, правопорушення, конституційний делікт, конституційний проступок, казус, склад правопорушення, об'єкт правопорушення, загальний об'єкт правопорушення, родовий об'єкт правопорушення, безпосередній об'єкт правопорушення, об'єктивна сторона правопорушення, суб'єкт правопорушення, суб'єктивна сторона правопорушення, посадова особа, зміст правопорушення, протиправність дій, провина, об'єктивна сторона злочину, суб'єктивна сторона злочину, умисел, необережність, протиправна самовпевненість, протиправна недбалість, кримінально-протиправна недбалість, мотив, мета, кримінальне правопорушення, класифікація кримінальних правопорушень, проступки, злочин, винні діяння, безвинні діяння, об'єктивно протиправне діяння, рецидив, конституційний проступок, конституційно-правова санкція, дисциплінарний проступок, адміністративний проступок, кримінально протиправна самовпевненість, принцип законності, принцип верховенства права, принцип недоторканості, принцип верховенства права, цивільні проступки, міжнародний проступок, воєнний злочин, міжнародне правопорушення, міжнародні злочини, недружній акт, причини правопорушень.

I. Скласти схеми:

- ✓ Поняття, ознаки правової поведінки.
- ✓ Види правомірної поведінки.
- ✓ Правопорушення: поняття, ознаки та види.
- ✓ Поняття, види правомірної поведінки.
- ✓ Юридичний склад правопорушення.
- ✓ Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні.
- ✓ Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони правопорушень.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Маргінальна поведінка: загальнотеоретична характеристика».
- ◆ «Правопорушення як вид правової поведінки: теорія та законодавча практика».
- ◆ «Міжнародні правопорушення: поняття та різновиди».
- ◆ «Маргінальна поведінка як різновид правомірної поведінки особи».
- ◆ «Особливості суб'єктивної сторони як елемента складу правомірної поведінки особистості».
- ◆ «Правова свідомість як мотив правомірної поведінки».
- ◆ «Проблеми реалізації норм права щодо правомірної поведінки».
- ◆ «Проблеми зловживання правами громадян у процесі реалізації форм безпосередньо демократії».
- ◆ «Поняття та зміст інституту дисциплінарної відповідальності».
- ◆ «Поняття та види соціальної відповідальності».
- ◆ «Позитивістсько-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом».

III. Теми есе:

- «Правопорушення та проступок: до питання співвідношення понять в умовах розвитку законодавства про адміністративні та кримінальні правопорушення».
- «Проблеми реалізації норм права щодо правомірної поведінки».
- «Взаємозв'язок правової культури і правомірної поведінки».
- «Класифікація мотивів правопорушень».
- «Кримінально-протиправна недбалість як вид необережної форми вини».
- «Правомірна поведінка – умова стабільного розвитку суспільства».
- «Правомірна поведінка як умова самоствердження людини».
- «Міжнародно-закріплені принципи правомірної поведінки».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Гра передбачає оволодіння інформацією з вивченої теми «Правомірна поведінка. Правопорушення».

Істинне/хибне – гра, в якій здобувачі вищої освіти розподіляються на 2-3 команди, викладач зачитує інформацію з теми, наприклад, «Правопорушення – це суспільно корисна правова поведінка особи (дія або бездіяльність), яка відповідає розпорядженням юридичних норм і охороняється державою». Командам надається 1 хвилина для обговорення інформації. Відповідає та

команда, яка першою підняла руку, бал зараховується лише за правильну відповідь. Перемагає та команда, яка набрала найбільшу кількість балів.

Гру доцільно проводити наприкінці останнього заняття з теми для актуалізації вивченої інформації та перевірки засвоєних здобувачами знань.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

1. До Соборного ВП постуило повідомлення від гр. Іванової А.С., яка мешкає за адресою: м. Дніпро, вул. Виборна, 77, кв. 23 про напад з метою заволодіння майном. Гр. Іванову А.С. було госпіталізовано з тілесними ушкодженнями до лікарні, про що також повідомив лікар швидкої допомоги м. Дніпра гр. Прокопенко П.П.

Гр. Шукюров Г.А. був затриманий за підозрою вчинення нападу з метою заволодіння чужим майном на гр. Іванову А.С.

Визначити юридичний склад правопорушення. Свою відповідь обґрунтувати.

2. Гр. Петров М.Р. перевищивши швидкість під час керування автомобілем, не встиг загальмувати й уникнути небажаних наслідків, вчинив наїзд на гр. Остапенко О.О., спричинивши їй тяжке тілесне ушкодження.

Визначити юридичний склад правопорушення. Свою відповідь обґрунтувати.

3. Охоронник Петриченко, працюючи на складі, повинен був перевіряти о 19.00 стан електричних приладів, що входило до його службових обов'язків. Але 24 квітня не став цього робити, тому що на передодні вивинув ногу. На складі через коротке замикання дротів лінії електропередачі відбулася пожежа, що спричинила значний збиток.

Обґрунтувати чи відноситься дана ситуація до правопорушення. Визначити юридичний склад правопорушення.

4. Мешканець багатоповерхового будинку в стані алкогольного сп'яніння відкрив безладну стрілянину з балкону. І при цьому травмував двох перехожих.

Визначити юридичний склад правопорушення. Свою відповідь обґрунтувати.

5. Через сварку гр. Коваленко М.С. сказав гр. Симонову Р.О., що підпалить його квартиру. На наступний день гр. Симонов Р.О. звернувся з заявою про намір гр. Коваленка М.С.

Чи присутній в даному випадку склад правопорушення? Чому?

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Правова і правомірна поведінка. До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер:

1.	Правова поведінка		Суспільно корисна правова поведінка особи (дія або бездіяльність), яка відповідає приписам юридичних норм і охороняється державою
2.	Правомірна поведінка		Соціальна поведінка особи (дія або бездіяльність) свідомо вольового характеру, яка є врегульованою нормами права і спричиняє юридичні наслідки
3.	Належна правомірна поведінка		Закріплюється, як правило, у диспозитивних нормах як права суб'єкта, а не як його обов'язки, реалізується відповідно до його волі (інтересу) і забезпечується державою
4.	Можлива (соціально допустима) правомірна поведінка		Закріплюється в імперативних нормах як обов'язки та забезпечується, крім інших способів, державним примусом
5.	Активна правомірна поведінка		Вид правомірної поведінки, який виявляється в бездіяльності, умисному невикористанні суб'єктом належних йому прав і обов'язків: неучасті у виборах тощо
6.	Звичайна правомірна поведінка		Вид поведінки, який характеризується «проміжним» (прикордонним) між правомірним і протиправним станом особи
7.	Пасивна правомірна поведінка		Вид правомірної поведінки, який полягає в цілеспрямованій діяльності громадян, посадових осіб, пов'язаній з реалізацією своїх прав, обов'язків, компетенції в межах правових норм і пов'язаний з додатковими витратами часу, енергії, а іноді й матеріальних коштів
8.	Маргінальна поведінка		Вид законослухняної поведінки, що являє собою повсякденну службову, побутову та іншу діяльність людини, яка відповідає розпорядженням правових норм, стала звичкою і не потребує додаткових витрат і зусиль
9.	Правопорушення		Особливий вид правової поведінки, який полягає у використанні громадянами своїх прав у недозволені способи, що суперечать призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки (школа) суспільству, державі, окремій особі

10.	Зловживання правом	Передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення
-----	--------------------	---

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.

Спеціалізована література:

1. Аземша І. Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 44-47.
2. Бакумов О. С. Проблеми зловживання правами громадян у процесі реалізації форм безпосередньо демократії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 125-132.
3. Барабаш О. О. Правомірна поведінка як основна форма вираження право-

- вої культури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 12-14.
4. Барабаш О. О. Правомірна поведінка: інтерпретації зарубіжних науковців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. С. 3-6.
  5. Бериславська О. М. Адміністративна відповідальність у сфері інформаційно-правової політики держави. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 2. С. 91-96.
  6. Белікова О. Адміністративне покарання як критерій адміністративної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 2. С. 122-125.
  7. Бобровник С. Структурна характеристика правового конфлікту. *Право України*. 2015. № 1. С. 93-98.
  8. Бойко В. І. Застосовність статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при розгляді справ про адміністративні правопорушення. *Вісник Національної академії правових наук*. 2016. № 2. С. 59-71.
  9. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: моногр. Київ: Ін Юре, 2014. 562 с.
  10. Вапнярчук Н. М. Деякі питання дисциплінарної відповідальності працівників дипломатичної служб. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. 56. С. 267-271.
  11. Васьковцов А. О. Місце і роль адміністративного проступку в процесі правозастосування. *Міліція України*. 2012. № 11/12. С. 22-24.
  12. Волощук А. М. Діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності: моногр. Одеса: ОДУВС, 2013. 175 с.
  13. Воронова І. В. Правопорядок і правомірна поведінка (особливості взаємозв'язку в правовій державі). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. № 1151. С. 30-33.
  14. Ганьба О. Б. Правова поведінка суб'єктів охорони державного кордону України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
  15. Ганьба О. Зловживання правом: аналіз наукових поглядів та авторське трактування окремих проблем. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1. С. 95-99.
  16. Горкава В. В. Право на захист у провадженні у справах про адміністративні правопорушення та гарантії його реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2015. 20 с.
  17. Живицька Л. І. Нормативне забезпечення підвідомчості справ про адміністративні правопорушення та його вдосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 146-155.
  18. Зубко Г. Ю. Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 16 с.
  19. Іванюк В. І. Адміністративна відповідальність суддів за правопорушення, пов'язані з корупцією: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
  20. Капустін О. Умисел у складі злочину. *Підприємництво, господарство і*

- право. 2019. № 12. 2019. С. 294-299.
21. Квасневская Н. Реформація судової системи України: очікування і реалії. *Leges si Viata*. 2016. № 2. С. 55-58.
  22. Когутич І. І. Теорія і практика використання в розслідуванні злочинів фікцій: моногр. Львів; Тернопіль: Підручники і посібники, 2014. 393 с.
  23. Козенко Ю. О. Правова поведінка особи: спроба інтегративного осмислення: моногр. Львів: б. в., 2013. 159 с.
  24. Комарницька І. І. Профілактика адміністративних правопорушень у сфері власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 19 с.
  25. Комлик В. В. Склад правопорушення: теоретичні підходи та практичні виміри: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 18 с.
  26. Крижановська О. В. Офіційний та неофіційний правопорядок: нормативний та інституційний аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 9-13.
  27. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2016. 19 с.
  28. Личенко І. О. Адміністративно-правові засади профілактики правопорушень у сфері власності: моногр. Львів: Нац. ун-т «Львів політехніка», 2017. 187 с.
  29. Макарчук Д. І. Щодо системи класифікації кримінальних правопорушень у доктрині та законодавстві про кримінальну відповідальність Федеративної республіки Німеччина. *Правова позиція*. 2019. № 2. С. 148-158.
  30. Мілетич О. О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 18 с.
  31. Міловідова С. В. Попередження та протидія адміністративним правопорушенням в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
  32. Мураненко К. Ю. Зарубіжний досвід профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Psychological journal*. 2019. № 22. С. 85-98.
  33. Мусиченко О. Зрозумілість і чіткість закону як складова частина принципу правової визначеності в практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 2. С. 149-154.
  34. Паришкура В. В. Окремі аспекти оптимізації законодавства України в частині притягнення суддів до юридичної відповідальності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 11. С. 225-229.
  35. Переш І. Є., Бариська Я. О. Теоретичні характеристики правомірної поведінки. *Науковий Вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 59. С. 66-69.
  36. Пінчук П. А. Характеристика окремих заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 249-252.
  37. Полонка І. А. Правомірна поведінка: теоретичний аналіз основних склад-

- ників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 19-21.
38. Полонка І. А. Роль правомірної поведінки: підвалини теоретико-онтологічного розуміння. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 58-71.
  39. Полонка І. Теоретико-оціночні пропозиції щодо класифікації правомірної поведінки (онтологія диференціації). *Право України*. 2016. № 6. С. 99-106.
  40. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31-38.
  41. Полянський Т. Позитивістсько-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом. *Юридична Україна*. 2013. № 9. С. 16-22.
  42. Полянський Т. Природно-правові критерії оцінки дотримання заборони зловживання правом: їх зміст та взаємодія. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 14-22.
  43. Полянський Т. Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 221 с.
  44. Романова А. Правомірна поведінка як умова самоствердження людини. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 91-95.
  45. Русанова В. Б. Оскарження в суді постанов у справах про адміністративні правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
  46. Савенко В. В. Правова поведінка в умовах правової реальності сучасного соціуму. *Митна справа*. 2014. № 5. С. 139-143.
  47. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка та позитивна юридична відповідальність взаємовплив та взаємообумовленість. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 118-133.
  48. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
  49. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 30-35.
  50. Сидоренко А. С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин: теоретико-практичне дослідження: моногр. Харків: Право, 2014. 197 с.
  51. Сіренко Д. О. Становлення та розвиток інституту протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, у національному законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 91-95.
  52. Станкович М. І. Межі доказування суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. С. 249-253. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2019/69.pdf
  53. Стрельников А. В. Проблеми визначення складу адміністративного правопорушення у сфері захисту персональних даних. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 151-153.
  54. Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального

- правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
55. Чупрій Д. Ю. Інститут необережності в цивільному праві та його вплив на визначення розміру відшкодування шкоди. *Юридичний науковий журнал*. 2019. С. 86-89. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/20.pdf
56. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: моногр. Харків: Майдан, 2013. 408 с.
57. Шульга А. М. Страх притягнення до юридичної відповідальності як мотив правомірної поведінки особи. *Право і Безпека*. 2012. № 5. С. 51-55.
58. Шульга А. М. Юридично значуща поведінка: «негативна» і «позитивна» відповідальність. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 55-58.
59. Ярмиш Н. Відмінність тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства, стара проблема у новому вимірі. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 1. С. 94-107.

ТЕМА 16. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Юридична відповідальність: поняття та ознаки.
  - 1.1. перспективна (позитивна) юридична відповідальність;
  - 1.2. ретроспективна (негативна) юридична відповідальність.
2. Принципи юридичної відповідальності.
3. Мета і функції юридичної відповідальності.
4. Види юридичної відповідальності:
  - 4.1. кримінальна відповідальність;
  - 4.2. адміністративна відповідальність;
  - 4.3. цивільно-правова відповідальність;
  - 4.4. дисциплінарна відповідальність;
  - 4.5. конституційно-правова відповідальність;
  - 4.6. матеріальна відповідальність.
5. Підстави притягнення та звільнення від юридичної відповідальності.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Сучасні глобалізаційні процеси, визначення нашою державою власного геополітичного курсу, військова агресія проти України висуває на перший план необхідність забезпечення безпеки людини, громадянина та всього міжнародного співтовариства шляхом притягнення правопорушника до юридичної відповідальності. Саме за допомогою цієї правової категорії може гарантуватись соціальна стабільність, забезпечуватись охорона суспільства від правопорушень, розвиток та зміцнення демократії. Проблематика юридичної відповідальності є актуальною, традиційно перебуваючи в числі найбільш дискусійних проблем теорії держави і права. Необхідність дослідження юридичної відповідальності зумовлена впливом цієї фундаментальної категорії права на дотримання законності, правопорядку та потребою вдосконалення механізму її дії¹.

В межах цього семінарського заняття слід проаналізувати визначення юридичної відповідальності. Аналізуючи юридичну відповідальність, необхідно усвідомити, що юридична відповідальність є необхідною умовою впливу на правопорушника з метою недопущення вчинення правопорушень надалі як цією, так і іншими особами. Слід дати визначення юридичної відповідальності, перерахувати її ознаки, після чого перейти до її класифікації за такими критеріями, як зміст санкції, форма здійснення, галузева ознака тощо. Однією з досить поширених класифікацій є розподіл юридичної відповідаль-

---

¹ Мисак О. Теоретичні проблеми визначення змісту юридичної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 129-132.

ності на перспективну (позитивну) та ретроспективну (негативну). Здобувач вищої освіти повинен надати загальну характеристику та визначити основні ознаки перспективної (позитивної) та ретроспективної (негативної) юридичної відповідальності.

У питанні щодо принципів юридичної відповідальності потрібно надати розгорнуту характеристику кожному з принципів юридичної відповідальності.

Наступне питання присвячене розгляду мети та функцій юридичної відповідальності. Мета юридичної відповідальності – вияв її соціальної необхідності та ефективності. Необхідно зазначити, що юридична відповідальність перш за все існує з метою охорони суспільного ладу. Поряд з цим охорона демократичного правопорядку не єдина мета юридичної відповідальності. Мета юридичної відповідальності своєю чергою визначає її функції.

Здобувачі вищої освіти повинні розуміти, що існування різних видів правопорушень передбачає і поділ ретроспективної юридичної відповідальності на самостійні види. Для якісного застосування кожного законодавчовизначеного виду юридичної відповідальності необхідно детально з'ясувати їх правову природу і на основі цього провести класифікацію видів юридичної відповідальності. Класифікацію видів юридичної відповідальності слід проводити, виходячи з теорії публічного інтересу, оскільки його наявність чи відсутність обумовлює вибір конкретного виду відповідальності. Головним критерієм поділу юридичної відповідальності на окремі види виступає галузева належність норм права, яка передбачає санкції за скоєне правопорушення. Виділяють такі види юридичної відповідальності: конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна та матеріальна. Слід охарактеризувати кожен з видів юридичної відповідальності.

Останнє питання передбачає аналіз підстав виникнення юридичної відповідальності та звільнення від неї, для чого доцільно використовувати, зокрема положення Кримінального кодексу та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Надайте визначення таких понять:

юридична відповідальність, соціальна відповідальність, ознаки юридичної відповідальності, мета юридичної відповідальності, цілі юридичної відповідальності, принципи юридичної відповідальності, принцип справедливості, принцип гуманізму, принцип законності, принцип пропорційності, принцип обґрунтованості, принцип доцільності, принцип невідворотності, принцип відповідальності за вину, функції юридичної відповідальності, охоронна функція юридичної відповідальності, захисна функція юридичної відповідальності, каральна функція юридичної відповідальності, виховна функція юридичної відповідальності, види юридичної відповідальності, суб'єкт юридичної відповідальності, засоби юридичної відповідальності, позитивна юридична відповідальність, ретроспективна юридична відповідальність, криміналь-

на відповідальність, адміністративна відповідальність, цивільно-правова відповідальність, дисциплінарна відповідальність, матеріальна відповідальність, конституційно-правова відповідальність, процесуальна відповідальність, міжнародно-правова відповідальність, публічно-правова відповідальність, підстави юридичної відповідальності, підстави притягнення до юридичної відповідальності, підстави настання юридичної відповідальності, підстави виключення юридичної відповідальності, підстави звільнення від юридичної відповідальності, юридична підстава, фактична підстава, процесуальна підстава, неосудність, необхідна оборона, крайня необхідність, малозначність діяння, юридичний казус, фізичний або психічний примус.

I. Скласти схеми:

- ✓ Юридична відповідальність: поняття та ознаки.
- ✓ Класифікація видів юридичної відповідальності.
- ✓ Функції юридичної відповідальності.
- ✓ Принципи юридичної відповідальності.
- ✓ Підстави притягнення і звільнення від юридичної відповідальності.
- ✓ Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні.
- ✓ Підстави юридичної відповідальності.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність»».
- ◆ «Примуси надзвичайного та профілактичного характеру».
- ◆ «Позитивна юридична відповідальність».
- ◆ «Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність та її підстави».
- ◆ «Підстави притягнення і звільнення від юридичної відповідальності».
- ◆ «Маргінальна поведінка: загальнотеоретична характеристика».
- ◆ «Міжнародні правопорушення: поняття та різновиди».
- ◆ «Юридична відповідальність: сучасні погляди».
- ◆ «Юридична відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування».
- ◆ «Підходи до розуміння відповідальності державних службовців».
- ◆ «Юридична відповідальність Національної поліції України».
- ◆ «Конституційно-правова відповідальність в Україні».

III. Теми есе:

- «Юридична відповідальність працівника як елемент його трудово-правового статусу».
- «Юридична відповідальність за вчинення насильства в сім'ї відносно дитини».
- «Юридична відповідальність держави як чинник гуманізації правової си-

стеми у сфері забезпечення прав і свобод людини».

- «Юридична відповідальність у структурі адміністративно-правового статусу державного бюро розслідувань України».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Обговорення в малих групах.

Здобувачі вищої освіти поділяються на декілька команд. Викладач оголошує питання для обговорення. Обговорення має бути відносно коротким – приблизно 3-5 хвилин.

Кожна із груп має продемонструвати результати обговорення питання малою кількістю слухачів, а викладач – підвести підсумки обговорення, зробити висновки, знайти спільний знаменник.

Питання для обговорення:

Чи є підставою звільнення від кримінальної відповідальності норма права, передбачена ст. 46 КК України у зв'язку з примиренням винного з потерпілим?

У якому випадку примирення винного з потерпілим не можливе?

Якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення потерпілому заподіяна смерть, то ніхто інший не може висловити його волю під час вирішення питань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди у вигляді смерті як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України.

Заподіяна кримінальним правопорушенням шкода у розумінні ст. 46 КК України має бути такою, що за своїм характером піддається відшкодуванню (усуненню). Смерть є наслідком, що має незворотний характер. Таким чином, шкода у вигляді смерті відшкодуванню або усуненню в розумінні ст. 46 КК України не підлягає.

У випадку заподіяння кримінальним правопорушенням шкоди у вигляді смерті потерпілого звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) не можливе.

Чи є підставою звільнення від кримінальної відповідальності щире каяття особи, яке свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом та виправити свою поведінку?

За якої умови буде діяти ця обставина?

Звільнення від кримінальної відповідальності за ст.47 КК України можливе лише за клопотанням колективу, членом якого є особа, про передачу її на поруки. Воно має бути оформлене протоколом загальних зборів колективу, який долучається до справи.

Передача особи на поруки є правом чи обов'язком суду?

Виходячи з наведених положень закону, питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки є правом, а не обов'язком суду і є виправданим лише тоді, коли суд дійде висновку про те, що виправлення конкретної особи, яка вчинила злочин, є можливим без фактичного застосування до неї передбачених законом України про кримінальну відповідальність заходів примусу.

За яких обставин особа звільняється від кримінальної відповідальності за вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання у виді обмеження або позбавлення волі?

Системний аналіз чинного законодавства та вимоги п. 2 ч. 1 ст. 49 КК України свідчать про те, що за вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання у виді обмеження або позбавлення волі, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею цього злочину і до дня набрання вищою законною силою минуло три роки.

Разом із тим, згідно з ч. 2 ст. 49 КК України перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила злочин, ухилилася від досудового слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання.

Отже, закон, який регулює питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України), пов'язує зупинення строків давності не з постановами про зупинення слідства, а лише з умисними діями особи, спрямованими на ухилення від слідства.

Зупинення досудового розслідування у зв'язку з розшуком підозрюваного саме по собі ще не може свідчити про ухилення останнього від слідства. Для застосування положень ч. 2 ст. 49 КК України, у такому випадку обов'язково має бути підтверджено факт ухилення підозрюваного від слідства.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

1. Колесник таємно проник до будинку Несторової і викрав телевізор. Судом Колесник був визнаний неосудним.

Чи є підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності?

2. Дем'яненко разом з Ісаєвим скоїли вбивство Титаренко. Протягом 15 років вони ухилялися від правоохоронних органів. Нових правопорушень протягом цього часу не скоїли.

Чи вичерпала себе кримінальна відповідальність?

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Види юридичної відповідальності:

	Вид юридичної відповідальності	Суб'єкти притягнення	Заходи відповідальності	Правозастосовний акт
1.	Конституційна	Парламент, Конституційний Суд		
2.	Адміністративна		Попередження, штраф,...	
3.	Цивільно-правова			Рішення
4.	Дисциплінарна			
5.	Матеріальна			
6.	Кримінальна			

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984.

№ 51. Ст. 1122.

- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.

Спеціалізована література:

1. Аземша І. Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 44-47.
2. Александров О. А. Дисциплінарна відповідальність народного депутата України. *Європейські перспективи*. 2012. № 3 (3). С. 81-86.
3. Андрієвська О. Конституційно-правовий механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина: питання окремих елементів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 1. С. 54-59.
4. Андрушко О. В. Юридична відповідальність за правопорушення в кримінальному процесі: правова природа, атрибутивні ознаки та елементи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 123-131.
5. Ахмедов В. А. Методи запобігання злочинам, які посягають на суспільні відносини з реалізації принципу невідворотності юридичної відповідальності. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 2. С. 154-159.
6. Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність у контексті взаємодії держави та громадянського суспільства. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 102-106.
7. Батанова Н. М. Принципи конституційно-правової відповідальності: понятійна та видова характеристика. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 211-218.
8. Батанова Н. М. Співвідношення конституційно-правової відповідальності та політичної відповідальності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 24-30.
9. Безпалюк В. А. Відповідальність виконавчої влади в Україні (на прикладі Кабінету Міністрів України). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 2. С. 36-39.
10. Бібікова М. О. Конституційна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2019. Вип. 26-27.
11. Бойчук А. Понятие и признаки юридической ответственности. *Leges et Viata*. 2018. № 1, ч. 2. С. 11-16.
12. Бондарчук І. Особливості конституційно-правової відповідальності громадських організацій та політичних партій в Україні. *Юридична Україна*.

2009. № 10. С. 28-33.
13. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48-57.
  14. Борисова Ю. Основания и условия деликтной ответственности как вида гражданско-правовой ответственности. *Leges si Viata*. 2018. № 2, ч. 2. С. 7-10.
  15. Вапнярчук Н. М. Деякі питання дисциплінарної відповідальності працівників дипломатичної служби. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 56. С. 267-271.
  16. Вишновецький В. М. Суб'єкти дисциплінарної відповідальності за корупційні правопорушення за трудовим законодавством України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 3. С. 101-108.
  17. Волощук О. Т. Поняття та сутність конституційно-правової відповідальності вищих органів державної влади. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 77-84.
  18. Грабовий В. В. Юридична відповідальність за правопорушення проти власності в перші роки радянської влади в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 20. С. 17-20.
  19. Грищук В. К. Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність та її підстава. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 5-13.
  20. Задніпряна М. Ю. Гармонізація принципів юридичної відповідальності України та Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
  21. Зелена І. В. Юридична відповідальність у приватному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
  22. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як динамічне правове явище. *Форум права*. 2017. № 3. С. 67-71.
  23. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права. *Право і Безпека*. 2016. № 2. С. 31-37.
  24. Капітаненко Н. П. Особливості юридичної відповідальності громадських об'єднань за правопорушення у сфері публічного управління та адміністрування. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 2. С. 68-73.
  25. Кірмач А. Дисциплінарна відповідальність та службове розслідування щодо державних службовців. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 12 (169). С. 37-41.
  26. Книш В. В. Аналіз позитивного досвіду конституційно-правової відповідальності (на підґрунті конституціоналізму зарубіжних країн). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 146-149.
  27. Книш В. Теоретико-правове дослідження функцій конституційно-правової відповідальності. *Leges si Viata*. 2017. № 9, ч. 2. С. 69-73.
  28. Ковальов Д. В. Конституційні засади корпоративної соціальної відповіда-

- льності в Україні. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 2. С. 60-69.
29. Ковальов С. С. Щодо строків та особливостей притягнення до дисциплінарної відповідальності окремих категорій працівників. *Публічне право*. 2012. № 4. С. 416-423.
  30. Колпаков В. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі в системі принципів адміністративного судочинства. *Право України*. 2014. № 3. С. 47-56.
  31. Колюх В. В. Політична відповідальність Конституційного Суду України. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2016. № 3-4. С. 158-163.
  32. Корнієнко А. А. Невідворотність як принцип юридичної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.
  33. Кравець М. О. Адміністративна відповідальність юридичних осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 75-78.
  34. Крисань Т. Розмежування державного (правового) примусу й юридичної гарантії. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 3. С. 24-27.
  35. Кристева Н. Актуальные вопросы ответственности в системе местных органов представительной власти. *Leges si Viata*. 2016. № 5, ч. 1. С. 55-58.
  36. Крищенко Л. Інституціоналізація конституційно-правової відповідальності – необхідна складова розширення та оновлення судової системи України. *Право України*. 2003. № 1. С. 20-25.
  37. Макаренко Л. О. Поняття та види соціальної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 12-16.
  38. Малярєнко А. До питання упередженості як підстави дисциплінарної відповідальності суддів. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 414-420.
  39. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий механізм боротьби з корупцією в Україні (загальнотеоретична характеристика). *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 70-74.
  40. Матат А. В. Верховенство Конституції та захист прав людини як пріоритет діяльності Конституційного Суду України. *Форум права*. 2016. № 1. С. 186-194.
  41. Мельник С. М. Типологія юридичної відповідальності за адміністративним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
  42. Мисак О. І. Міжнародно-правова відповідальність – традиційний вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 41-43.
  43. Мисак О. Міжнародно-правова відповідальність держав: окремі аспекти дослідження теорії і практики. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. № 9. С. 41-46.
  44. Муртіщева А. О. Окремі питання персоналізації конституційно-правової

- відповідальності уряду в державах – членах Європейського Союзу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 32. С. 216-226.
45. Муртіщева А. О. Система санкцій конституційно-правової відповідальності уряду в державах – членах ЄС. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 33. С. 171-181.
46. Наливайко Л. Р. Види конституційно-правової відповідальності за її суб'єктами та підставами. *Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку*. 2002. С. 47-51.
47. Наливайко Л. Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 180 с.
48. Наливайко Л. Р. Місце конституційно-правової відповідальності в системі юридичної відповідальності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2001. Вип. 11. С. 182-186.
49. Наливайко Л. Р. Проблеми визначення поняття, специфічних ознак та функцій відповідальності в сучасній конституційній теорії. *Науковий вісник ЗДУ. Серія: Юридичні науки*. 2001. № 1. С. 18-27.
50. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: моногр. Харків: Право, 2014. 574 с.
51. Олійник А. Ю. Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 48-54.
52. Оніщенко Н. М. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення: моногр. Донецьк: Кальміус, 2013. 423 с.
53. Остафійчук Л. А. Юридична відповідальність за неповагу до суду: автореф дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 24 с.
54. Павловська Н. В. Конституційно-правова відповідальність народних депутатів України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 16 (1). С. 22-24.
55. Падалка О. А. Юридична відповідальність Національної поліції України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 20. С. 81-84.
56. Паришкура В. В. Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
57. Теремцова Н. В. Особливості юридичної відповідальності суб'єктів приватного права. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 271-274.
58. Швець О. В. Відповідальність як соціальне явище: теоретико-правові засади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 1. С. 84-92.

ТЕМА 17. ЗАКОННІСТЬ ТА ПРАВОПОРЯДОК

Семінарське заняття – 2 год.

1. Законність: поняття, ознаки та структура. Зміст (вимоги) законності. Законність у правовій та демократичній державі: взаємодія, взаємовплив і взаємозв'язок.

2. Загальна характеристика функцій та принципів законності.

3. Поняття, ознаки та структурні елементи правопорядку.

4. Загальна характеристика функцій та принципів правопорядку.

5. Взаємовплив і взаємозв'язок громадського порядку та правового порядку.

6. Право, законність, правопорядок: питання співвідношення та взаємодії.

7. Гарантії законності та правопорядку: поняття, ознаки та система.

8. Основні шляхи зміцнення законності та правопорядку.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Зважаючи на те, що одними із фундаментальних категорій юридичної науки та практики є законність та правопорядок, рівень і стан яких віддзеркалює правове життя суспільства та його громадян нагального значення набуває аналіз зазначеної теми здобувачами вищої освіти. В умовах сьогодення саме право є великою цінністю і фактором соціального життя. Проте, слід зауважити, що його реальність визначається не тільки вираженням у нормативно-правових актах. Так, право є реальним в контексті втілення волі влади у поведінці людей. Тобто, навіть найдосконаліший закон тільки при його виконанні, що виражається у впливі на усі сфери життєдіяльності є дієвим та ефективним. Зазначене в першу чергу пов'язано з необхідністю дослідження законності та правопорядку. Проблема законності та правопорядку є одними із центральних у теорії держави і права, що обумовлює їх актуальність як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Вивчення даної теми в межах першого питання передбачає розгляд визначення поняття «законність» та його структури як комплексного соціально-правового явища, що характеризує організацію та функціонування суспільства і держави на правових засадах. Найбільш повно зрозуміти значення цього правового поняття допоможе аналіз його ознак. У межах семінарського заняття з метою комплексного дослідження зазначеного питання необхідно акцентувати увагу на взаємодії, взаємовпливі та взаємозв'язку законності у правовій та демократичній державі.

У межах відповіді на наступне питання слід проаналізувати функції законності. Далі необхідно перейти до розгляду змісту основних принципів законності, представлених системою керівних положень та ідей, що визнача-

ють природу законності, її місце у суспільстві та у системі інших правових категорій.

Зважаючи на те, що із законністю тісно пов'язане таке правове явище, як правопорядок, що зумовлює його використання у чинному законодавстві необхідно звернути увагу на одну із важливих функцій держави – охорона правопорядку. Не дивлячись на те, що зазначене поняття досить широко використовується у законодавстві, сучасна наука не обґрунтувала єдиного розуміння визначення цього поняття. Так, наступне питання передбачає розгляд здобувачами вищої освіти різних підходів до визначення поняття «правопорядок», що надасть можливість виокремити його ознаки та структуру. Потрібно зазначити, що практичне призначення правопорядку обумовлюється його функціями та принципами, що обумовлює необхідність їх дослідження.

При підготовці до семінарського заняття необхідним є дослідження взаємовпливу і взаємозв'язку громадського порядку та правового порядку.

Предметом наступного питання є аналіз співвідношення і взаємодії таких правових понять, як право, законність та правопорядок. Відповідь на це питання доцільно почати з визначення спільних рис, що притаманні цим правовим поняттям, після чого перейти до висвітлення суттєвих відмінностей між ними. Найбільш доцільно надати відповідь на це питання у вигляді схеми, що сприятиме наочному розумінню сутності питання. Також необхідно розглянути гарантії законності та правопорядку, що є ефективними і дієвими умовами суспільного життя, а також заходами за допомогою яких забезпечується режим законності та стабільного правопорядку.

У межах цієї теми важливого значення набуває висвітлення теоретичних аспектів щодо основних шляхів встановлення та подальшого практичного зміцнення законності та правопорядку у процесі розвитку суспільства та держави, що характеризує їх організацію в контексті євроінтеграційних процесів.

Надайте визначення таких понять:

законність, конституційна законність, ознаки законності, формальна законність, правова законність, правова законність як принцип, правова законність як метод, правова законність як режим, структура законності, нормативний елемент законності, поведінковий елемент законності, контроль-наглядний елемент законності, відшкодувальний елемент законності, принцип верховенства закону, принцип єдності законності, принцип загальності законності, принцип рівності, принцип гарантованості основних прав і свобод людини, принцип взаємозв'язку законності і демократії, принцип доцільності, принцип невідворотності відповідальності, гарантії законності, загально-соціальні гарантії, економічні (матеріальні) гарантії законності, соціальні гарантії законності, політичні гарантії законності, ідеологічні гарантії законності, юридичні гарантії, парламентські гарантії законності, президентські гарантії законності, урядові гарантії законності, су-

дові гарантії законності, контрольно-наглядові гарантії законності, превентивні (запобіжні) гарантії законності, припиняючі гарантії законності, відновлюючі гарантії законності, каральні (штрафні) гарантії законності, засоби законності, вимоги законності, сутність законності, мета законності, правозаконність, правопорядок, зміст правового порядку, матеріальний зміст правопорядку, юридичний (державно-правовий) зміст правопорядку, структура правового порядку, елементи правопорядку, інституціональний елемент правопорядку, документально-актний елемент правопорядку, ідеологічний елемент правопорядку, функціонально-діяльнісний елемент правопорядку, комунікативний (інтегральний) елемент правопорядку, принципи правового порядку, функції правопорядку, стабілізаційна функція правопорядку, компромісна функція правопорядку, корекційна функція правопорядку, оцінно-орієнтувальна функція правопорядку, комунікативна функція правопорядку, виховна функція правопорядку, громадський порядок, громадська безпека.

I. Скласти схеми:

- ✓ Правопорядок: поняття, ознаки та зміст.
- ✓ Структура правового порядку: поняття та елементи.
- ✓ Принципи правопорядку: поняття та характеристика.
- ✓ Функції правопорядку.
- ✓ Законність як принцип, метод та режим.
- ✓ Принципи законності: поняття та характеристика.
- ✓ Гарантії законності: поняття та види.
- ✓ Система вимог законності.
- ✓ Співвідношення понять «громадський порядок», «правапорядок» та «громадська безпека».

II. Теми рефератів:

- ◆ «Децентралізація повноважень органів публічної адміністрації у сфері забезпечення правопорядку: досвід країн Східної Європи».
- ◆ «Верховенство права та законність як принципи права у розрізі практики Європейського суду з прав людини».
- ◆ «Законність як фундаментальна засада прокурорської діяльності».
- ◆ «Законність як категорія міжнародного права».
- ◆ «Принципи законності в діяльності місцевого самоврядування».
- ◆ «Профілактика правопорушень як спосіб встановлення та зміцнення правопорядку в суспільстві».
- ◆ «Правові засоби забезпечення законності і правопорядку в Україні та їх систематизація».
- ◆ «Правове забезпечення інформаційного правопорядку в Україні».

III. Теми есе:

- «Законність у процесі розвитку правової держави в Україні».
- «Право людини на правопорядок».
- «Громадянська правосвідомість як запорука правопорядку в державі».
- «Проблеми віднесення функції охорони правопорядку до функцій держави».
- «Забезпечення правопорядку в сфері оборони держави».
- «Забезпечення законності та правопорядку в умовах реформування державних інституцій України».
- «Взаємовплив і взаємозв'язок громадського порядку та правового порядку».
- «Правосвідомість, правопорядок та законність як чинники правової поведінки».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Інтерактивна гра «Бумеранг». Час – 20 хв. Здобувачів вищої освіти необхідно поділити на малі підгрупи. Викладач озвучує ключове питання для обговорення *«Забезпечення законності та правопорядку в умовах реформування державних інституцій України»*. Кожна підгрупа здобувачів вищої освіти складає на аркуші 5 запитань із заданої теми, направляє їх «бумерангом» будь-якій підгрупі здобувачів вищої освіти та слухає відповідь. Якщо відповідь неповна/неточна «бумеранг» повертається до тієї підгрупи, яка його «відправила». Здобувачі вищої освіти, які надали повну/точну відповідь посилають «бумеранг» іншій підгрупі. Викладач оцінює як питання, так і відповіді. Наприкінці «бумерангу» викладач здійснює підрахунок кількості балів, які набрала кожна підгрупа.

Інтерактивне завдання №2

Мікрофон. Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач має надати кожному здобувачу вищої освіти можливість коротко і швидко висловити свою думку чи позицію на тему: *«Роль і значення децентралізації повноважень органів публічної адміністрації у сфері забезпечення законності та правопорядку»*. Висловлює думку чи позицію тільки здобувач вищої освіти, який отримав «уявний» мікрофон.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити схему. Законність як принцип, метод та режим

Практичне завдання №2

Благо народу – вищий закон (*Цицерон*).

Коли множаться закони й укази, зростають розбої та грабежі (*Лао-Цзи*)

Численність законів у державі є те саме, що велика кількість лікарів: ознака хвороби і безсилля (*Вольтер*).

Погані закони в хороших руках виконавців – гарні; і найкращі закони в руках поганих виконавців – шкідливі (*Великий Фрідріх*).

Бережи порядок, і порядок збереже тебе (*Латинський вислів*).

Я не думаю, що в республіці можна знайти що-небудь більш негідне, ніж коли закон приймають і його не дотримуються, і вже тим більше, коли закону не дотримується сам його законодавець (*Н. Макіавеллі*).

Коли в державі панує не тільки закон, до закону починають відчувати меншу повагу (*К. Гельвецій*).

Кращі закони не допоможуть, якщо люди нікуди не годяться (*В. Швобель*).

Кожна розумна людина карає не тому, що був вчинено проступок, а для того, щоб він не скоювався надалі (*Сенека*).

З тих пір, як винайшли право, жодна людина не може почуватися захищеним від несправедливості (*В. Швобель*).

Проаналізуйте наведені вислови, ґрунтуючись на таких правових категоріях, як «законність» та «правопорядок».

Практичне завдання №3

Давньогрецький філософ Сократ запитав Крітона: «Чи має право особа втекти із в'язниці, якщо вона відбуває покарання, будучи несправедливо звинуваченою у скоєнні злочину? (Діалог Платона «Крітон»)

Надайте відповідь на поставлене питання у формі есе (у правовому аспекті), ґрунтуючись при цьому на таких правових категоріях, як «законність» та «правопорядок».

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93.
- ❖ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 04 квітня 2001 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. Ст. 474.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.

Спеціалізована література:

1. Андронов І. В. Законність судового рішення у цивільному процесі України. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 101-108.
2. Арабаджи Н. Б. Функція охорони правопорядку з позицій інституційного підходу. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 12. С. 38-43.
3. Банчук О. А. Децентралізація повноважень органів публічної адміністрації у сфері забезпечення правопорядку: досвід країн Східної Європи. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 236-244.
4. Барабаш О. О. Правосвідомість, правопорядок та законність як чинники правової поведінки. *Форум права*. 2018. №. 6. С. 6-12.
5. Бариська Я. О., Попович Т. П. Правопорядок у державах Центральної Європи у період демократичних перетворень: моногр. Ужгород: Видав-

- ництво Олександрів Гаркуші, 2019. 208 с.
6. Блаживская Н. Содержание принципа законности в соответствии со статьей 1 Первого Протокола к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. *Legea si Viata*. 2018. № 1, ч. 2. С. 7-10.
  7. Богуславський В. В. Термін «правопорядок»: зміст та співвідношення з громадським порядком та громадською безпекою. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 95-102.
  8. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: моногр. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. 371 с.
  9. Гайденок Д. В. Законність як категорія міжнародного права. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 118-122.
  10. Галинська К. Ю. Адміністративно-правове забезпечення інформаційного правопорядку в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 17 с.
  11. Гончар Д. В. Міжнародні стандарти надання безоплатної правової допомоги та їх вплив на національний правопорядок. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 37-39.
  12. Гришина Н. В. Законність та індивідуалізація як основоположні принципи адміністративної відповідальності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. вип. 21. С. 70-72.
  13. Дем'янчук Ю. В. Законність та правопорядок як об'єкт і предмет адміністративно-правового дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 3(2). С. 76-80.
  14. Дембіцька С. Л. Профілактика правопорушень як спосіб встановлення та зміцнення правопорядку в суспільстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1(2). С. 107-110.
  15. Дьомін Ю. М. Інститут прокуратури в структурі органів правопорядку України. *Юридична Україна*. 2019. № 10. С. 28-37.
  16. Європіна Л. Законність як фундаментальна засада прокурорської діяльності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 24-29.
  17. Забара І. М. Міжнародний правопорядок: до питання визначення правового явища (теоретичні аспекти). *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 15. С. 4-11.
  18. Завадяк О. П. Структура механізму адміністративно-правового забезпечення законності та дисципліни в органах виконавчої влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 275-279.
  19. Кміта О. В. Законність у процесі постанови правової держави в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Острог, 2016. 211 с.
  20. Кобзар О. Ф. Співвідношення та значення понять «громадський поряд-

- док», «правопорядок» та «громадська безпека». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 29(2.3). С. 126-129.
21. Костицький М. Про античні витоки розуміння права (правності) і закону (законності) та можливість їх урахування в сучасному конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України.* 2016. № 4-5. С. 139-148.
  22. Крижановська О. В. Інституційні засади правопорядку: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 20 с.
  23. Кучук А. М. Радянська законність v. людська гідність (на матеріалах окремих рішень Європейського суду з прав людини). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 3. С. 86-91.
  24. Ленівський Р. В. Сутність адміністративно-правових засобів забезпечення законності і правопорядку в Україні та їх систематизація. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. № 6. Т. 2. С. 79-82.
  25. Морозюк С. М. Конституційна законність як передумова реалізації Конституції України. *Наука і правоохорона.* 2015. № 4. С. 200-205.
  26. Олійник А. Ю. Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання. *Журнал східноєвропейського права.* 2016. № 27. С. 48-54.
  27. Орлова В. О. Законність у галузі адміністративного права: спроба аналізу на основі параметричної теорії систем А. Уйомова. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 44(2). С. 51-54.
  28. Отрош М. І. Місце і роль Католицької церкви у міжнародному правопорядку: моногр. Київ; Одеса: Фенікс, 2017. 594 с.
  29. П'ятков П. В. Критерії розмежування компетенції суб'єктів забезпечення законності надання адміністративних послуг у галузі містобудування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2016. № 2. С. 109-113.
  30. Павловська І. В. Генеза понять «революційна законність» та «соціалістична законність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. Вип. 2(1). С. 49-53.
  31. Пархоменко Н. М. Правовий світогляд як чинник формування ефективної системи права та правопорядку. *Правова держава.* 2016. Вип. 27. С. 90-98.
  32. Плавич В. П. Системне застосування міжнародного права у внутрішньому (національному) правопорядку України. *Держава і право. Серія: Юридичні науки.* 2018. Вип. 82. С. 235-249.
  33. Подорожна Т. С. Верховенство конституції як складова верховенства права: проблеми конституціоналізації правового порядку. *Часопис Київського університету права.* 2017. № 1. С. 61-64
  34. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 503 с.

35. Подорожна Т. С. Правопорядок як результат дії ефективного права: наукові підходи до інтерпретації поняття. *Держава і право. Юридичні науки*. 2016. Вип. 72. С. 14-30.
36. Полонка І. А. Онтологічно-теоретичні особливості взаємозв'язку категорій «правова поведінка» та «законність». *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 41-46.
37. Прокопенко О. Особливості забезпечення правопорядку на регіональному рівні. *Наукові записки [Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Право*. 2017. Вип. 2. С. 72-77.
38. Руденко М. В. Щодо визначення поняття «органи правопорядку». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2017. Вип. 23. С. 158-160.
39. Руденко М. В. Поняття та система правоохоронних органів (органів правопорядку) у контексті нового закону «Про національну безпеку України»: питання правової визначеності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1. С. 165-172.
40. Савенко В. В. Громадянська правосвідомість як запорука правопорядку в державі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 3. С. 19-22.
41. Савенко Д. Л. Верховенство права і законність в організації та діяльності прокуратури України: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
42. Сагун А. В. Поняття забезпечення законності в діяльності адміністративних судів України. *Форум права*. 2016. № 2. С. 180-185.
43. Сарнавський О. М. Забезпечення правопорядку у сфері оборони держави: оптимізація системи військової юстиції. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 1. С. 66-74.
44. Скрипнюк О. В. Конституційна законність як базова складова забезпечення принципу законності в Україні. *Альманах права*. 2016.
45. Собакарь А. О. Місце адміністративного нагляду в механізмі забезпечення правопорядку. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2017. № 1. С. 117-125.
46. Сопілко І. М. Забезпечення законності та правопорядку в Україні в умовах реформування державних інституцій. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 2. С. 77-84.
47. Сопілко І.М., Ленівський Р.В. Адміністративно-правові засоби забезпечення законності і правопорядку в Україні: монографія. Київ: НАУ, 2018. 231 с.
48. Триньова Я. О. Проблеми реформування системи органів правопорядку України у сфері протидії організованій злочинності та шляхи їх вирішення. *Юридична Україна*. 2019. № 4. С. 44-52.
49. Фівкін П. М. Місце юридичної служби Міністерства оборони України в системі забезпечення законності та правопорядку в Збройних Силах

- України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2018. Вип. 26. С. 151-155.
50. Чернетченко О. М. Законність як принцип адміністративної діяльності органів доходів і зборів у податковій сфері: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 21 с.
51. Шай Р. Я. Проблеми віднесення функції охорони правопорядку до функцій держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 825. С. 247-251.
52. Шапочка Т. І. Окремі аспекти визначення стадій організації контролю та нагляду за законністю у сфері дозвільної діяльності. *Наука і правоохорона.* 2015. № 4. С. 88-90.
53. Шоптенко С. С. Принципи адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів в Україні. *Право і суспільство.* 2015. № 5-2, ч. 3. С. 205-210.
54. Шпакович О. М. Розвиток доктрини права Ради Європи та взаємодії міжнародних і національних правопорядків. *Право України.* 2019. № 6. С. 119-131.
55. Ярмакі Х. П. Законність у застосуванні адміністративної відповідальності. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2015. № 3. С. 107-110.

ТЕМА 18. ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА. ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ

Семінарське заняття – 2 год.

1. Правосвідомість: поняття, ознаки, структура та функції. Правосвідомість і право, їх взаємозалежність. Роль правосвідомості у нормотворчості і правореалізації.
2. Правосвідомість: види та їх характеристика.
3. Поняття та види деформації правосвідомості. Правовий нігілізм.
4. Правова культура: поняття, ознаки, види, функції та шляхи формування.
5. Співвідношення правової культури з правовим нігілізмом та правовим ідеалізмом.
6. Поняття, сутність та ознаки правового виховання.
7. Правове виховання: мета, завдання, принципи та функції.
8. Форми та методи правового виховання. Механізм реалізації правового виховання.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

В рамках розгляду семінарського заняття слід зробити акцент на тому, що не тільки писане право є реальним об'єктом відображення уявлень і почуттів людей, але і «право в житті», тобто діяльність правоохоронних органів, правопорядок. Також треба підкреслити, що у правосвідомості людей має місце думка не тільки про право дійсне, але й про право бажане. В межах першого питання необхідно надати визначення «правосвідомості» – це система ідей, уявлень, емоцій та почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом. Слід зазначити, що через правосвідомість відображається не тільки стан правових відносин, а й тенденції їх змін. Також, потрібно звернути увагу на те, що для правової свідомості характерні такі риси: 1) є одним із різновидів суспільної свідомості; 2) об'єктом пізнання виступає чинне право; 3) виступає основою розвитку праворозуміння; 4) носіями є різні суб'єкти права; 5) виступає своєрідним механізмом регуляції поведінки осіб в сфері права; 6) є одним з найбільш важливих чинників правотворчості та правореалізації¹. Важливим є те, що за своїм змістом правосвідомість є складним системним правовим явищем. Компоненти, що утворюють її (ідеї, теорії, концепції, почуття, емоції, настрої, настанови тощо), структурно об'єднуються в дві відносно автономні компоненти – правову психологію

---

¹ Теорія держави і права: посіб. для підгот. до держ. іспитів / [Д. В. Лук'янов та ін.]; за заг. ред. О. В. Петришина. 5-те вид., допов. і змін. Харків : Право, 2016. 195 с.

і правову ідеологію¹. Відповідно до традиційної позиції теоретиків, виділяються пізнавальна, оціночна і регулятивна функції правосвідомості. Необхідно з'ясувати критерії чіткого розмежування цих функцій, конкретизувати їх за допомогою прикладів з практики правозастосування. Що стосується питання про зв'язок і взаємодію правосвідомості і права, то тут необхідно підкреслити об'єктивну неможливість існування вказаних явищ одне без одного. Зв'язок між правом і правосвідомістю виникає і реалізується з моменту їх формування, не втрачається на будь-яких стадіях функціонування в суспільстві, а інколи існує навіть після зникнення певного інституту права або ж окремих складових частин правосвідомості, зокрема, потрібно відзначити чинник впливу правосвідомості на право в процесі правотворчості і механізм впливу права на формування й розвиток правосвідомості людей. Розуміння ролі правосвідомості для правового регулювання суспільних відносин може бути найкраще проілюстровано за допомогою демонстрації зв'язку кожного із структурних елементів правосвідомості з додержанням режиму законності, а також доведення постійності й об'єктивного характеру взаємодії права і правосвідомості.

Важливим є розгляд ролі правосвідомості в процесі правотворчості і правореалізації, це виражається у тому, що: 1) певною мірою як би випереджає юридичне право, є його безпосереднім ідейним джерелом, передує йому, існує «до» права; 2) діє «паралельно» з правом: уловлює потреби його вдосконалення в напрямку відображення об'єктивних суспільних процесів; 3) існує «після» права у тому сенсі, що служить орієнтиром вибору доцільного, оптимального варіанта поведінки в межах норм права, які застосовуються або реалізуються; 4) є інтелектуальним інструментом ефективного використання законодавства, тлумачення норм права; 5) може використовуватися як важливий інструмент застосування аналогії закону і аналогії права з метою заповнення прогалін у законодавстві; 6) служить засобом забезпечення законності і справедливості застосування правових норм.²

У межах даної теми, слід окремо зупинитися на видах правосвідомості та їх характеристиці. За суб'єктами (носіями) правосвідомості (індивідуальна, групова, масова, суспільна). Слід зазначити, що суспільна, групова чи масова правосвідомість не існують поза індивідуальною. За глибиною відображення правової дійсності (емпірична (побутова), професійна, наукова (доктринальна))³.

Важливим при розгляді даного семінарського заняття є розкриття поняття та видів деформації правосвідомості (викривлення уявлень про цінність

---

¹ Теорія держави і права у схемах і таблицях: навч. посіб./ О.Р. Дашковська, Г.О. Христова та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків: Юрайт, 2012. 266 с.

² Скаун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. 2-е вид./ Пер. з рос. Харків: Консум, 2005. 656 с.

³ Загальна теорія держави і права: підруч. / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

права, дефектне ставлення до правових явищ та процесів). Проявами дефектної правосвідомості є правовий інфантилізм, правовий ідеалізм, правовий дилетантизм та «переродження» правосвідомості. Спільним для всіх цих видів є правова неосвіченість, низький рівень правосвідомості та політико-правової культури суб'єктів права. Проте, кожен з них має свою специфіку. Найпоширенішою та особливо небезпечною формою викривлення правової свідомості є правовий нігілізм, адже має широкий діапазон проявів.¹

Щодо змісту правової культури як явища правового життя суспільства й здобуття цивілізації, необхідно з'ясувати її ціннісний характер, це потребує аналізу правової системи суспільства в площині культурного розвитку законодавства, поступової еволюції правозастосування в сторону підвищення якісного рівня окремих його складових елементів (якість законодавства, діяльність державного апарату). Слід торкнутися й цінностей, що притаманні правовій системі України (наприклад, нормативно-правових актів, що закріплюють права людини і установ, що сприяють їх реалізації). Необхідно також пояснити, що правова культура – явище інтегративне, тобто таке, що формує зв'язки між різними сферами правового та суспільного життя; системне, тобто таке, що виступає як об'єктивний результат взаємодії між своїми внутрішніми елементами; об'єктивно-суб'єктивне, тобто таке, що існує лише як матеріальний результат розумової діяльності людини. Таким чином, слід довести, що поняття правової культури особи є правовою оцінкою поведінки особи в поєднанні з її мотивами, «результатами усвідомлення соціальної цінності права, повагою або неповагою до нього». При цьому потрібно продемонструвати особливе значення понять «вміння» і «навички» стосовно до питання ефективності реалізації норм права, а також поміркувати, яке відношення до проблеми правової культури особи має категорія «мінімум правових знань».

В межах цього семінарського заняття необхідно визначити поняття правового виховання (цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки), розглянути та надати характеристику ознакам. Сутністю правового виховання є формування правової установки на узгодження прагнень і очікувань особистості з інтересами й очікуваннями суспільства, тобто процес вироблення стійких правових ідей і принципів у правосвідомості вихованців, формування правової культури².

Необхідно зосередити увагу на меті та завданнях правового виховання, назвати та охарактеризувати функції та форми впровадження. Виходячи з мети та змісту необхідно виділити його загальні (гуманізм, законність, демо-

---

¹ Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: моногр. / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Харків: Право, 2009. 352 с.

² Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

кратизм, науковість, об'єктивність (правдивість), зв'язок з життям, доступність, популярність, відкритість, систематичність, системність, цілеспрямованість, доцільність) і спеціально-професійні (особистісно-орієнтаційний, об'єктивності, цілісності правовиховного процесу, зв'язку теорії правовиховного процесу з практичною професійною діяльністю) принципи.

Також необхідно надати характеристику формам (засоби організації виховного процесу, в яких реалізується взаємодія вихователя і вихованців у різних умовах) та методам (сукупність способів і прийомів правовиховного впливу" які забезпечують реалізацію та досягнення мети виховання) правового виховання. Okремо слід зупинитися на механізмі правового виховання (порядок перенесення правових ідей і настанов, що містяться в суспільній правосвідомості). Функціональними елементами механізму правового виховання є: 1) суспільна правосвідомість; 2) система норм права; 3) способи і засоби правового виховання; 4) правосвідомість виховуваних, яких необхідно збагатити правовими ідеями і настановами, що містяться в суспільній правосвідомості¹.

Надайте визначення таких понять:

правосвідомість, суб'єкт правосвідомості, громадянське суспільство, особистість, когнітивна функція, правостворююча функція, правова психологія, правовий інфантилізм, правовий романтизм, правовий дилетантизм, правова демагогія, правовий нігілізм, правовий стимул, правове обмеження, режим законності і порядку, стан юридичної практики, правова психологія, правова ідеологія, буденна правосвідомість, професійна правосвідомість, наукова правосвідомість, індивідуальна правосвідомість, колективна правосвідомість, групова правосвідомість, суспільна правосвідомість, масова правосвідомість, емпірична правосвідомість, індивідуальна форма правосвідомості, групова форма правосвідомості, непрофесійна група правосвідомості, суспільна група правосвідомості, праворозуміння, деформація правосвідомості, правопорушення, правоутворення, правореалізація, правова культура, професійна культура юриста, культура правосвідомості, культура правової поведінки, культура юридичної практики, ціннісно-нормативна функція правової культури, правосоціална функція правової культури, комунікативна функція правової культури, прогностична функція правової культури, пізнавальна функція правової культури, регулятивна функція правової культури, нормативно-аксеологічна функція правової культури, правова культура суспільства, правова культура особи, правова культура професійної групи, правова орієнтація, правова субкультура, правова контркультура, правовий всеобуч, правова агітація, самовиховання, правова поведінка, правова наста-

---

¹ Правове виховання в сучасній Україні: моногр. / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2010. 368 с.

нова, мотив правової поведінки, зміст правового виховання, система правового виховання, суб'єкт правового виховання, об'єкт правового виховання, загальні принципи правового виховання, спеціально-професійні принципи правового виховання, правова держава механізм правового виховання, форми правового виховання, методи правового виховання, способи правового виховання, засоби правового виховання. правова вихованість.

I. Скласти схеми:

- ✓ Структура та види правосвідомості.
- ✓ Ознаки правосвідомості.
- ✓ Функції правосвідомості.
- ✓ Відмінність між правом і правосвідомістю.
- ✓ Види деформації правосвідомості.
- ✓ Структура правової культури.
- ✓ Типи правової культури.
- ✓ Функції та принципи правової культури.
- ✓ Форми правового виховання. Методи правового виховання.
- ✓ Механізм реалізації правового виховання.
- ✓ Етика та право: теоретичні аспекти співвідношення.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Правосвідомість: поняття і роль у суспільному житті».
- ◆ «Правова культура особи і шляхи її формування в Україні».
- ◆ «Правова культура: деякі сучасні підходи до її розуміння».
- ◆ «Взаємозв'язок правового нігілізму та правового ідеалізму як форм деформації правової свідомості».
- ◆ «Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура».
- ◆ «Правове виховання в сучасній Україні».
- ◆ «Боротьба зі злочинністю як засіб подолання правового нігілізму».
- ◆ «Мас-медіа як інструмент формування суспільної свідомості в умовах становлення державності України».

III. Теми есе:

- «Правове виховання як основний чинник формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України».
- «Правове інформування в Україні».
- «Деформація правосвідомості і правової культури».
- «Шляхи подолання правового нігілізму».
- «Вплив правової культури та правової свідомості на формування права та громадянське суспільство».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Ділова гра «Мозковий штурм». Сформувати дві групи «спеціалістів»: одна – генерує ідеї й оцінки, друга – аналізує і обґрунтовано критикує запропоновані ідеї, модератор (викладач) скеровує цей діалог-дискусію.

Тема гри: «Вплив правової культури та правової свідомості на формування права та громадянського суспільства».

Правила гри: висунення різних незвичних, оригінальних ідей та їхня фіксація; відсутність будь-якої критики; рівні можливості учасників щодо їхнього обговорення тощо. У межах гри одна група надає обґрунтовану оцінку сучасному стану нормативного врегулювання тематики гри, та пропонує власне бачення вирішення/модернізації ситуації. Інша група – надає конструктивну оцінку та пропонує інший варіант вирішення проблеми. Ідеї мають відповідати вимогам академічної доброчесності.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Види деформації правосвідомості:

Вид	Характеристика
Правовий інфантилізм	
Правовий ідеалізм	
Правовий дилетантизм	
Правова демагогія	
Правовий нігілізм	<i>(обов'язково зазначити найпоширеніші прояви)</i>

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Відмінності між правом і правосвідомістю:

Право	Ознака	Правосвідомість
	<i>за формою існування</i>	
	<i>за рівнем та характером структури</i>	
	<i>за часом дії</i>	
	<i>за механізмом дії</i>	
	<i>за місцем в механізмі правового регулювання</i>	

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.
- ❖ Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві і утвердження здорового способу життя: Указ Президента від 15 березня 2002 року. *Офіційний вісник України*. 2002. № 12. Ст. 555.

Спеціалізована література:

1. Turcan O. Deontologia funcționarului public: de la norme morale spre conduită profesională. *Legea si Viata*. 2016. № 2. ч. 1, С. 13-18.
2. Андреев Д. Правосвідомість у структурі соціально-правової комунікації. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 11-17.
3. Бабюк А. М. Співвідношення понять «правосвідомість» та «праворозуміння». *Університетські наукові записки*. 2015. № 3. С. 5-12.
4. Барабаш О. Правосвідомість та її вплив на поведінку людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 68-72.
5. Барабаш О. О. Правосвідомість, правопорядок та законність як чинники правомірної поведінки. *Форум права*. 2018. № 3. С. 6-12.
6. Безус Л. П. Розвиток української держави через правосвідомість суспільства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2014. Вип. 2. С. 9-14.
7. Битяк Ю. П. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: моногр. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2007. 248 с.
8. Бортняк А. Ф. Правосвідомість як ідеальна форма прояву правових знаків. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 72-79.
9. Бровко Н. Особенности правосознания сельской интеллигенции: философско-правовой анализ. *Legea si Viata*. 2018. № 2, ч. 2. С. 16-19.
10. Бурдоносова М. А. Взаємозв'язок правового нігілізму та правового ідеалізму як форм деформації правової свідомості. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 16-24.
11. Гарасимів Т. Девіантна правосвідомість: синергетичний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 71-75.
12. Гладкий С. О. Стан розвитку правосвідомості українського суспільства у дзеркалі наукової думки. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 21-32.

13. Грищук А. Б. Правосвідомість і моральність – соціально-психологічні цінності у діяльності державних службовців України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2013. Вип. 4. С. 47-56.
14. Давидова Т. О. Кодекс етики чиновників: необхідність чи традиція. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 129-134.
15. Деменко О. І. Правосвідомість студентської молоді в Україні: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 206 с.
16. Драган І. В. Правосвідомість як визначальний компонент механізму реалізації кримінальної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 226-237.
17. Дякова О. О. Правовий нігілізм в правозастосовній діяльності національної поліції. *Форум права*. 2016. № 3. С. 66-74.
18. Єрмоленко Д. О. Правосвідомість молоді: теоретико-правові засади: моногр. Запоріжжя: Клас. приват. ун-т, 2012. 291 с.
19. Жеребко М. А. Правова психологія як структурний елемент правосвідомості. *Юрист України*. 2013. № 3. С. 17-24.
20. Завальна Ж. В. Правосвідомість і створення форм договірною регулювання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2016. Вип. 21. С. 101-103.
21. Іваній О. М. Правосвідомість у моделюванні професійної поведінки вчителя. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2014. № 50. С. 63-66.
22. Калиновський Ю. Суспільна правосвідомість у державотворчому процесі України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 2. С. 30-40.
23. Клімова Г. П. Правовий нігілізм як форма деформації правосвідомості. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2013. № 5. С. 105-112.
24. Коваленко І. І., Лозова О. С. Правосвідомість як джерело формування правових смислів (феноменологічний аспект). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 3. С. 81-97.
25. Коваль І. М. Правосвідомість особи як критерій визначення її правового менталітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 825. С. 155-161.
26. Ковальчук В. Б. Громадянська правосвідомість як фактор утвердження легітимності державної влади. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2014. № 1. С. 47-53
27. Козаченко В. М. Революційна правосвідомість: темпоральні виміри. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 44-48.
28. Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвит-

- ку. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 3-9.
29. Леміщак К. Правосвідомість та ресоціалізація: взаємозв'язок категорій. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 1. С. 145-148.
  30. Луцький А. І. Вплив правової ідеології на правосвідомість юриста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2016. № 2. С. 10-16.
  31. Лошихін О. М. Правовий нігілізм як форма правосвідомості українського суспільства у процесі політичного транзиту. *Наше право*. 2015. № 3. С. 5-8
  32. Луцький А. І. Правова ідеологія як складова державницької ідеології. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 48-52.
  33. Ляковець О. В. Модель професійної правової культури правоохоронців щодо забезпечення прав людини у сфері охорони громадського порядку. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 80-86.
  34. Марутян Х. Правова культура та правосвідомість громадян України у сфері забезпечення інтелектуальної безпеки. *Гілея*. 2013. № 75. С. 505-506.
  35. Міленін О. Л. Правосвідомість учасників дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 200 с.
  36. Мельник М. В. Деформації правосвідомості у вітчизняному суспільстві як одна з основних причин порушення прав людини в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 38-45.
  37. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: моногр. Київ: МАУП, 2012. 399 с.
  38. Оніщенко Н. М. Громадське та правове виховання: взаємозв'язок та взаємообумовленість в сучасному суспільстві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 3. С. 34-41.
  39. Оніщенко Н. М. Правовий світогляд і політика (сучасна реальність, бачення на перспективу). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 91-97.
  40. Оніщенко Н. Правовий світогляд як явище соціальної дійсності. *Право України*. 2014. № 5. С. 15-21.
  41. Осика І. В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 194 с.
  42. Павловська-Кравчук В. Український правовий менталітет: особливості становлення та розвитку. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 277-286.
  43. Панчук І. О. Правосвідомість як фактор забезпечення законності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33 (1). С. 39-42.
  44. Пашенко О. О. Правосвідомість і соціальна обумовленість кримінально-

- правових норм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 34 (3). С. 41-44.
45. Петров А. О содержании понятия правовой культуры. *Sciences of Europe*. 2016. № 7, ч. 2. С. 140-146.
  46. Петрончак Ю. О. Правосвідомість як рефлексія соціальних норм поведінки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 199-203.
  47. Петручак Л. А. Правовая культура в системе ценностей гражданского общества. *Право и государство: теория и практика*. 2012. № 3. С. 85-90.
  48. Підчасов Є. В. Правосвідомість як форма соціалізації особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія*. 2012. Вип. 42. С. 114-126.
  49. Полонка І. А. Онтологічно-теоретичні особливості взаємозв'язку категорій «правова поведінка» та «законність». *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 1. С. 41-46.
  50. Потапенко Н. А. Вплив національного чинника на правосвідомість особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2013. Вип. 22. С. 164-168.
  51. Рабінович П. Потребове праворозуміння: концептуальна характеристика, евристична характеристика. *Право України*. 2014. № 5. С. 31-40.
  52. Савенко В. В. Імплементация закону у правосвідомість громадянина. *Публічне право*. 2016. № 3. С. 241-246.
  53. Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 185 с.
  54. Скуріхін С. М. Правосвідомість військовослужбовців Збройних Сил України: поняття та особливості. *Юридична наука*. 2014. № 4. С. 7-14.
  55. Словська І. Є. Ціннісні орієнтації та правосвідомість у механізмі злочинної поведінки посадових осіб. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 206-209.
  56. Терлецький Д. Конституційна правосвідомість у системі сучасного конституціоналізму. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 27-36.
  57. Тімуш І. Правова реальність і правосвідомість: інтегральне розуміння змісту та взаємозв'язку. *Право України*. 2010. № 7. С. 94-100.
  58. Толстенко В. Л. Правова ідеологія і демократизація сучасної України: теоретично-правові аспекти: моногр. Київ: Логос, 2012. 283 с.
  59. Толстенко В. Л. Правова ідеологія у розвитку сучасної української держави і суспільства: дис. ... канд. юрид. наук. Острог, 2012. 212 с.
  60. Фальковська Л. М. Правосвідомість сучасної молоді як умова розвитку правової держави. *Проблеми політичної психології*. 2015. Вип. 2. С. 337-348.
  61. Черкас М. Витоки правового нігілізму та його вплив на цінність права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 73-

- 80.
62. Черкас М. Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання: моногр. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2014. 153 с.
63. Черніков О. О. Правовий нігілізм: поняття, структура та форми прояву. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 10-14.
64. Чорнобай Е. Правовая традиция как важная предпосылка становления отечественной юридической аргументации. *Leges si Viata*. 2018. № 1, ч. 2. С. 127-130.
65. Шаравара І. І. Правосвідомість як юридична категорія та її основні структурні елементи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33 (1). С. 56-59.
66. Шаравара І. І. Співвідношення правосвідомості, моралі і права в системі соціальних норм. *Право і суспільство*. 2015. № 5, ч. 3. С. 43-48.
67. Шитий С. Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 235-239.
68. Юрченко-Шеховцова Т. І. Правосвідомість особистості: теоретичний аналіз. *Психологічний часопис*. 2017. № 4. С. 134-144.

ТЕМА 19. ЮРИДИЧНА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС

Семінарське заняття – 2 год.

1. Поняття, ознаки, функції та види юридичної практичної діяльності.
2. Структура юридичної практичної діяльності.
3. Юридичний процес: поняття, ознаки та принципи. Співвідношення юридичного процесу з юридичною процедурою.
4. Форма юридичного процесу (процесуальна форма).
5. Види юридичного процесу в Україні.
6. Стадії юридичного процесу.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Аналіз цієї теми передбачає висвітлення теоретичних аспектів питання юридичного процесу як встановленого нормами права порядку здійснення соціальними суб'єктами діяльності зі створення, тлумачення та реалізації правових норм, спрямованого на досягнення цими суб'єктами суспільного чи особистого результату. Після цього слід навести суттєві ознаки юридичного процесу. Також необхідно розглянути співвідношення юридичного процесу з юридичною процедурою.

В юридичній літературі викладено різноманітні підходи до дослідження юридичної практичної діяльності, визначення її поняття, ознак, структурних елементів, призначення, функцій. ЗВО повинні детально дослідити їх, сформулювати власне поняття та своє бачення юридичної практичної діяльності. Потрібно розглянути види юридичної практичної діяльності за її спеціалізацією (або за суб'єктами здійснення): судова, слідча, прокурорська, оперативно-розшукова, адвокатська, нотаріальна, юридичної служби, органів дізнання, органів реєстрації (запису) актів громадянського стану, виконавчої служби, державної кримінально-виправної служби тощо.

Важливим теоретичним аспектом цієї теми є поняття форми юридичного процесу (або процесуальної форми). В цьому питанні необхідно звернути увагу, що кожний юридичний процес має свою процесуальну форму, яка виступає внутрішньою формою юридичної практичної діяльності. В межах цього питання необхідно розглянути основні ознаки процесуальної форми та її структуру.

В межах розгляду семінарського заняття необхідно перерахувати види юридичного процесу, які можна класифікувати за різними підставами (за правовими формами діяльності держави, за предметними матеріальними нормами, за видами судовиробництва) та дати детальну характеристику кожного з них.

Наступне питання повинно бути присвячене розгляду основних стадій

юридичного процесу. Неабияке значення має визначення поняття та класифікація процесуальних документів. В межах цього питання слід розглянути процесуальні правовідносини, їх поняття, ознаки і склад, приділивши особливу увагу суб'єктам.

Надайте визначення таких понять:

юридичний процес, форма юридичного процесу (процесуальна форма), процесуальні провадження, процесуальні стадії, процесуальний режим, конституційний процес, цивільний процес, господарський процес, адміністративний процес, кримінальний процес, юридична практика, юридичні операції, правотворчий процес, правозастосовний процес, контрольний процес, процесуальні стадії, процесуальний режим, принципи юридичного процесу, учасники юридичної практики, вимоги до юридичного процесу, результат правотворчого процесу, результат правозастосовного процесу, апеляційне провадження, касаційне провадження, юридична практична діяльність, об'єкт юридичної практичної діяльності, суб'єкт юридичної практичної діяльності, засоби юридичної практичної діяльності, способи юридичної практичної діяльності, методи юридичної практичної діяльності, процесуальна форма, процесуальні провадження.

I. Скласти схеми:

- ✓ Ознаки та види юридичного процесу.
- ✓ Основні ознаки процесуальної форми.
- ✓ Юридичний процес, його співвідношення з юридичною процедурою.
- ✓ Принципи юридичного процесу.
- ✓ Стадії юридичного процесу.
- ✓ Форми юридичного процесу.
- ✓ Структура процесуальної форми.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Юридичний процес як форма правової діяльності».
- ◆ «Негативні та позитивні риси юридичного процесу в Україні».
- ◆ «Поняття, сутність та тенденції розвитку юридичного процесу і юридичної процесуальної форми від стародавнього Риму до сучасності».
- ◆ «Юридичний процес як комплексна система підтримання режиму законності в правовій державі».
- ◆ «Установчий процес як різновид юридичного процесу».
- ◆ «Судовий процес як фундамент для реформування судової системи».

III. Теми есе:

- «Застосування принципів загальнопроцесуальної теорії при формуванні теоретичних засад парламентської процедури».

- «Установчий процес як різновид юридичного процесу».
- «Правова процесуальна форма: дискусійні проблеми поняття».
- «Деякі питання судових юрисдикцій».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Мікрофон. Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач має надати кожному ЗВО можливість коротко і швидко висловити свої думки чи позиції на тему: «Тенденції розвитку юридичного процесу і юридичної процесуальної форми». Говорити може тільки той ЗВО, який отримав «уявний» мікрофон.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Функції юридичної практики:

1.	Реєстраційно-засвідчувальна	
2.	Правореалізаційна	
3.	Правоохоронна	
4.	Правозахисна	
5.	Штрафна	
6.	Правоконкретизуюча	
7.	Правороз'яснювальна	
8.	Правопрогностична	

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Склад (структура) процесуальних правовідносин:

1.	Суб'єкти	
2.	Об'єкти	
3.	Зміст	

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.

Спеціалізована література:

1. Агафонова Н. Система основних процедур і стадій конституційного реформаційного процесу. *Leges si Viata*. 2016. № 11. С. 3-6.
2. Айдинян А. В. Фактична помилка у кримінальному праві: основні теоретичні та практичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
3. Бакаянова Н. Теоретичні основи представництва в судах як виду адвокатської діяльності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1. С. 30-35.
4. Богачова Л. Л. Оприлюднення нормативно-правового акта як стадія підзаконного нормотворчого процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 18-21.
5. Борсук С. С. Проблемні питання здійснення фіксування адміністратив-

- ного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 104-108.
6. Борщенко В. В. Групові позови в господарському процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 19 с.
  7. Букаев Н. М. К вопросу о процессуальных формах взаимодействия следователя с органами внутренних дел. *Социум и власть*. 2012. № 4. С. 76-78.
  8. Волошина Л. Професіональна відповідальність адвоката. *Leges si Viata*. 2016. № 6. С. 21-24.
  9. Глущенко С. Участь вищих спеціалізованих судів у конституційному судочинстві. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 55-62.
  10. Гришук О. В. Юридична техніка творення та тлумачення нормативно-правових договорів: теоретико-правовий вимір: моногр. Хмельницький: ХУУіП, 2017. 213 с.
  11. Данелія О. С. До питання захисту політичних прав юридичної особи в Європейському суді з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. С. 18-26.
  12. Дутка Г. І. Проблемні аспекти та шляхи вдосконалення вітчизняного законодавчого процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 27-30.
  13. Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 227 с.
  14. Журавльов А. В. Суть та значення судових рішень в адміністративному процесі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. С. 74-79.
  15. Ибрагимов К. Х. Некоторые аспекты принципов юридического процесса и права. *Аграрное и земельное право*. 2013. № 1. С. 77-83.
  16. Карабут Л. В. Стадії кримінально-процесуальної діяльності і стадії у кримінально-процесуальній діяльності. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 222-227.
  17. Карачун В. Д. Меры обеспечения в административном процессе: юридическая обязанность как юридическая ответственность. *Административное право и процесс*. 2012. № 11. С. 75-77.
  18. Карпунцов В. Сущність судово-прокурорського представництва в адміністративних судах в сучасних новелах модернізації процесуального статусу прокурора. *Leges si Viata*. 2017. № 2. С. 46-49.
  19. Касьяненко Л. М. Юридичний процес і правова процедура у фінансовому праві. *Публічне право*. 2011. № 1. С. 54-59.
  20. Кеберник А. В. Наукова експертиза в адміністративно-юрисдикційній діяльності: питання теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2014. 19 с.
  21. Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики: автореф. дис. ...

- канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 23 с.
22. Кокин А. В. Правовой статус представителя в юридическом процессе. *Вопросы экономики и права*. 2012. № 12. С. 51-55.
  23. Кухнюк Д. Виконання адвокатом представництва у виконавчому процесі України. *Legea si Viata*. 2016. № 2. С. 80-83.
  24. Куц В. М. Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів: моногр. Київ: Нац. акад. прокуратури, 2017. 249 с.
  25. Кучинська О. П. Особливості процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі України: теорія та практика: моногр. Київ: Правова єдність. Алерта, 2017. 167 с.
  26. Лебедев Н. Ю. Теоретические основы конфликтов, возникающих в процессе досудебного и судебного производства по уголовному делу, и пути их разрешения: моногр. Новосибирск: НГТУ, 2012. 322 с.
  27. Летянчин Л. Конституціоналізація адміністративного процесуального права: проблеми теорії та практики Вісник. *Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 67-80.
  28. Лихова С. Я. Вплив європейських норм та стандартів на юридичний процес в Україні. *Повітряне і космічне право*. 2011. № 3. С. 104-108.
  29. Лукьянова О. А. Правовые позиции прокурора в юридическом процессе. *Вопросы экономики и права*. 2012. № 12. С. 43-46.
  30. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 38 с.
  31. Максуров А. А. К вопросу о классификации функций медиативной юридической практики. *Современное право*. 2012. № 10. С. 8-12.
  32. Максуров А. А. Политическая функция медиативной юридической практики. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2012. № 1. С. 8-9.
  33. Метелёв С. Е. Уголовно-процессуальные формы предупреждения судом преступлений. *Закон и право*. 2012. № 10. С. 7-12.
  34. Милушев Д. Загальні умови судових дебатів як інститут кримінально-процесуального права. *Legea si Viata*. 2017. № 4. С. 49-52.
  35. Нешик Т. С. Вердикт присяжних у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 17 с.
  36. Оніщенко Н. Конституційний процес: до питання про термінологічну визначеність і сутність спрямованості. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 130-135.
  37. Оніщенко Н. Юридичний процес як форма правової діяльності. *Право України*. 2002. № 7. С. 7-14.
  38. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
  39. Пасенюк О. Розмежування конституційної та адміністративної юрисдикції. *Право України*. 2016. № 2. С. 38-44.
  40. Перунова О. М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ: дис. ...

канд. юрид. наук. Харків, 2007. 205 с.

41. Петришина М. Нормотворчий процес в органах місцевого самоврядування в країнах Прибалтики. *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 19-23.
42. Писаренко Н. Б. Межі судового контролю щодо дискреційних адміністративних актів: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 109-119.
43. Подоляка А. М. Юридичний конфлікт в адміністративному процесі. *Наше право*. 2013. № 11. С. 19-24.
44. Подорожна Т. Методологічні засади конституціоналізації правового порядку: загально- та спеціально-правові проблеми. *Право України*. 2015. № 10. С. 113-121.
45. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31-38.
46. Попов Р. В. Процесуальні способи захисту прав відповідачів в адміністративному процесі: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 17 с.
47. Рабінович С. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 97-111.
48. Рибак К. О. Містобудівна діяльність як об'єкт юридичного регулювання: нотатки до наукової дискусії. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 7-10.
49. Романюк Я., Бейцун І. Актуальні питання реформування цивільного процесуального законодавства України. *Право України*. 2012. № 8. С. 288-305.
50. Романяк М. М. Сутність адміністративної юрисдикції та процесуальних форм її реалізації: окремі питання визначення. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 84-88.
51. Сердюк В. Судовий процес як фундамент для реформування судової системи. *Право України*. 2015. № 3. С. 71-77.
52. Скомороха В. Судовий конституціоналізм в аспекті співвідношення конституційної та конвенційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 40-48.
53. Смалюк Р. Прогалини процесуального регулювання підготовчого судового провадження під час розгляду обвинувального акта в спрощеному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1. С. 153-157.
54. Совгиря О. Прийняття актів Кабінетом Міністрів України як процесуальна форма закріплення його рішень. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 279-287.
55. Ткачук О. С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського Суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 71-77.
56. Томенко М. Конституційний процес в Україні: у пошуках політичного і правового компромісу. *Верховенство Права*. 2016. № 1. С. 30-33.

57. Трохлюк О. П. Реалізація засади забезпечення доведення винуватості в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
58. Цуркан М. Щодо критеріїв якості судових рішень в адміністративному процесі. *Право України*. 2016. № 2. С. 50-55.
59. Черняк Ю. В. Значення і суть попередніх заходів захисту в рамках міжнародного цивільного процесу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 2. С. 119-126.
60. Чистоклетов Л. Стадії процесу юридичного прогнозування. *Право України*. 2016. № 1. С. 130-135.
61. Шевчук С. Забезпечення єдності судової практики в умовах існування спеціалізованої юрисдикції. *Право України*. 2013. № 9. С. 306-326.
62. Шутак І. Юридична техніка і технологія в галузях права: теорія і практика застосування. *Верховенство Права*. 2017. № 2. С. 30-35.
63. Щавінський В. Р. Співвідношення інтересів держави, суспільства, окремого індивіда у рамках адміністративного права та процесу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 78-81.

ТЕМА 20. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття, особливості та предмет регулювання суспільних відносин.
2. Способи, методи та типи правового регулювання. Правовий режим.
3. Види правового регулювання.
4. Механізм правового регулювання суспільних відносин: поняття, елементи, стадії.
5. Ефективність правового регулювання.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Аналіз цієї теми передбачає висвітлення теоретичних аспектів питання поняття та ознак правового регулювання суспільних відносин. Слід зазначити, що соціальне регулювання – це регулювання за допомогою соціальних норм. Здобувачам необхідно розрізнити два види соціального регулювання: індивідуальне та нормативне; потрібно надати їх загальну характеристику. Після цього доцільно перейти до найпоширеніших підходів до правового регулювання (релігійного, класового, біхевіористського, кібернетичного тощо). Завершити відповідь слід класифікацією правового регулювання суспільних відносин.

Важливим є розгляд правового регулювання та правового впливу, їх загальної характеристики. У межах цього питання необхідно розглянути об'єктивні та суб'єктивні чинники правового регулювання, до яких можна віднести рівень економічного розвитку суспільства, його соціальну структуру, рівень зрілості, стійкості суспільних відносин, рівень правової культури громадян і посадових осіб, рівень визначеності предмета, засобів і методів правового регулювання.

Важливим при розгляді теми є питання щодо структури механізму правового регулювання, складовими елементами якого є норми права, юридичні факти, правові відносини та акти реалізації прав і обов'язків. Необхідно надати загальну характеристику кожному з цих елементів механізму правового регулювання.

Основним призначенням механізму правового регулювання є перетворення нормативності в упорядкованість суспільних відносин. Саме стан впорядкованості суспільних відносин визначає ефективність функціонування механізму правового регулювання. В рамках семінарського заняття слід розглянути конкретні умови, що впливають на ефективність функціонування механізму правового регулювання суспільних відносин та зробити наголос на тих, що притаманні саме для правової держави.

Надайте визначення таких понять:

нормативне регулювання, соціальне регулювання, ознаки соціального регулювання, правове регулювання суспільних відносин, ознаки правового регулювання суспільних відносин, мета правового регулювання суспільних відносин, предмет правового регулювання суспільних відносин, правовий вплив, сфера правового регулювання, межі правового регулювання, метод правового регулювання, імперативний метод правового регулювання, диспозитивний метод правового регулювання, допоміжні (субсидіарні) методи правового регулювання, заохочувальний метод правового регулювання, рекомендаційний метод правового регулювання, способи правового регулювання, тип правового регулювання суспільних відносин, режим правового регулювання суспільних відносин, нормативне правове регулювання, законодавче регулювання, підзаконне регулювання, піднормативне правове регулювання, правозастосовне регулювання, договірне регулювання, нормативне правове регулювання, індивідуальне (ненормативне) правове регулювання, централізоване правове регулювання, децентралізоване правове регулювання, субординаційне правове регулювання, автономне правове регулювання, координаційне правове регулювання, механізм правового регулювання, елементи механізму правового регулювання, стадії механізму правового регулювання, факультативна стадія механізму правового регулювання, ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин, дозволи, заборони, зобов'язання, заборони, заохочення, рекомендації, покарання, пільги, правові привілеї.

I. Скласти схеми:

- ✓ Ознаки та види правового регулювання суспільних відносин.
- ✓ Співвідношення правового регулювання і правового впливу.
- ✓ Класифікація способів правового регулювання.
- ✓ Види правового режиму.
- ✓ Стадії механізму правового регулювання.
- ✓ Межі правового регулювання.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Співвідношення понять «правове регулювання» і «правовий вплив»: питання теорії та практики».
- ◆ «Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення».
- ◆ «Механізм правового регулювання як система правових засобів».
- ◆ «Сфера правового регулювання: поняття, знаки, види».
- ◆ «Правове регулювання внесення змін до Конституції України».

III. Теми есе:

- «Місце і роль конкретизації права у механізмі правового регулювання».
- «Правова ідеологія як складовий елемент механізму державно-правового

регулювання».

- «Правове регулювання та правовий вплив: теоретичні аспекти».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Мікрофон. Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач має надати кожному ЗВО можливість коротко і швидко висловити свої думки чи позиції на тему: «Місце і роль конкретизації права у механізмі правового регулювання». Говорити може тільки той ЗВО, який отримав «уявний» мікрофон.

V. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Правове регулювання:

1.	Ознаки правового регулювання	1)
		2)
		3)
		4)
		5)
		6)
2.	Відмінності між правовим регулюванням і правовим впливом	за обсягом...
		за змістом...
		за механізмом реалізації права
3.	Основні канали правового впливу	1)
		2)
4.	Види сфер правового регулювання за принципом співвідношення можливого й необхідного	1)
		2)
		3)
5.	Сфери правового регулювання за характером юридичної діяльності	1)
		2)
		3)
6.	Сфери правового регулювання за	1)
		2)
		3)

	блоками суспільних	4)
7.	Основні напрями правового регулювання	1)
		2)
		3)
		4)
		5)
		6)

Практичне завдання №2

Заповнити таблицю. Правове регулювання:

1	Предмет правового регулювання	
2	Види правового регулювання за способом поєднання загальних дозволів і заборон	1)
		2)
3	Види правового регулювання за територіальним принципом	1)
		2)
4	Види правового регулювання за суспільними відносинами, на які воно поширюється	1)
		2)
5	Обов'язкові стадії правового регулювання	1)
		2)
		3)
6	Мета правового регулювання	1)
		2)
		3)
		4)
7	Фактори, що забезпечують ефективність правового регулювання	1)
		2)
		3)

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
- ❖ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.

Спеціалізована література:

1. Bondarenko V., Yesimov S., Pustova N. Administrative and legal regulation of the transfer of confidential information within the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 4, ч. 1. С. 18-23.
2. Glukhov A. The legal nature of relations in the civil service. *Sciences of Europe*. 2017. № 14, ч. 3. С. 55-64.
3. Ryabova M. Legal relationship as a system. *Sciences of Europe*. 2017. № 18, ч. 2. С. 61-63.
4. Адашис Л. І., Дробко О. А. Конституційне право громадян на мирні зібрання: сучасний стан правового регулювання в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 54-57.
5. Андрусенко С. І., Косюк В. П. Адміністративно-правове регулювання публічних закупівель в національній гвардії України. *Юридичний науко-*

- вий електронний журнал. 2017. № 2. С. 61-63.
6. Андрущакевич Ю. В. Місце і роль конкретизації права у механізмі правового регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 55. С. 88-94.
  7. Антонов В. О. Суспільство як об'єкт національної безпеки Української держави. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 60. С. 79-84.
  8. Баштанник А. Теоретико-методологічні засади функціонування механізмів регулювання діяльності органів державної влади. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 2. С. 64-69.
  9. Біленко М. С. Корпоративні права господарюючих суб'єктів як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 92-95.
  10. Боняк В. О. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «конституційно-правове регулювання». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 2. С. 19-23.
  11. Віхляєв М. Ю. Державно-правовий регулюючий вплив на діяльність радянських громадських організацій. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 4. С. 4-16.
  12. Голуб В. О. До питання про адміністративно-правовий вплив. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 2. С. 49-53.
  13. Голуб В. О. Співвідношення понять «правовий вплив» та «адміністративно-правовий вплив». *Вісник Одеського Національного університету. Серія: Правознавство*. 2014. Вип. 1. С. 130-136.
  14. Гольцова О. Є. Соціальне регулювання та правове регулювання-співвідношення понять. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 53-57.
  15. Горбатенко В. Право як форма регулювання соціальних відносин. *Право України*. 2014. № 5. С. 22-30.
  16. Грабова Я. О. Особливості правового регулювання реалізації особою конституційного права на притулок в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6. С. 40-43.
  17. Гудзь І. Г., Шамрук М. Ю. Особливості адміністративного правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. №5. С. 198-200.
  18. Денисова А. Правовий вплив: природа та функціональне призначення. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2012. Вип. 55. С. 3-10.
  19. Дергунова О. І. Психологічні аспекти правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вип. 28. С. 12-14.
  20. Загорулько Є. О. Сутність, ознаки та правове регулювання заходів адмі-

- ністративного примусу у виконавчому провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. Т. 1. С. 204-206.
21. Іванщук А. А. Нормативне регулювання діяльності судової гілки влади: адміністративно-правові аспекти. *Форум права*. 2013. № 1. С. 355-358.
  22. Клименко Н. Г. Суб'єкти державного регулювання діяльності недержавних інституцій у сфері національної безпеки. *Sciences of Europe*. 2017. № 22, ч. 2. С. 7-17.
  23. Кобрин В. С. Конституційно-правове регулювання статусу глав урядів держав Вишеградської групи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 61-64.
  24. Ковалко Н. М. Фінансово-правове регулювання спеціальних режимів розрахункових відносин: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 228 с.
  25. Комзюк В. Т. Адміністративне видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства: правове регулювання та місце в системі заходів державного примусу. *Форум права*. 2017. № 4. С. 105-110.
  26. Круглова А. Є. Сучасний стан правового регулювання оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань. *Форум права*. 2016. № 1. С. 124-127.
  27. Куненко І. Проблеми правового регулювання внесення змін до Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 2. С. 90-93.
  28. Куракін О. М. Аналіз співвідношення категорії «ефективність правового регулювання» й суміжних понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 7-10.
  29. Ладиченко В. В., Ємельяненко К. О. Особливості правового регулювання місцевого самоврядування в умовах децентралізації. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 1. С. 32-34.
  30. Левченков О. І. Вплив процесів глобалізації та євроінтеграції на ефективність регулювання суспільних відносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 83-91.
  31. Мацелюха І. Правове регулювання внутрішньо церковних відносин у джерелах римського та візантійського права. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 22-28.
  32. Мельничук Н. О. Договірне регулювання трудових відносин в нових економічних умовах: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2012. 339 с.
  33. Мех Ю. В. Окремі аспекти співвідношення державного управління та публічної адміністрації в Україні: номінальні дефініції. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2 (2). С. 134-137.
  34. Миколенко А. Метод правового регулювання и функции административно-деликтного права. *Leges si Viata*. 2018. № 5, ч. 2. С. 129-133.
  35. огілевський Л. Роль вищих органів державної влади у сфері видання нормативно-правових актів підзаконного характеру. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. С. 145-151.

36. Мукомела І. Інформаційне суспільство та його ознаки: теоретично-правовий аспект. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 130-138.
37. Мухін В. В. Правозастосовний акт як форма індивідуального правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 23. С. 14-16.
38. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
39. Отраднава О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 327 с.
40. Пайда Ю. Ю. Зарубіжний досвід правового регулювання реалізації прав людини та релігійної свободи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 2. С. 34-39.
41. Перепелиця М. Особливості правового регулювання деяких фінансових повноважень органів місцевого самоврядування. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 148-159.
42. Погрібний І. М., Матат Ю. І. Місце та роль юридичної техніки в механізмі правового регулювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. 44. С. 6-12.
43. Предместніков О. Г. Адміністративно-правове регулювання організаційної структури Міністерства юстиції України. *Форум права*. 2016. № 5. С. 157-167.
44. Пунда О. О. Адміністративно-правове регулювання здійснення громадянами права на безпеку харчових продуктів та предметів побуту в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 100-103.
45. Пушкіна О. Особливості конституційно-правового регулювання інституту Президента України. *Юридична Україна*. 2012. № 2. С. 20-25.
46. Раданович Н. М. Юридичні дозволи: деякі аспекти загальнотеоретичної характеристики у світлі загальнодозвільного правового регулювання в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т. 2. С. 11-14.
47. Романяк М. М. До питання про вдосконалення правового регулювання процедури захисту прав громадян у позасудовому порядку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 1. С. 98-101.
48. Сельченкова С. В. Нормативне регулювання діловодства в органах виконавчої влади. *Архіви України*. 2011. № 6 (276). С. 50-59.
49. Сидоренко В. В. Основні підходи до розуміння сутності механізму правового регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 55. С. 112-117.
50. Ситник О. М. Правова ідеологія як складник механізму державно-правового регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 56. С. 8-13.

51. Сімонова І. П. Методи адміністративно-правового регулювання державно-службових відносин у контролюючих органах у сфері оподаткування: поняття та зміст. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 185-189.
52. Скакун О. Межі державно-правового регулювання економіки: міждисциплінарний підхід. *Право України*. 2014. № 5. С. 62-72.
53. Слубський І. Й. Проблеми правового регулювання проходження служби працівниками органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2012. № 2 (44). С. 37-41.
54. Шашевський О. М., Юлдашев О. О. Нормативне регулювання підготовки та якості проектів регуляторних актів. *Юридична наука*. 2012. № 1. С. 37-45.
55. Стрілець О. М. Місце та роль правових звичаїв у сфері приватноправового регулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 51-57.
56. Суржинський М. І. Правове регулювання набуття громадянства в пострадянських державах (порівняльний аналіз). *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 140-147.
57. Сушицька Н. В. Правове регулювання: проблеми ефективності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 57. С. 39-45.
58. Тагірова Г. В. Соціальне прогнозування як засіб регулювання суспільних відносин: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2010. 215 с.
59. Тамаря Я. В. Правове регулювання діяльності суб'єктів публічної адміністрації щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 1. С. 173-176.
60. Тимчак В. В., Лошак О. С. Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності України з урахуванням європейських стандартів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 273-276.
61. Титарчук В. В. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності державних підприємств. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 4. С. 204-208.
62. Ткач М. Державне регулювання та державне управління: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8. С. 110-113.
63. Черкас М. Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання: моногр. Харків: Право, 2014. 153 с.
64. Чуприна Ю. Ю. Система методів правового регулювання в сучасній Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 23-28.

ТЕМА 21. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ

Семінарське заняття – 4 год.

1. Поняття та ознаки правової системи (правової сім'ї).
2. Типи (сім'ї) правових систем світу.
3. Загальна характеристика англосаксонської правової сім'ї.
4. Загальна характеристика романо-германської правової сім'ї.
5. Змішаний тип правових систем – скандинавська і латиноамериканська групи: поняття та характеристика.
6. Релігійний тип (сім'я) правових систем: поняття та загальна характеристика.
7. Традиційний тип правових систем: поняття та загальна характеристика.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Особливості розвитку світового співтовариства, зокрема розширення стосунків, взаємодії країн світу на шляху світового прогресу, а також реалії існування різноманітних правових систем цих країн обумовлюють необхідність дослідження їх правового устрою, для забезпечення ефективної їх співпраці. Сприятиме цьому, перш за все, відповідна система знань – порівняльне правознавство. Тому необхідно з'ясувати поняття, особливості, завдання та значення порівняльного правознавства. Крім того слід вдатися до розгляду процесу виникнення та розвитку основних шкіл та ідей порівняльного правознавства, окреслити його предмет та визначити методологію. В загальних рисах схарактеризувати правову географію (карту) світу. Визначившись з поняттями «правова система» та «сім'я правових систем», необхідно класифікувати основні правові системи сучасності та сім'ї правових систем, показати загальні тенденції їх розвитку.

Змістом наступних питань є загальна характеристика романо-германської, англосаксонської та релігійно-догматичної правових систем, які необхідно розкривати за наступною схемою: особливості формування правової системи (сім'ї); перелік країн, що входять до правової сім'ї, загальне та відмінне в них; поняття та структура права; основні форми (джерела) права; тенденції розвитку правової системи та взаємний вплив правових систем.

За цією ж схемою необхідно характеризувати і правову систему України. При цьому слід пам'ятати, що своїми коренями вона виходить з континентальної (романо-германської) правової сім'ї, тому має багато спільних з нею рис. На підставі цього аналізу, а також враховуючи існуючі реалії, слід на рівні теоретичного прогнозування визначити основні перспективи розвитку правової системи України.

Надайте визначення таких понять:

порівняльне правознавство, система права, система законодавства, принципи права, правова культура, юридичні установи, юридична техніка, юридичні терміни, інтегративна функція правової системи, регулятивна функція правової системи, комунікативна функція правової системи, охоронна функція правової системи, правова сім'я, романо-германська правова сім'я, англосаксонська правова сім'я, судовий прецедент, загальне право, право справедливості, соціалістична правова сім'я, сім'я релігійного і традиційного права, Коран, Суна, Іджма, іудаїзм, буддизм, сім'я цивільного права, правова система, змішані правові системи, європейське право, правовий звичай, правова доктрина, канонічне право, рецепція, формальні джерела права, іудейське право, мусульманське право, статутне право, делеговане законодавство, структура правової системи, інституціональна складова структура правової системи, нормативна складова структура правової системи, ідеологічна складова структура правової системи, функціонально-соціальна складова структура правової системи, комунікативна складова структура правової системи.

I. Скласти схеми:

- ✓ Функції правової системи.
- ✓ Класифікація правових систем.
- ✓ Типи правових систем світу.
- ✓ Особливості порівняльного правознавства.
- ✓ Тенденції розвитку правової системи та взаємний вплив правових систем.
- ✓ Основні перспективи розвитку правової системи України.

II. Теми рефератів:

- ◆ «Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи».
- ◆ «Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї».
- ◆ «Сім'я релігійного і традиційного права».
- ◆ «Правова система України: історія, стан та перспективи».
- ◆ «Правова система України в генезисній структурі правових систем: поняття і основні ознаки».
- ◆ «Англосаксонська правова сім'я, її особливості».

III. Теми есе:

- «Судовий прецедент у праві Європейського Союзу».
- «Проблема ідентичності національних правових систем в умовах глобалізації: теоретико-методологічний аспект».
- «Правова система України в сучасних умовах».
- «Взаємодія міжнародного, європейського та національного права».

IV. Завдання з використанням інтерактивних методів навчання:

Інтерактивне завдання №1

Інтерактивна гра «Бумеранг». Час – 20 хв. ЗВО необхідно поділити на малі підгрупи. Викладач на дошці записує ключове питання для обговорення «*Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї*». Кожна підгрупа ЗВО складає на аркуші конкретні 5 запитань із заданої теми, направляє їх «бумерангом» будь-якій підгрупі ЗВО та слухає відповідь. Якщо відповідь не повна/неточна, «бумеранг» повертається до тієї підгрупи, яка його «відправила». ЗВО, які «отримали бумеранг», посилають вже свій перелік іншій підгрупі. Викладач фіксує відповіді й рахує кількість балів, які набрала кожна підгрупа (кожне складне запитання – 2 бали, кожна правильна відповідь на просте запитання – 2 бали, об'ємне – 3 бали).

Інтерактивне завдання №2

Мікрофон. Час – 10 хв. Наприкінці заняття викладач має надати кожному ЗВО можливість коротко і швидко висловити свої думки чи позиції на тему: «Проблеми впровадження судового прецеденту в Україні». Говорити може тільки той ЗВО, який отримав «уявний» мікрофон.

VI. Виконати практичні завдання:

Практичне завдання №1

Заповнити таблицю. Структура правової системи(компоненти) До кожного визначення підберіть правильне поняття і позначте його порядковий номер:

1.	Інституціональна	закономірності взаємовідносин між взаємодіючими і взаємозумовленими підсистемами, що відсутні у них в ізольованому стані
2.	Нормативна (регулятивна)	суб'єктний склад: індивідуальні і колективні (суб'єкти права), включаючи державу, соціальні спільноти та інші суб'єкти права
3.	Ідеологічна (доктринальна)	правові норми і принципи, об'єктивовані в нормативно-правових актах, правових прецедентах, нормативно-правових договорах, правових звичаях та ін.
4.	Функціональна (соціологічна)	сукупність уявлень про правові норми і принципи, що характеризують ступінь усвідомленості правомірної поведінки суб'єктів права, вступу їх у правовідносини, юридичну діяльність – право розуміння, правове мислення, правові ідеї, концепції, правосвідомість і правова культура

5.	Комунікативна (інтегрована)	сукупність причинно-наслідкових зв'язків між суб'єктами права, що виникають внаслідок їх юридичних вчинків: правореалізація, правозастосування, правовідносини, правомірна поведінка, юридична практика – через них відбуваються дія норм права в соціальному середовищі, визначається режим функціонування правової системи як частини соціальної системи
----	-----------------------------	--

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.).
- ❖ Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

Спеціалізована література:

1. Zvyagina I. The common law system of precedent in England: legal comparative and historical research. *Leges si Viata*. 2018. № 2, ч. 2. С. 33-36.
2. Анакіна Т. М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 231 с.
3. Балко О. О. Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 20 с.
4. Барабаш О. Протестантизм у становленні західної традиції права. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 53-61.
5. Бехруз Х. Конституціоналізм в ісламських державах: становлення, сучасний стан і напрями трансформації. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 349-356.
6. Бигич О. Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 208 с.
7. Бицюра Л. В. Гармонізація законодавства у процесі конструювання національної правової системи: загальнотеоретичний вимір. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (2). С. 3-8.
8. Бичковський Є. Л. Науково-практичний коментар в правовій системі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.
9. Білорицький Г. О. Імплементція міжнародних стандартів прав людини в правовій системі держави Ізраїль: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.

10. Бобровников В. Шариат и адат в российском нормативном пространстве. *Государственная служба*. 2011. № 5. С. 90-94.
11. Бондар Н. А. Вплив римського права на становлення правової системи Польщі: історико-правові аспекти. *Приватне та публічне право*. 2017. № 1. С. 3-8.
12. Братасюк В. М. Правова реальність як форма прояву інтелектуальної традиції епохи (на матеріалах романо-германської правової сім'ї): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 192 с.
13. Васянович О. А. Правовий звичай у правових системах сучасності: моногр. Київ: КНЕУ, 2014. 183 с.
14. Вовк Д. Вплив християнства на право держав європейської цивілізації: концептуальні засади осмислення. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 25-34.
15. Вовк Д. Правова традиція: розуміння у контексті співвідношення з правовою системою і правовою культурою. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 42-52.
16. Вовк Д. Правові системи християнських країн (особливості та проблема неоднорідності). *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 249-258.
17. Вовк Т. В. Дія міжнародних договорів у країнах англосаксонської правової системи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
18. Волошенюк О. В. Гармонізація та уніфікація законодавства як форми зближення правових систем. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 3-7.
19. Волошин Ю. О., Гоша І. О. Гармонізація правових систем в сучасній доктрині конституційного права в умовах європейської інтеграції: моногр. / за заг. ред. М. О. Баймуратова. Одеса: Фенікс, 2013. 291 с.
20. Гавронська Т. В. Правове забезпечення прав і свобод людини в правових системах світу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
21. Гартман М. Т. Генезис єврейської правової системи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 20 с.
22. Городній М. М. Загальнотеоретична характеристика процесу акультурації у релігійному типі правових систем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2016. 16 с.
23. Дамирлі М. А. оглы Сравнительное правоведение: моногр. Одеса: Фенікс, 2013. Ч. 1: Статус, предмет и система. 2013. 169 с.
24. Дамірлі М. Методологія порівняльного правознавства: основні елементи і проблеми. *Право України*. 2014. № 4. С. 184-196.
25. Дашковська Т. М. Співвідношення правових норм і юридичного процесу у деяких правових системах світу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 19 с.
26. Дуднік Р. М. До проблеми виокремлення системоутворюючих чинників, що впливають на процес формування нових галузей українського права. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 8-12.

27. Жовтобрюх М. Ідеологія лібералізму як складова англо-саксонської правової культури. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 7-10.
28. Задорожна С. М. Загальні принципи сучасного міжнародного права: еволюція та сучасність: моногр. Чернівці: ЧНУ: Рута, 2019. 359 с.
29. Задорожний Ю. Правова доктрина в країнах романо-германської та англо-американської правових сімей: порівняльний аналіз. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 17-24.
30. Зайчук О., Оніщенко Н. Правові системи сучасності та тенденції їх розвитку. *Право України*. 2002. № 11. С. 23-27.
31. Карпичков В. О. Правова реальність: поняття та місце в системі категорій права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 19 с.
32. Ківалов С. Роль Верховних судів держав – учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у подоланні структурних системних недоліків національних правових систем. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 63-72.
33. Колесников П. М. Мусульманское право в правовых системах стран Ближнего Востока: моногр. Москва: РПА Минюста России, 2012 161 с.
34. Кресін О. В. Правові системи сучасності: взаємодія та конфлікти. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 584-587.
35. Кресін О. Становлення та розвиток порівняльно-правових досліджень. *Право України*. 2014. № 5. С. 236-249.
36. Кресін О. Сучасні проблеми порівняльного правознавства (нотатки з круглих столів у листопаді-грудні 2014 р.). *Право України*. 2015. № 4. С. 185-190.
37. Кресін О. Формування теоретико-методологічних засад порівняльного правознавства у працях Пауля Йоганна Анзельма фон Файєрбаха. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 380-394.
38. Кривов'яз О. В. Забезпечення правопорядку в країнах англо-американської та романо-німецької правових сімей. *Митна справа*. 2013. № 4 (2). С. 49-54.
39. Лисенко О. М. Порівняльне правознавство як наука та його місце в системі юридичних наук: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 169 с.
40. Лук'янов Д. В. Релігійні правові системи: виклики сучасності. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 18-27.
41. Лук'янов Д. В. Релігійно-правові системи світу: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 41 с.
42. Лук'янов Д. Релігійні правові системи в сучасному світі: моногр. Харків: Право, 2016. 352 с.
43. Лук'янов Д. Сучасні погляди на проблему класифікації та типології правових систем. *Право України*. 2012. № 9. С. 376-382.
44. Лук'янов Д. Национальная правовая система Украины среди правовых семей современности. *Право Украины*. 2013. № 1. С. 152-165.

45. Малишев Б. В. Цілеспрямованість правової системи: теоретико-методологічне дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 33 с.
46. Малишев Б. Склад правової системи з точки зору дуалізму суцього та належного. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 6. С. 111-114.
47. Марченко А. А. Судовий прецедент у правовій системі України (1991 - 2010 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
48. Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Правовая система Европейского Союза: моногр. Москва: Норма, 2012. 703 с.
49. Матвеева Ю. І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 21 с.
50. Мельничук О. С. Міська правова система в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2016. 36 с.
51. Мельничук О. С. Міська правова система: теоретичні та нормативні засад: моногр. Одеса: Фенікс, 2015. 404 с.
52. Мерзлякова А. В. Влияние традиций романо-германской и англосаксонской правовых систем на современное авторское право. *Журнал правовых и экономических исследований*. 2013. № 2. С. 51-54.
53. Михайлова Е. В. Эффективность правовой системы как фактор процесса социально-правовой адаптации: дис. ... канд. социол. наук. Майкоп, 2004. 181 с.
54. Мірошніченко М. Ідентичність – легітимність – правопорядок: до проблеми реформування правової системи України. *Право України*. 2003. № 5. С. 31-36.
55. Міхайліна Т. В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: моногр. Вінниця: [б. в.], 2018. 312 с.
56. Мочульська М. Є. Правова доктрина в континентальній правовій системі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 20 с.
57. Мурашин О., Мірошніченко М. Правова система України в генезисній структурі правових систем: поняття і основні ознаки. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 6-11.
58. Нірода М. В. Конституційно-правовий статус органів прокуратури в країнах романо-германської правової системи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2015. 19 с.
59. Огаренко Т. О. Соціальний механізм регулювання правової системи українського суспільства: дис. ... д-ра соціол. наук. Запоріжжя, 2012. 419 с.
60. Огаренко Т. Структура та функції правової системи. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 5. С. 12-16.
61. Оксамитний В. Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1-2. С. 286-299.
62. Оксамитний В. Сучасні правові системи у компаративістському вимірі. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3-4. С. 392-407.
63. Онищенко Н., Зайчук О., Журавський В. Правовая система – інтегратив-

- ная категория правовой науки. *Право України*. 2013. № 1. С. 7-26.
64. Оніщенко Н. Механізм розвитку національних правових систем як сукупність зовнішньоінтеграційних та внутрішньонаціональних складових. *Право України*. 2009. № 10. С. 83-88.
65. Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система: моногр. Харків: Право, 2017. 336 с.
66. Паршин И. С. Правовая регламентация коррупции в законодательстве стран англо-американской правовой семьи. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2012. № 9. С. 40-42.
67. Петров Р. А. Правова природа «Acquis» Європейського Союзу та його транспозиція у правовій системі третіх країн: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 38 с.
68. Подорожна Т. С. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України: моногр. / [за ред., передм. Н. М. Пархоменко]. Львів: ПАІС, 2014. 307 с.
69. Полатайко І. В. Втілення правової ідеології у правових системах сучасності: теоретико-правова характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
70. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: моногр. / Н. М. Оніщенко, О. Г. Варич, Т. І. Тарахонич, О. М. Мельник, О. В. Потехін; ред.: Ю. Л. Бошицький. Київ: Кондор, 2012. 616 с.
71. Рабінович П. Соціальна сутність правових систем і забезпеченість ними прав людини – складові предмета юридичної компаративістики. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 16-24.
72. Саїдов А. Порівняльне правознавство та закономірності розвитку права в умовах глобалізації. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 463-472.
73. Саміло Г. О. Змішані правові системи: проблеми класифікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33 (1). С. 46-49.
74. Семініхін І. В. Правова доктрина в релігійних правових системах (на прикладі мусульманського права). *Форум права*. 2013. № 3. С. 552-566.
75. Сірий М. Значення та роль найвищого судового органу у правовій системі України. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 52-62.
76. Сліпець В. М. Сутність Європейського права як правової системи. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2002. № 2. С. 28-31.
77. Смітс Я. Європейське приватне право як змішана правова система. *Європейське право*. 2012. № 2-4. С. 215-225.
78. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: світовий досвід та перспективи застосування у правовій системі України: моногр. Київ: Фенікс, 2013. 159 с.
79. Удовика Л. Г. Правова система України: глобалізаційні трансформації: моногр. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. 319 с.

80. Удовика Л. Г. Теоретико-правові засади трансформацій правової системи України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 42 с.
81. Хаустова М. Г. Ідеологічна складова правової системи в умовах її модернізації. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 58-64.
82. Хаустова М. Проблеми і перспективи розвитку правової системи України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 54-64.
83. Чистякова Ю. В. Використання семіотичного підходу у порівняльному правознавстві: ключові напрямки. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (3). С. 66-71.
84. Шаганенко В. П. Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1 (1). С. 88-91.
85. Швед З. В. Правова система іудаїзму. *Гілея*. 2013. № 72. С. 588-592.
86. Шимон І. П. Правова система Румунії: теоретичні та історико-юридичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 20 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Підготовка до семінарських занять допомагає глибше вивчити основні теми дисципліни «Теорія держави і права», оволодіти вмінням самостійно працювати з Конституцією України, законами, іншими нормативно-правовими актами та спеціалізованою літературою.

Самостійна робота здійснюється у таких формах:

- виконання домашніх завдань;
- складання схем, таблиць з тем курсу «Теорія держави і права»;
- підготовка наукових доповідей та рефератів з тем, зазначених в програмі курсу;
- складання процесуальних документів;
- робота як з нормативними актами внутрішнього законодавства, так і з міжнародними актами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та іншими міжнародними актами, а також тлумачення їх відповідно до конкретних обставин;
- доопрацювання матеріалів лекції шляхом пошуку додаткової спеціалізованої літератури та опрацювання нормативно-правових актів;
- робота в інформаційних мережах;
- опрацювання додаткової спеціалізованої літератури;
- складання конспектів тем, що виносяться на самостійне вивчення.

Підготовка до семінарських занять передбачає вирішення ситуаційних задач з відповідної теми. Вирішення ситуаційних задач передбачає ретельне вивчення всіх питань семінарського заняття, ознайомлення з рекомендованою літературою, опрацювання та детальний аналіз нормативних джерел з відповідної теми.

Розглядаючи конкретне завдання, необхідно дослідити всі обставини казусу і чітко відповісти на поставлені після завдання питання. Відповіді мають носити розширений та обґрунтований характер, обов'язково із посиланням на норми того чи іншого нормативного акту, а також на монографічне або навчально-методичне джерело, яке використовувалося.

Складаючи схеми чи таблиці, необхідно ознайомитися зі всіма матеріалами відповідної теми, опрацювати нормативно-правові акти та іншу спеціалізовану літературу. Виклад матеріалу в схемах та таблицях повинен бути стислим, максимально інформативним. Текстову інформацію, що подано в схемах та таблицях, потрібно ретельно перевірити на відсутність орфографічних, граматичних чи стилістичних помилок. Схеми, таблиці мають бути подані на електронному носії та у роздрукованому вигляді. Усі схеми повинні бути підписані і обов'язково сформовані в окрему папку.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Однією з форм організації навчального процесу в умовах кредитної трансферно-накопичувальної системи є індивідуальна робота Здобувачів.

Індивідуальна робота Здобувачів з дисципліни «Теорія держави і права» може включати:

- написання наукових статей та тез наукових доповідей;
- участь у студентських конференціях, конкурсах, олімпіадах, наукових засіданнях, науково-практичних семінарах, колоквіумах тощо;
- участь у роботі студентського наукового гуртка з конституційного права;
- анотацію прочитаної додаткової літератури з навчальної дисципліни, бібліографічний опис літератури;
- зібрання постатейного матеріалу та письмовий аналіз конституційного законодавства України;
- розробка мультимедійних презентацій у вигляді спеціально підготовленого слайд-шоу, де матеріал подається у вигляді схем, діаграм, статистичних даних тощо;
- написання наукових доповідей, рефератів та їх презентація на семінарських заняттях.

Вибір видів індивідуальної роботи здійснюється Здобувачем за власними інтересами та попереднім узгодженням з викладачем. Тематику та форму індивідуальної роботи Здобувач отримує на початку навчального року і здає роботу у визначені строки. Організацію, контроль та оцінювання якості виконання індивідуальної роботи Здобувачів здійснює науковий керівник. Індивідуальна робота подається на кафедру для перевірки до початку екзаменаційної сесії.

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Принципи і види контролю знань здобувачів вищої освіти з дисципліни «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»

Контроль знань є складовою багатогранного навчального процесу в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ і являє собою організацію зворотного зв'язку як засобу управління навчально-виховним процесом.

Показники контролю знань Здобувачів – основа для судження про результаті навчання та для вирішення таких питань, як ступінь опанування навчальної програми, переведення на наступний курс.

Результати контролю знань слугують основним показником, за яким оцінюється робота окремого Здобувача, академічної групи, курсу, факультету в цілому, а також робота викладача.

За умови вірної організації контроль знань слугує і навчальним, виховним, організаційним, розвиваючим, методичним та іншим цілям.

Контроль знань ґрунтується на таких основних **принципах**:

- перевірка й оцінка знань Здобувачів мають відображати рівень засвоєння знань та стимулювати Здобувачів до досягнення нових успіхів;
- перевірка й оцінювання знань мають проводитися систематично, планово, у нерозривному зв'язку з усім процесом навчання; послідовно з поступовим ускладненням завдань, змісту й методики;
- перевірка й оцінювання знань здійснюються з урахуванням індивідуальних особливостей і особистих успіхів кожного окремого Здобувача;
- диференціація оцінок має здійснюватися за заздалегідь визначеними об'єктивними критеріями;
- оцінка знань Здобувача повинна відповідати істинній якості та кількості засвоєних знань, умінь і навичок.

Контрольні заходи з дисципліни «Теорія держави і права» проводяться протягом семестру та охоплюють: *діагностичний, поточний контроль (складається з оцінювання аудиторної, індивідуальної та самостійної роботи) та підсумковий контроль (залік/екзамен)*. У разі настання обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин) контрольні заходи можуть проводитися з використанням технологій дистанційного навчання.

Підсумковий контроль знань здобувачів вищої освіти

Підсумковий контроль проводиться з метою оцінювання результатів навчання на певному освітньому рівні або на окремих його завершених етапах. Присвоєння Здобувачу кредитів ЄКТС і присудження кваліфікацій здійснюється винятково за результатами підсумкового контролю.

Підсумковий контроль успішності проводиться у формі *екзамену, заліку чи диференційованого заліку* з конкретної навчальної дисципліни або окремої її завершеної частини в обсязі навчального матеріалу, визначеного РПНД цієї навчальної дисципліни, і у терміни, встановлені графіком освітнього процесу.

Метою підсумкового контролю знань є визначення дійсного рівня та змісту знань здобувачів вищої освіти з конкретної дисципліни за обсягом, якістю, глибиною та вмінням застосовувати одержані знання у практичній діяльності відповідно до моделі конкретного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Підсумковий контроль знань з цієї дисципліни проводиться у формі екзамену. Питання до екзамену є вузловими, узагальненими, комплексними, потребують творчого підходу під час побудови відповіді та вміння синтезувати отримані знання.

Питання до екзамену відбираються в межах програмних питань, що становлять зміст навчальної дисципліни. Програмні питання доводяться до Здобувачів на початку навчального семестру.

Передумовою для успішного складання екзамену з дисципліни є поточна робота протягом семестру.

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»

У Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ встановлюється єдина максимальна сума балів – **100 балів**. Тобто, це максимально можлива сума балів за всі види робіт з початкової дисципліни: семінарські, практичні та інші заняття; контрольні роботи; самостійне вивчення першоджерел, тем і розділів; робота за індивідуальним планом; колоквиуми, написання тез тощо.

Встановлюються: максимальні суми балів за виконання завдань у рамках аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи – **60 балів; 40 балів** – за виконання завдань, винесених на підсумковий контроль.

До форм поточного контролю належить оцінювання:

- рівня знань, навичок і вмінь, виявлених під час аудиторної роботи (семінарських та практичних занять);
- якості виконання індивідуальної та самостійної роботи.

Поточний контроль може проводитись усно, письмово або у формі комп'ютерного тестування, колоквиуму, оцінювання виступів на семінарських заняттях, ділових чи імітаційних ігор тощо, під час як навчальних занять, так і індивідуальної та самостійної роботи, зокрема з використанням системи управління дистанційним навчанням.

Аудиторна робота на семінарських і практичних заняттях оцінюється за критеріями оцінювання аудиторної роботи, що розробляються кафедрою загальноправових дисциплін та передбачені в робочій програмі з навчальної дисципліни «Теорія держави і права».

Самостійна та індивідуальна робота, що передбачена робочою програмою з навчальної дисципліни «Теорія держави і права», оцінюються викладачем за шкалою від 0 до 15 балів кожна. Виконання завдань, які виносяться на самостійну та індивідуальну роботу, може контролюватися викладачем під час консультацій або проведення аудиторної роботи.

Науково-педагогічні працівники кафедри загальноправових дисциплін мають право нараховувати заохочувальні бали за додаткову індивідуальну роботу, спрямовану на поглиблене вивчення навчальної дисципліни (підготовка конкурсної роботи; публікація статті; тез доповідей до участі у конференціях, круглих столах, наукових семінарах; участь в олімпіадах, вікторинах тощо; творчі та спортивні здобутки). При нарахуванні заохочувальних балів загальна сума балів за індивідуальну роботу не повинна перевищувати максимально допустиму (15 балів).

**Переведення значення рейтингових оцінок
з кредитного модуля в ECTS та традиційні оцінки**

Встановлюється порядок перерахунку рейтингових показників 100-бальної університетської шкали оцінювання в традиційну бальну шкалу та європейську шкалу ECTS:

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою навчального закладу
A	відмінно	90–100
BC	добре	75–89
DE	задовільно	60–74
FX	незадовільно з можливістю повторного складання	35–59
F	незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1–34

FX означає: «незадовільно» – необхідно виконати певну додаткову роботу для успішного складання;

F означає: «незадовільно» – необхідна значна подальша робота.

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ
(ЕКЗАМЕНУ) З КУРСУ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»**

Екзамен є остаточною формою контролю з навчальної дисципліни «Теорія держави і права», засобом виявлення і оцінки результатів навчального процесу.

Мета екзамену полягає у завершенні курсу вивчення «Теорія держави і права», оцінити рівень отриманих Здобувачами знань.

Критерії оцінювання:

«Відмінно» – якщо здобувач вищої освіти глибоко у повному обсязі засвоїв програмний матеріал; вичерпно та послідовно, грамотно й логічно його висловлює; вільно володіє понятійним апаратом з навчальної дисципліни; виявляє вміння самостійно узагальнювати та висловлювати матеріал, не допускаючи помилок.

«Добре» – якщо здобувач вищої освіти твердо знає програмний матеріал, грамотно і по суті висловлює його, не допускає важливих неточностей у відповіді на запитання; має незначні зауваження під час надання відповідей.

«Задовільно» – якщо здобувач вищої освіти засвоїв основний матеріал, але не знає окремих подробиць, допускає неточності, недостатньо правильні формулювання, порушує послідовність у викладенні програмного матеріалу та вагається при виконанні завдань, не вміє обґрунтовувати власні судження та наводить власні приклади.

«Незадовільно» – якщо здобувач вищої освіти не знає більшої частини програмного матеріалу, допускає суттєві помилки, з великими труднощами відповідає на питання, не володіє понятійним апаратом з курсу.

1. Поняття і система юридичної науки.
2. Функції юридичної науки, її завдання на сучасному етапі.
3. Предмет загальної теорії держави і права.
4. Методи (методологія) пізнання держави і права.
5. Місце теорії держави і права в системі суспільних та юридичних наук.
6. Влада та соціальні норми в первісному суспільстві.
7. Історичні умови зародження держави і права.
8. Ознаки держави, які відрізняють її від влади первісного суспільства.
9. Ознаки права, які відрізняють його від норм первісного суспільства.
10. Типові та унікальні форми виникнення держави.
11. Різноманітність поглядів на походження держави і права.
12. Поняття та ознаки держави.
13. Наукові погляди щодо сутності держави.
14. Особливості становлення державно-правової організації в Україні.
15. Поняття типу держави, фактори, які його визначають.
16. Поняття та структура форми держави.
17. Форма правління: поняття та різновиди.
18. Форма державного устрою: поняття та різновиди.
19. Політико-правовий режим і його різновиди.
20. Співвідношення типу і форми держави.
21. Поняття, зміст функцій держави, їх класифікація.
22. Правові форми здійснення функцій державою.
23. Роль органів внутрішніх справ у здійсненні функцій держави.
24. Поняття державного апарату та його ознаки.
25. Орган держави: поняття, ознаки, види.
26. Чинники, які впливають на зміну в функціях і апараті держави.
27. Система державних органів згідно з Конституцією України.
28. Громадянське суспільство і держава. Їх взаємодія та співвідношення.
29. Поняття та структура політичної системи.
30. Місце і роль держави в політичній системі суспільства.
31. Державна влада, її суверенні властивості. Правові форми обмеження державної влади.
32. Поняття, сутність і види держав соціально-демократичної орієнтації.
33. Правова держава в історії політико-правової думки.
34. Поняття правової держави і її основні ознаки.
35. Поняття і основні риси правового статусу особи в правовій державі.
36. Основні форми й інститути демократії в Україні.
37. Проблема формування правової держави в Україні.
38. Демократична держава як принцип державного ладу.
39. Правова держава як принцип державного ладу.
40. Наукові концепції праворозуміння.
41. Поняття і ознаки права.
42. Об'єктивне і суб'єктивне в праві.

43. Класифікація функцій права та їх загальна характеристика.
44. Принципи права: поняття та класифікація.
45. Право, економіка, політика. Співвідношення правової, економічної та політичної підсистем суспільства
46. Поняття, система та функції нормативного регулювання суспільних відносин, його види.
47. Поняття і види соціальних норм. Співвідношення правових і технічних норм.
48. Право і мораль. Співвідношення норм права і норм моралі.
49. Право та інші соціальні норми.
50. Правовий вплив та правове регулювання.
51. Поняття механізму правового регулювання, його стадії та елементи.
52. Вимоги до механізму правового регулювання в умовах демократичної правової держави.
53. Поняття та класифікація форм права.
54. Поняття та ознаки нормативно-правового акта, його види.
55. Поняття закону, його основні ознаки та види.
56. Конституція України, її основні риси і місце в правовій системі.
57. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття та ознаки.
58. Поняття і загальні ознаки норми права.
59. Нормотворча техніка як різновид юридичної техніки: поняття, елементи, види.
60. Законодавча техніка. Юридична термінологія.
61. Структура норми права: поняття та загальна характеристика.
62. Класифікація норм права. Загальна характеристика їх основних видів.
63. Способи викладу правових норм у нормативно-правових актах.
64. Нетипові нормативно-правові приписи. Співвідношення норми права і припису статті нормативно-правового акта.
65. Система права: поняття, ознаки, основні елементи.
66. Поняття предмету та методу правового регулювання.
67. Система права, система законодавства, система юридичних наук, їх співвідношення.
68. Система законодавства України: поняття, структура.
69. Система права та правові системи.
70. Поняття та ознаки правових відносин.
71. Критерії класифікації та види правових відносин.
72. Склад і зміст правових відносин.
73. Суб'єкти правових відносин, їх властивості.
74. Поняття і види об'єктів правових відносин.
75. Поняття юридичних фактів, їх класифікація.
76. Поняття правотворчості, її функції та принципи.
77. Види правотворчості.
78. Основні стадії правотворчого процесу.
79. Юридична сила нормативно-правових актів.
80. Порядок видання законів в Україні.
81. Межі чинності нормативно-правових актів.
82. Поняття і форми систематизації нормативно-правового матеріалу.

83. Законодавча техніка: поняття та види.
84. Поняття і форми безпосередньої реалізації права.
85. Поняття та основні риси застосування юридичних норм.
86. Основні стадії правозастосувального процесу. Вимоги правильного застосування норм права.
87. Акти застосування правових норм, загальна характеристика та їх види.
88. Особливості правозастосування при прогалинах в праві та колізіях правових норм.
89. Поняття тлумачення норм права, його основні види.
90. Основні способи тлумачення правових норм.
91. Види тлумачення норм права за суб'єктами.
92. Тлумачення норм права за обсягом їх правового змісту.
93. Поняття та види інтерпретаційних актів.
94. Юридична природа керівних роз'яснень Пленуму Верховного Суду.
95. Поняття правомірної поведінки та її види.
96. Об'єктивна і суб'єктивна сторони правомірної поведінки.
97. Поняття і основні ознаки правопорушення, його різновиди.
98. Склад правопорушення, характеристика його основних елементів.
99. Поняття, підстави, цілі та види юридичної відповідальності.
100. Підстави звільнення від юридичної відповідальності.
101. Роль органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинами та іншими правопорушеннями.
102. Поняття юридичного процесу, його ознаки та види.
103. Стадії юридичного процесу.
104. Процесуальні документи: загальні положення та їх види.
105. Природа і система процесуального права.
106. Поняття, структура та види правосвідомості.
107. Правова культура: поняття, структура, сфери та форми дії.
108. Правовий нігілізм: витоки, форми прояву, перспективи і шляхи його подолання в Україні.
109. Правове виховання: поняття, структура, види.
110. Значення правової культури в формуванні правової держави та сучасного юриста.
111. Поняття законності як багатоаспектного політико-правового явища.
112. Поняття правопорядку, його співвідношення з суспільним порядком і законністю.
113. Гарантії та методи забезпечення законності та правопорядку. Види юридичних гарантій законності.
114. Поняття та види дисципліни.
115. Система забезпечення законності в діяльності органів внутрішніх справ.
116. Правова система суспільства: поняття і структура.
117. Загальна характеристика романо-германської правової сім'ї.
118. Загальна характеристика англосаксонської правової сім'ї.
119. Загальна характеристика правової сім'ї релігійно-моральної орієнтації.
120. Загальна характеристика сім'ї традиційного права.

Навчальне видання

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

*Методичні рекомендації
для підготовки до семінарських занять*

**(для здобувачів вищої освіти
1 курсу денної форми навчання
юридичного факультету)**

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України
Л.Р. Наливайко*

Редактор, оригінал-макет, дизайн –
А.В. Самотуга

Підп. до друку 14.05.2020. Формат 60x84/16. Друк – RISO.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 15,75. Обл.-вид. арк. 16,00. Тираж – 50 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 756-46-41
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018